

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КУЧЕРА ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 141.7:323.17(043.3)

**НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: РЕГІОНАЛЬНІ
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник:

Розова Тамара Вікторівна,

доктор філософських наук, професор

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ЇЇ ЗВ’ЯЗОК ІЗ РЕГІОНАЛЬНИМИ ІНТЕРЕСАМИ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ	
	12
1.1. Історико-методологічні засади дослідження національної ідентичності.....	12
1.2. Регіоналізм як об’єкт соціально-філософського дослідження.....	44
Висновки до першого розділу	71
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛІЗМУ ЯК ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА.....	
	76
2.1. Вплив соціокультурних чинників на формування регіоналізму	76
2.2. Взаємозв’язок національної ідентичності та регіоналізму	110
Висновки до другого розділу.....	138
РОЗДІЛ 3 ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	
	142
3.1. Регіональні особливості у формуванні національної ідентичності	142
3.2. Національна ідея як консолідуюча основа формування національної ідентичності.....	164
Висновки до третього розділу	181
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	188

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю світоглядного осягнення та пошуку механізмів формування національної ідентичності в регіонах України з урахуванням інтересів всіх спільнот і створення умов для міжетнічного діалогу та міжрегіонального компромісу, що є запорукою безконфліктного розвитку сучасної України. Значним імпульсом, який сприяв кардинальному перегляду значення регіональної ідентичності, є проблема формування національно-культурної спільноти – українського соціуму, основою якого є етноси, які проживають в Україні, насамперед український народ.

Сучасна Україна є суспільством радикальних змін, де поряд із процесами стимулювання розвитку регіонів відбуваються докорінні суспільно-політичні трансформації, які спричиняють зміни характеру відносин між суспільством та державою. У зв'язку з цим нагальною є потреба всебічного вивчення регіоналізму як оригінального напрямку розвитку суспільства, що впливає на всю сукупність соціальних відносин, які визначають глобальний – в усій його суперечності розвиток сучасного людства. Він є багатовимірним соціокультурним явищем та основою політики багатьох провідних держав.

Обраний Урядом України курс на побудову громадянського суспільства поживляє соціальні процеси на регіональних рівнях і є необхідною умовою досягнення рівноваги між державними і громадськими інститутами. Вважаємо, що формування національної ідентичності сьогодні є одним з ключових чинників консолідації українського соціуму, необхідною умовою досягнення якісних внутрішньополітичних перетворень та зміцнення зовнішньополітичних позицій України. Актуальність дослідження національної ідентичності та її зв'язку з регіональними інтересами в рамках соціально-філософського знання зумовлене тим, що, без соціуму, без

урахування всього контексту проблем життєдіяльності та соціального досвіду особистості питання про ідентичність не може бути, а ні коректно поставленим, а ні вирішеним, оскільки його різнобічна активність в регіональному просторі спрямована не лише на навколишній світ, а й на самого себе – індивіда, особистість.

Стан наукової розробки теми. У західній науково-філософській думці дослідження ідентичності активно ведуться з початку 70-х років ХХ ст. Цій проблемі присвячені численні роботи, які, як правило, мають міждисциплінарний характер і об'єднують вчених різних наукових галузей. До наукового доробку зарубіжних дослідників з даної проблематики належать праці Ю. Габермаса, Г. Маркузе, О. Панаріна, Г. Ріккекрта, М. Фуко, К.Ясперса.

У російській філософській думці проблемі ідентичності присвятили свої праці такі автори, як В. Барулін, А. Гуревич, Б. Галімов, В. Малахов, А. Мальгін, В. Тугарінов, Г. Тульчинський, І. Фролов та ін.

Феномен національної ідентичності є досить популярним і серед української наукової спільноти. Чимало філософських думок зорієнтовано на проблему ідентичності української нації в історіософських концепціях В. Винниченка, І. Франка, М. Грушевського, Д. Донцова, М. Драгоманова, М. Костомарова. Серед вітчизняних вчених в дослідженнях з етнополітології та етностатистики, з соціології та філософії 1990-х – початку 2000-х років дану проблему досліджували: В. Андрущенко, В. Барков, В. Білодід, В. Бех, А. Васильченко, Я. Верменич, І. Вільчинська, Г. Волинка, В. Воронкова, Н. Вяткіна, П. Гнатенко, Є. Головаха, О. Гомілко, Л. Губернський, В. Євтух, В. Ігнат'єв, В. Заблоцький, О. Злобіна, П. Йолон, А. Ішмуратов, В. Іщук, І. Кисляковська, А. Колодій, І. Кононов, Я. Кохан, С. Кримський, В. Кулик, В. Лісовий, О. Маєвський, С. Макеєв, М. Михальченко, В. Навроцький, Г. Нестеренко, В. Омелянчик, В. Павленко, Ю. Писаренко, М. Попович, І. Предборська, Т. Розова, Т. Рудницька, А. Ручка, Ю. Саєнко, М. Степико, І. Сторонянська,

В. Табачковський, Т. Татаренко, Н. Хамітов, В. Фадєєв, В. Шинкарук, Л. Шкляр, М. Шульга, С. Шульц та ін. Їх роботи присвячені аналізу трансформацій у системі соціальних ідентичностей українського соціуму, зокрема особливостям етнокультурних ідентичностей та дослідженню перспектив становлення спільної національної ідентичності в регіонах України.

Представники західних політологічних шкіл, зокрема Б. Гаврилишин, Е. Вілсон, М. Дичок, Б. Кравченко, Т. Кузьо, Л. Курті, Дж. Лангман, Н. Попсон, І. Прізел, К. Уоннер, Е. Уілсон, Г. Сміт, Р. Шпорлюк зосереджують увагу на проблемах, що виникають у процесі націостановлення після здобуття Україною незалежності. Сьогодні з'являється багато нових праць (М. Байрак, Я. Грицак, М. Міщенко, Н. Черниш, В. Сусак, В. Серєда), які присвячені дослідженню формування української національної ідентичності, що свідчить про збереження актуальності проблематики. Проте, важливо враховувати і вплив соціального статусу громадян з різних регіонів України, який суттєво впливає на пріоритети і ціннісні орієнтації, зокрема на формування ідентичності. А таких досліджень, на жаль, бракує, оскільки в них не визначено характер взаємозв'язку між націєтворенням, формуванням національної ідентичності та регіоналізмом у дискурсі тенденцій дефрагментації/глокалізації.

Варто підкреслити, що проблемна ситуація даної філософської розвідки полягає в тому, що серед значного масиву нових теоретичних і практичних досліджень в етнонаціональній сфері, питання ефективної реалізації національних інтересів України в умовах регіональних трансформацій розглядається передусім у площині інструментарію державної політики, і, меншою мірою, у ракурсі проблем консолідації українського соціуму, зокрема творення спільної національної ідентичності.

Вирішення цієї проблеми можливе лише за умови підвищення наукового інтересу до вивчення чинників та механізмів, що детермінують процес регіоналізації, де обов'язковою умовою буде інтеграція

міждисциплінарних знань про регіоналізм та вивчення такої базової структурної одиниці як регіон. Установка на дослідження явища з позиції соціально-філософського знання, регіональний простір вивчається не тільки як освоєна територія (регіон), а як “мікроспільноту” (соціум), що виконує суспільно корисну роботу у локальному просторі. Такий комплексний підхід орієнтує нас на вивчення соціокультурного контексту людської життєдіяльності в чітко окреслених територіальних межах, і водночас дає змогу наблизитися до розуміння глибинних засад регіональної самобутності, зокрема проаналізувати логіку регіональної історії, ментальності і особливостей регіональної культури. На цій основі досліджується “регіональна складова” суспільно-політичного процесу, а також особливості, що впливають на формування національної ідентичності України.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження здійснено в межах науково-дослідницької роботи кафедри філософської антропології Інституту філософської освіти та науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова й безпосередньо пов’язане з темою «Актуальні проблеми філософської антропології», науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», що входять до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, який був затверджений вченою радою університету (протокол №5 від 28 грудня 2006 року). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №5 від 22 грудня 2005 р.).

Мета роботи полягає у концептуалізації і оптимізації шляхів формування національної ідентичності особистості у регіональному просторі на основі врахування його територіальної, етнонаціональної, виробничої, соціокультурної і демографічної специфіки.

Мета дослідження передбачає виконання таких дослідницьких завдань:

- визначити зміст понять: “національна ідентичність”, “етнічна ідентичність”, а також споріднених понять на основі дослідження цієї проблематики в сучасній соціально-філософській думці;
- обґрунтувати принципи, методи та категоріальний каркас дослідження;
- дослідити вплив соціокультурних чинників на формування регіоналізму;
- визначити взаємозв’язок національної ідентичності та регіоналізму;
- виявити сутність змін у системі ідентичностей громадян України за період незалежності української держави;
- дослідити регіональні особливості формування національної ідентичності;
- розробити практичні рекомендації щодо побудови оптимальної моделі консолідації суспільства.

Об’єктом дослідження є національна ідентичність, що формується в українському суспільстві після здобуття незалежності України.

Предметом дослідження є регіональні особливості, що впливають на процес формування національної ідентичності громадян України.

Методи дослідження. У ході дисертаційного дослідження комплексно використовувалися принципи поєднання історичного і логічного рівнів пізнання; сходження від загальних передумов через аналіз їх конкретно-історичних особливостей до предметних висновків; єдності онтологічного, гносеологічного та аксіологічного аспектів аналізу; поєднання системного та структурного підходів до об’єкту дослідження. Діалектична методологія допомогла розглянути взаємодію інтегративних та диференційних процесів в перспективі становлення національної ідентичності України. Статистичний метод дозволив задіяти дані статистики, кількісні показники, необхідні для характеристики аналізованих феноменів. При аналізі теоретичної і нормативної бази, різних точок зору застосовувався метод компаративістики.

Метод моделювання був використаний для досягнення ідеальних моделей соціальних відносин. Важливе значення для теоретико-методологічної бази дослідження мали концепції національної ідентичності, що розробляються і удосконалюються західними та вітчизняними філософами. При розгляді регіональних особливостей, що впливають на формування національної ідентичності України використовувалися дані соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України тощо.

Наукова новизна полягає в тому, що дане дисертаційне дослідження є одним з перших в Україні, в якому предметом соціально-філософського дослідження визначено комплексний аналіз регіональних особливостей національної ідентичності.

Саме наукова формалізація таких понять як “ідентичність”, “ідентифікація”, “самоідентифікація”, “національна ідентичність”, “регіоналізм”, “регіональна ідентичність”, “регіональні інтереси”, “етнорегіон” дозволила виявити сутнісні риси предмету дослідження та простежити динаміку становлення національної ідентичності в системі ідентичностей українського суспільства та його основних регіональних груп.

Вперше:

– розроблено модель процесу формування національної ідентичності в регіонах України на основі системного аналізу регіональних особливостей. Визначено специфіку національної ідентичності, а саме встановлено: сутність, зміст, закономірності формування ціннісно-сміслової природи даного явища. Зокрема, сутність визначена як своєрідний рівень розвитку самосвідомості нації, яка: а) формувалася під впливом різних ідентифікаційних чинників (етнічного, державно-політичного, мовно-культурного, регіонального, геополітичного); б) заснована на державно-політичному, а не суто етнічному, чинникові; в) виступає “ідеальним загальноприйнятним соціальним типом”, до якого, відповідно до національних інтересів держави, мають спрямовуватися, як індивідуальні, так і спільнотні ідентичності українського соціуму;

– обґрунтовано, що національна ідея виступає дієвим механізмом у формуванні національної ідентичності, є запорукою спроможності консолідації українського суспільства, оскільки за своїм змістом сприяє збереженню територіальної цілісності; забезпеченню участі представників різних соціальних груп в суспільно-політичному житті держави, яка одноосібно володіє національним суверенітетом і створює фундамент для ефективної реалізації національних інтересів;

– доведено, що глибинна соціальна сутність повільного зміцнення національної ідентичності в регіонах України криється в аксіологічній невизначеності. Специфічним способом буття є залишкова “радянська ідентичність”, яка більш характерна для населення областей східних і південних регіонів. Водночас, новоутворена регіональна ідентичність виконує компенсаторну роль у просторі частково втраченої “радянської ідентичності”, натомість, слабким залишається її зв’язок із національною ідентичністю, що не сприяє на практиці становленню цілісності українського народу.

Удосконалено:

– соціально-філософське визначення та осягнення можливостей використання національної ідентичності у розбудові правової держави у контексті її взаємодії з державними інституціями. Запропоновано власну дефініцію поняття ідентичність – це сфера сакрального, де людина співвідносить власні світоглядні виміри із фундаментальними цінностями та смисловими чинниками соціального буття, що викликають емоційно-психологічний відгук та почуття відповідальності перед своїм народом;

– класифікацію соціальних функцій національної ідентичності на підставі обґрунтування критеріїв такої класифікації. Формалізовано взаємозв’язок між різними функціями національної ідентичності, а також між можливостями і механізмами впливу державних інституцій на етнонаціональні процеси.

Набула подальший розвиток:

– аргументація важливості формування спільної національної ідентичності в регіонах України. Доведено, що – це не іманентна (вроджена) риса народу, а результат суспільного ідеологічного виховання. Відтак, постає проблема суспільної переорієнтації ідеологічного та виховного впливу, а також подолання соціального відчуження від суспільно-політичних процесів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення і результати можуть бути використані в ході подальшого теоретичного дослідження та практичного вирішення проблеми формування національної ідентичності, в розробці та уточненні науково-аналітичного забезпечення стратегії соціально-політичного розвитку України, при підготовці організаційно-політичних рішень законодавчою і виконавчою владою. Положення дисертаційної роботи можуть бути використані при підготовці навчальних програм, лекцій та методичних матеріалів при викладенні курсу соціальної філософії, філософської антропології, теорії держави і права.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження доповідалися й обговорювалися на спільному засіданні кафедри філософської антропології та кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на низці міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, а саме: Міжнародній науковій конференції “Дні науки філософського факультету” (Київ, 2006); Міжнародній науковій конференції “Другі міжнародні Драгоманівські читання” (Київ, 2006); Міжнародній науково-технічній конференції “Філософія і сучасність” (Київ, 2006); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції “Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця” (Київ, 2006); Міжнародній науковій конференції “Дні науки філософського факультету” (Київ, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції “Науково-методичні засади управління якістю освіти в педагогічних вищих навчальних закладах” (Київ,

2008); Міжнародній науковій конференції “Дні науки філософського факультету” (Київ, 2008); II Міжнародній науковій-практичній конференції “Простір гуманітарної комунікації: трансформації академічного дискурсу” (Київ, 2009); III Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації” (Сімферополь, 2012); VIII международной научной практической конференции «Настоящи изследвания и развитие» (София, 2012); VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji “Kluczowe aspekty naukowej działalności – 2012” (Przemyśl, 2012).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 17 робіт, з них 7 – у фахових виданнях з філософських наук, 3 – в інших наукових виданнях, 7 – у тезах конференцій.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел (243 найменування). Загальний обсяг дисертації складає 210 сторінок, з них обсяг основного тексту – 187 сторінок.

РОЗДІЛ 1

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ РЕГІОНАЛЬНИМИ ІНТЕРЕСАМИ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ

1.1. Історико-методологічні засади дослідження національної ідентичності

Як відомо, в історії людства не існувало культурно гомогенних суспільств. Зміни та радикальні трансформації, які переживали всі соціальні системи, продукували етнокультурні відмінності, що здійснювали неабиякий вплив на формування та суспільний розвиток. На жаль, в житті суспільств не існувало й прикладів паралельного виникнення багатоманіття культур. Навпаки, політичні, економічні та культурні відносини, структуровані в парадигми, теорії, концепти, техніки та моделі, що були описані С. Хантігтоном, можна назвати “конкурентним багатоманіттям” [199, с. 106]. Таким чином, поняття етнічної та національної ідентичностей в соціально-філософському дискурсі обмежено “двома сценаріями артикуляції”. Перший розвивається в межах лінійної монотимчасовості. Він змістовно зводиться до наступного: існує завжди яке-небудь архаїчне утворення, із якого розвиваються рід, плем'я, народ і нарешті, “еволюція” закінчується створенням нації.

Другий сценарій виходить із таких логічних посилянь, коли етнос та нація розглядаються, як різні категорії. В такому соціально-філософському контексті, “аналітика національної ідентичності поряд з етнічною ідентичністю просто не мають права бути тотожними, оскільки за ними стоять розрізняючі принципи та інституції. Під інституціями, в даному випадку, маємо на увазі не тільки соціальні інститути, але і дискурсивні, символічні, семіотичні інституції, а також тілесні практики [169]”.

Ріст соціальної значущості “ми” – груп, в межах соціально-філософського компаративного аналізу, визначаємо через етнічність, конфесію, рід, традиції а також стиль життя. Важливим є те, що в умовах “конкурентного багатоманіття”, в якому вони артикулюють та визначають різновиди, зокрема створюють стереотипи претензій на обмежені ресурси, був однією із причин етнополітичного та соціального “вибуху”, який ми спостерігаємо в актуаліях сьогодення.

Не варто заперечувати і той факт, що етнічна приналежність виступає самим вибуховим фактором, хоча, в той же час, є найбільш загальноприйнятим легітимним соціальним індикатором, який властивий сучасному світу відмінностей. Серед них відзначимо такі:

а) індивіду складно змінювати ознаки етнічності на базі яких інші можуть визначати індивіда. До них відносимо: міф про спільне походження, прив’язаність до спільної території, мова, система цінностей, релігія, групова солідарність;

б) згідно міжнародним законам та практиці: наявність таких груп виступає необхідною умовою існування нації;

в) свідомі етнічні групи визнаються та винагороджуються світовим співтовариством;

Але, не варто заперечувати і той факт, що категорії, подібні етносу, расі, нації, являють собою соціальні конструкти. Відтак, інституціональні та легітимні рамки усвідомлення та сприйняття, а також відправлення яких у вигляді комунікативних та інших актів можуть змінюватися. Таким чином, “концептуальні механізми утримання універсума є продуктами соціальної діяльності, подібно всім формам існуючої легітимації [12, с. 114]”.

Особливості структурування та формування визначених двох сценаріїв стануть основним предметом філософського дослідження даного розділу.

Феномен національної та етнічної ідентичності в історії філософії з’являється в XVIII столітті. Це пов’язано, перш за все, із французькою та німецькою традиціями. Як відомо, ситуація у Франції кінця XVIII століття

характеризувалась міцним процесом деструкції, тобто руйнуванням існуючих раніше соціальних світів та встановлення в формі соціального еталону третього класу. У соціально-філософському розумінні, ідентичність бюргерського стану висувала жорстку вимогу на роль ідентичності “людини взагалі”. Визначальним було те, що саме третій клас вимагав “звільнити суспільство” та перебудувати світ згідно критеріям власного розуміння соціального буття. Нації, як життєвому принципу третього класу, була надана форма суспільного інституту, тобто такого соціального простору, що втілює в собі публічне усвідомлення, яке здатне домінувати та визначати життєві світи.

З точки зору філософської аналітики, то була досить яскрава та потужна подія, що радикально трансформувала та перебудувала всю соціальну топологію. Вона відкрила світу нові екзистенціальні та аксіологічні стратегії, які базувалися на “природних” правах та предикатах індивіда. Предикати соціального світу автоматично ставали предикатами індивіда. Відтак, індивід опинився в ситуації співмірності та нерозривного зв'язку зі світом. “Громадянське суспільство”, “суспільство громадян”, визначене та конституційоване за принципом “буття-з”, “буття-з іншим”, що в результаті створює форму “буття-для-Іншого”, тобто виступає як “народ”, “маса”, чи, як писав визначний філософ М. Хайдегер анонімно “Воно” [195, с. 190].

Досліджуючи цю проблематику М. Фуко, наголошував: “Однією з великих новацій в техніці влади стала в XVIII столітті поява “населення” як економічної так і політичної проблеми: населення – багатство, населення – робоча сила чи працездатність, населення в рівновазі між його природним ростом та ресурсами, якими воно володіє. Влада помічає, що має справу не просто з підлеглими чи з “народом”, але і з населенням: з його специфічними феноменами та характерними для нього змінними – народжуваністю, смертністю, продовжуваністю життя, плодovitістю. станом здоров'я,

частотою захворюваності, формою харчування та життєвих умов [191, с. 121]”.

Іншими словами можна стверджувати про те що, в техніку влади інвестується біотіло, тобто життя соціуму, яке вимірюється стандартизованими законами та концептуально визначеними відмітками біології. У соціально філософському розумінні вважаємо що, за всім цим стоїть радикальна трансформація полів бачення та полів артикуляції певних дискурсів різного роду упорядкування такої складної категорії як влада. Безумовно, важливим є і той факт, що мова йде не про існування індивідів, а саме про “населення” як єдине соціальне біотіло.

Однак, практично в той же самий час, формуються й інші дискурсивні практики, які займаються духовною “підготовкою” та вихованням населення. Достаньо звернутися до філософських творів Й. Г. Фіхте, який написав “у Франції – революція, а в Німеччині – виховання народу [223]”.

Те, що Франція отримала в кінцевому результаті стрімких і радикальних трансформацій, в Німеччині відбувалося значно повільніше. Це сприяло пошуку іншої тактики “виховання народу”, яка повинна бути і в результаті стала іншою соціальною практикою, де основним методом виховання є проведення націоналізованого Я “крізь прозорість пізнання до чистоти волі”. Така філософська концепція нового виховання народу стає німецькою національною задачею, а точніше це і є народження нації за соціальними стандартами. Й. Г. Фіхте вимагає поставити замість приватної освіти громадську, яка має бути відкодована за соціальними стандартами, тобто таку, що являє собою єдину для всіх форму існування та мислення.

Світоглядно-філософські роздуми дослідника зводяться до того, що така освіта повинна не нести собою певний іноземний вплив, а відповідати духу німецького народу. Як бачимо, всю проблему нації Фіхте переносить з площини культури в площину ставлення народу до культури. Таким чином, звернення до національного духу, зокрема ідея національної ідентичності стає інтегративною частиною програми національно-соціального

відродження та розбудови. Відчуття ідентичності та відчуття спільності формують народні традиції та пріоритети. Так, в історії філософської думки здійснено поворот до вивчення народу як етнокультурної спільноти.

Як результат, вже у філософській концепції Гегеля про абсолютну ідею ми зустрічаємо термін *volkergeist* – “дух народу”. Він веде нас до самоосягнення та самопізнання абсолютного духу [27, с. 273], зокрема визначає мету проблеми яку ми досліджуємо.

У вітчизняній філософській думці поняття нації, національного духу було досліджено М. Бердяєвим. На думку М. Бердяєва: “Нація є містичним організмом, містичною особистістю, ноуменом, а не феноменом історичного процесу [14, с. 552]”.

На думку автора, нація є конструктом частіше за все релігійним. Якщо порівнювати існування національного духу, то він часто ретранслює специфічні риси історії та психології, які відрізняють один народ від іншого.

Як відомо, національний характер і усвідомлення формуються під впливом географічних, політичних, соціально-економічних умов існування народу. Чим складнішими є умови та протиріччя, тим складнішим і буде національний характер. Одні риси національного духу в ході історичного розвитку зникають, а інші, навпаки, з’являються і “живуть”. Відтак, національний параметр є динамічним, але, зміни не відбуваються миттєво, а витримують значну часову дистанцію. Варто наголосити, що у всіх своїх творах Бердяєв дотримувався єдиного методологічного кредо, а саме: “нація є дух, Божий задум. В нації є ноуменальне, онтологічне ядро [14, с. 559]”.

Про це писав і вітчизняний філософ – І. Ільїн. Він зауважував про те, що патріотизм і відчуття батьківщини створюють фундамент народного духу. Зауважимо, що національний характер має масу граней, властивостей та проявів, але якщо вони не виникнуть із відчуття прихильності до рідної землі, говорити про національний дух неможливо. Фундаментальним пунктом такої філософської концепції є те, що почуття батьківщини та почуття до батьківщини це “творчий акт духовного самовизначення”. “Саме

в духовній культурі є сутність національної, яка розбуджує в людині духовність, я-свідомості та характеру. Усвідомлена етнічна та національна приналежність може мати форму національної духовності [51, с. 437]”.

Натомість, національне єднання людей виникає з спільного “душевно-духовного укладу”. Таке почуття проявляється в схожій любові до історії, традицій, мови, тощо. Але, при цьому, ми не вважаємо етнічну свідомість та психологію стійким соціальним феноменом, оскільки під впливом історичних подій – так чи інакше – відбуваються серйозні зміни в етнічній свідомості [51, с. 437-438].

Держава та нація об’єдналися в національну державу тільки після революції, яка відбулася в XVIII столітті. Важливим соціально-філософським аспектом дослідження даного розділу є те, що насправді ж *patio* та *gens*, які вказують на спільність походження, мови, культури, місце проживання, традиції, суттєво відрізнялись від *civitas* як форми державної організації. Поняття нації почало структурно модифікуватися та змінюватися ще в придворному суспільстві, тобто тоді, коли дворянство представляло “землю” та людей, які її заселяли і називалися земляками. У XVIII – XIX століттях національне знову видозмінюється й трансформується в напрямку розвитку та розгортання національного самоосягнення й самопізнання, яке культивувалося інтелігенцією. Гасло “створення нації” відіграло роль катализатора в процесі модернізації держави. Таким чином, національне самопізнання та самоусвідомлення стало основою легітимації держави та формою подальшої соціальної інтеграції його громадян.

Визнаючи цивілізаційне та політичне значення злиття нації та держави, ми не можемо закривати очі на негативні прояви їх єдності.

Досліджуючи цю проблематику, варто наголосити й на тому, що вирішення проблеми національної долі та подальшого існування національної держави залежить від того, наскільки пластично вдається пов’язати в єдине громадянське та етнічне розуміння нації. Відповідь на це неоднозначне питання спробуємо віднайти в сучасній Україні.

Хто ми сьогоднішні українці? – Громадяни, які проживають на території України, чи єдина нація, яка має спільну кров і готова відстоювати свої національні інтереси, традиції і суверенітет? Від вирішення проблеми ідентичності (у соціально-філософському розумінні тотожності) багато в чому буде залежати наша як зовнішня, так і внутрішня політика. Відтак, в рамках філософського аналізу вважаємо, що розуміння “нації” проявляється в дещо амбівалентному розумінні свободи.

В сучасному світі незалежність країни вважається умовою досягнення приватної автономії громадян соціуму, де можна спостерігати як бажання та соціальні прагнення національної автономії призводять до значних порушень прав людини. Узагальнюючи сутнісні аспекти переважної більшості концепцій, вважаємо, що приналежність до “народу” супроводжується проблемою вільного волевиявлення людей належати до тієї чи іншої політичної спільноти. Таким чином, можна стверджувати про те, що ідея етнічної нації доповнює політичну асоціацію рівноправних громадян етосом співвітчизників на шляху досягнення своїх задумів. Відтак, у наш час, найважливішою ознакою проекту демократії є концепція національного патріотизму, що заснована на національній свідомості.

Зауважимо, що в сучасній Україні гостроти та неабиякої значущості набуває проблема сприйняття особистістю своєї національної приналежності. У соціально-філософській інтерпретації, детермінантою, що визначає долю всієї країни у взаємодії із світовим товариством, є саме національна самосвідомість, яка є тією зв’язуючою ланкою, що дозволяє особистості відчувати себе частиною своєї нації та усвідомлювати свою співпричетність та приналежність до неї.

У філософсько-антропологічному розумінні, національна самосвідомість виступає певним стимулом у пізнанні своєї національної культури, який здатен спонукати особистість до збереження та передачі наступним поколінням власних духовних надбань, культурних, естетичних та етичних ідеалів свого народу.

Реалії сьогодення акцентують увагу науковців на тому, що ідея повного злиття націй на практиці є нездійсненною. Прикладами цього можуть послужити Радянський Союз із невдалою спробою творення нової історичної спільності – “радянського народу”, а також Сполучені Штати Америки, де представники різних етнічних спільностей повинні “злитися” в єдине ціле. Відтак, така ідея не є прийнятною як для європейських етнічно визначених спільнот, так і для України.

Досліджуючи та описуючи цю проблему в своїх творах О.І. Солженіцин зазначає: “Міцним виявився цей горішок (націоналізм) для жорен інтернаціоналізму. Всупереч марксизму ХХ століття явило нам непоборну силу і життєвість національних почуттів і схиляє нас глибше задуматись над загадкою: чому людство так виразно квінтується націями не в меншій мірі, ніж особистостями? І в цій градації на нації – чи не одне з найкращих багатств людства? І – чи варто це стирати? І – чи можливо це стерти? [160, с. 6]”.

Зважаючи на те, що із поняттям “етнос”, “нація”, “національний” часто вживається термін “народ”, нам слід визначитися щодо термінології.

У соціально-філософському розумінні, етнос – це природна і культурна єдність, яка характеризується цілісністю, що склалась історично. А саме: спільність території, особливостей мови, побуту, культури, а також єдність у духовній та інтелектуально-психічній сферах.

Слід зауважити про те, що етнос формується рядом чинників як матеріальних, так і культурних, зокрема духовних. На нашу думку, особливої уваги заслуговує духовний аспект, який є домінуючим і вирішальним. З розвитком капіталістичної економічної формації, із притаманною їй приватною власністю, особистою ініціативою та вільним ринком пов’язаний перехід етносу до вищої форми свого існування, тобто нації. З’являючись в період ліквідації та знищення феодальної роздробленості, а також із розпадом феодальних відносин, виявилось, що саме нація здатна визначити та сформувати міцні соціальні зв’язки між окремими територіями

(регіонами). Відтак, саме для нації, як для своєрідного соціально-історичного феномену, характерними є спільність економічних, соціально-політичних та етнокультурних умов життя на певній території. Сукупність таких елементів як: мова, віра, традиції, психологія – зумовлюють специфічний вплив та надають певного колориту культурі та побуту. Таким чином, нація поряд із іншими спільностями, які їй передували і становили ієрархічні ступені, формує єдиний історичний ряд, що зумовлений рядом чинників та механізмів, зокрема динамікою росту як продуктивних сил, так і виробничих відносин [130].

В соціально-філософському контексті “народ” – це також соціальна спільність. Вона базується на різних етапах історичного розвитку людства, включає верстви і класи, котрі внаслідок об’єктивних умов, що склалися в суспільстві, являють собою прогресивну силу, яка здатна впливати на подальший розвиток суспільства.

Надалі, вживаючи термін “нація”, ми будемо дотримуватися позиції філософа А. Свідзінського. Аналізуючи феномен виникнення націй, він акцентує увагу на тому, що даний термін потрібно вживати лише стосовно етносу, який у своєму розвитку зміг досягти такого рівня та ваги, коли необхідність власної держави є усвідомленою потребою всіх верств населення [151, с. 19-20].

У філософському розумінні соціально-важливим є історичний момент, коли з часу буржуазних революцій та появи перших держав сучасного типу термін “нація” став охоплювати всі стани, верстви, класи етносу, тобто створив конкретно визначену державу. Відтак, самі держави почали іменуватися національними. Згодом, за умови того, що домінуюча нація зростала та розвивалася на власній етнічній території, створювала власну культуру й мову, це й сприяло виникненню назви самої країни.

Узагальнюючи сутнісні аспекти переважної більшості концепцій, приходимо до висновку, що термін “нація” в науковому термінологічному контексті може вживатися не тільки в етнічному, але й у державному

значенні (англ.– nation). Цікавим фактом є те, що автори, які належать до абсолютно різних наукових галузей, шкіл та напрямків (П. Москалець, В. Мороз, В. Козлов, А. Свідзинський, Дж. Ротшильд), описуючи механізм виникнення та розвитку нації як природної та соціокультурної єдності, наголошують, що результатом дії різноманітних чинників є інтеграція такої дії в почуття та усвідомлення ідентичності.

Розглядаючи різні види ідентифікації, Дж. Ротшильд робить висновок про те, що етнічна ідентифікація виникає саме завдяки потужному емоційному резонансу. Таким чином, вона володіє здатністю “нейтралізувати й відносити до нижчої категорії емоційно слабші ідентифікації”. За словами вченого, етнічна ідентифікація, зумовлює етнічний інтерес та етнічну стурбованість. Ці складові, як зауважує Дж. Ротшильд, роблять “класові інтереси психологічно менш відчутними в емоційному житті людей ніж етнічність [239, с.60-61]”.

Як слушно зазначає дослідник та психолог В.П. Москалець, без “любові – самоототожнення” з певною національною культурою та із сприйняттям цієї культури як органічної частини свого “Я” людина не здатна “обирати” і “творити добро” [109, с. 29]. Відтак, вирішальну роль у процесі етнічної самоідентифікації відіграють емоції та почуття, оскільки мають здатність впливати та зумовлювати такий складний процес соціального, зокрема етнокультурного самоототожнення.

В рамках соціально-філософського аналізу, почуття національної ідентичності визначаємо як усвідомлення всіма членами етносу своєї приналежності до спільноти, де головну роль відіграють соціокультурні цінності, які забезпечують єднання та ствердження певної національної спільноти. Визначаючи етнічну спільність, ми на перше місце ставимо етнічну свідомість, оскільки вона виступає суттєвим та важливим чинником єднання й займає головну позицію в сфері духовного.

Фундаментальною основою національної психіки виступає національний характер, який суттєво підкріплюють традиції та культура.

Зазначимо, що в царині соціальної філософії та філософії історії прийнято вважати, що національний характер виступає своєрідним ідентифікатором конкретно визначеної національної спільноти, тобто здобутки нації, навіть якщо вони набувають загальнолюдського значення, завжди виступають як явища внутрішньо ним зумовлені. Звідси випливає, що національна самосвідомість, будучи однією із основних ознак національної єдності й спільноти, є реальною та могутньою силою, яка об'єднуючись з національним характером і традиціями стає вирішальним чинником історичної долі та соціально-політичних досягнень нації, що зумовлює неабиякий вплив національної ідентичності на загальний розвиток людства.

Філософська позиція щодо поняття “національне” передбачає співвідношення частини і цілого, тобто пов'язує: “національне” із загальнолюдським. Вважаємо, що їх неможливо онтологічно відокремлювати, оскільки вони завжди взаємопов'язані. “Національне” зароджується в глибинах людського буття і твориться під впливом історичного розвитку людства. Це своєрідний процес руху від індивідуального до національного та загальнолюдського. Саме тому, у царині соціально-філософського знання, національна самосвідомість – це одна із головних загальнолюдських цінностей, що ефективно впливає та зумовлює розвиток національної культури, соціальної специфіки та колориту.

Соціальні зміни в основних сферах життєдіяльності соціуму також здійснюють неабиякий вплив на процес розвитку національної самосвідомості. Характер такого розвитку відображає зміну місця національних цінностей у структурі соціального організму. Природним є те, що при вивченні процесу розвитку атрибутивних властивостей соціального організму, в контексті соціальної філософії, доцільно застосовувати основні закони і принципи діалектики, оскільки, нація є більш високою та значимою, хоча й більш загальною особистістю, ніж людина. Зазначимо, що націю в соціальній філософії та філософії історії співвідносять із людиною, оскільки людська рефлексія є вищою, коли в самосвідомості діє національний суб'єкт.

В такому філософському узагальненні виходить, що національна мета впливає із загального принципу самоцінності суб'єкта, де шлях до такої мети виступає удосконаленням національного суб'єкту. Таким чином, рівень національної самосвідомості, зокрема боротьба нації за своє ствердження, творення та реформування національної ідеї, зокрема розвиток національної культури є як засобом, так і результатом крокування по обраному шляху. Зважаючи на те, що “відсутність причетності особистої духовності унеможлиблює формування духовного поля соціокультурної системи, нації, народу”, можна сказати, що [15, с. 176] національна ідея, входячи до змісту національної самосвідомості, адаптується й екзистенційно функціонує в сфері духовної діяльності, а отже, має неабияку силу та аксіологічну значимість, що здатна впливати на соціальне об'єднання країни, зокрема на ліквідацію її етнокультурної роздробленості. Виступаючи дієвим ядром національної самосвідомості, національна ідея здатна репрезентувати соціально значимі аспекти та прагнення, зокрема такі, як світовідчуття та світосприйняття нації. Відтак, у соціально-філософському контекстуальному та функціональному вимірі національної ідеї, приходимо до висновку, що така ідея представляє собою теоретично оформлену й обґрунтовану “мрію” нації про бажане місце у світі, де важливим соціально-філософським параметром є те, що у процесі заміни національної самосвідомості, національна ідея функціонує як політичний, та як соціально-економічний організм. Таким чином, будучи стрижневою ідеєю національної свободи вона здатна рухати націю до здобуття свободи, що, в свою чергу формує духовно-особистісний розвиток людини, зокрема активізує державотворчу силу та енергію народу.

Об'єктивна можливість вибору усвідомлюється суб'єктом, а, отже, й визначається в філософії як свобода. Без інтегруючих ідей суспільство не може існувати, оскільки будь-яка спроба послаблення національної ідеї веде до реального послаблення безпеки самої нації.

Теоретичним узагальненням щодо змісту й характеру національної свідомості та самосвідомості є те, що вони є взаємозалежними від способу життя, тобто такої системи соціальної діяльності, яка сформувалась на основі певного способу виробництва, спричиненого історичними, природно-географічними особливостями, які властиві конкретному соціальному організмові. Відтак, соціальні зв'язки об'єднують індивідів у єдину соціальну систему, зокрема консолідують й сприяють етнокультурній аксіологічній компліментарності. Соціальні відносини між ними репрезентують систему взаємозалежностей індивідів у процесі їхньої поведінки в суспільстві, спрямованої на задоволення та забезпечення їхніх соціальних, економічних, політичних та культурних потреб [184, с. 334].

Натомість, національна самосвідомість виступає найважливішим показником національної приналежності. Вона володіє в межах певної нації об'єднуючою силою тотожності, зокрема здатністю протиставлення та вирізнення членів даної нації іншим націям в етнічному та соціокультурному плані. Звідси випливає що, національна самосвідомість є визначальним фактором етнічної ідентифікації індивідів в соціумі.

У соціальній філософії та філософії історії національна самосвідомість розглядається крізь призму взаємозумовленості людської особистісної свободи та долі. Тільки свобода особи, на думку філософів, є передумовою ефективного функціонування різноманітних людських спільнот, зокрема націй. Таким чином, рівень національної самосвідомості залежить від міри людської духовності, від глибини морального самоусвідомлення особистості. З точки зору С. Франка: “Духовне буття у найзагальнішому його розумінні є основою й коренем реальності безпосереднього самобуття [186, с. 394]”. Таким чином, ми дійшли висновку, що в процесі суспільного виховання людиною засвоюються не тільки правові норми, але й моральні максими й етнокультурні традиції, що здатні потенційно впливати на засвоєння та ціннісну кореляцію таких понять як добро, справедливість, честь, обов'язок та засуджувати їхні відповідні протилежності.

В соціально-філософському вимірі, самосвідомість визначаємо як специфічне відображення актуалізованої дійсності в свідомості людини, що є залежним як від рівня розвитку її внутрішнього світу, так і від її особистої духовності.

Із розпадом певної соціальної впорядкованості етнічність знову виходить на поверхню соціокультурного світу, де інтуїція та прагнення спільного буття охоплює як політичні, так і соціальні рухи. Як відомо, зміни трансформують соціальні інститути, охоплюють життєві світи, зокрема перетворюють існуючі пріоритети і стратегії подальшого етнокультурного розвитку. В той же час, коли суспільство намагається підшукати статус та форми легітимації етнічності, вона сама береться і за легітимацію, і за спільноти, і за впорядкування культур і життєвих соціальних світів. Відтак, виправданими є звернення дослідників та науковців щодо вивчення національного духу, в якому ідея національної ідентичності як національна складова програми соціального відродження виступає принципово ірраціональною. Таким чином, філософська апеляція щодо духу є реорганізацією перспективи соціального бачення, тобто прогнозування-оцінювання, де визначена особливість реорганізації полягає в тоталізації певного виду перспектив соціуму. Такою є настанова інстанцій сучасної влади, яка здатна сказати “ні” та заперечити всьому, що є за горизонтом їх перспективності.

Сьогодні соціум живе в період розпаду між нацією етнічною та громадянською. Не варто заперечувати і той факт, що існування певного ізоморфізму, вказує на їхню спорідненість, тобто формування цих двох визначених понять виступає модифікацією одного і того ж. У соціально-філософському розумінні, зауважимо про те, що вони виступають різновидами масового суспільства, де особливість ідентичності проявляється через масову “Я” що й створює її знаковий характер певної тотожності.

Щоб розширити горизонти розуміння проблеми звернімося до творів М. Моса. Він зауважує про те, що репрезентації людської індивідуальності в

різних соціосистемах вказують на те, що “категорія я” є пізнім соціокультурним конструктом. Відтак, у дописьменних суспільствах поняття “я” складається з констатації ролі та функції притаманної індивіду в суспільному житті, зокрема світоглядних уявлень про тілесну та духовну індивідуальність. Таким чином, констатація відношення людини до певного колективу, в рамках соціально-філософського осягнення, відіграла значну роль для оформлення структури особистості, яка разом з тим мала здатність та готовність до відповідних ситуації трансформацій.

Теоретична увага філософів щодо ідентичності індивіда тривалий час стосувалася питання про природу людини, зокрема граничні підстави свідомості, етики, а, отже, й становила проблему суб'єкта в філософії. Спираючись на розвідки з герменевтики, антропології, аналітичної філософії, феноменології П. Рікер у власному творі “Сам як Інший” прагнув дослідити послідовне конструювання категорії “Я”. Він виділяв три рівні сходження, а саме: мовний, прагматичний і етичний. Автор ствердно наголошував на існуванні двох типів ідентичності – індивідуальної і наративної. Вважаємо, що запропоноване П. Рікером розрізнення двох типів ідентичності є суттєвим методологічним принципом дослідження проблеми національної ідентичності. Він зауважував про те, що якщо колективна ідентичність спільноти забезпечується за умови відтворення її сутнісних характеристик з часом і виступає у категоріях П. Рікера ідентичністю-*idem*, яка пов'язана із продукуванням тотожності, котра одночасно виступає в якості критерію диференціації від соціального оточення. Натомість, національна ідентичність людини виступає ідентичністю-*ipse*, яка відноситься до її самості і, разом з іншими ідентичностями, створює її особистісність та індивідуальність. Таким чином, особистісно-індивідуальний аспект філософської проблеми формування національної ідентифікації полягає у визначенні критеріїв співвідношення до етноспільноти, зокрема механізмів їх інтеріоризації та місця яке вони займають в межах структури особистості. Хоча, автор наголошує, що такий тип ідентифікації не є відтворенням тотожності чи

продукування сутнісних рис подоби, а виступає конструюванням та побудовою соціальної самості через визначення чітко диференціюючих ознак [144, с. 8-10].

Відомо, що найпоширенішим методологічним принципом сучасних психологічних та етнологічних студій з проблем вивчення та аналізу ідентичності є запропонована концепція Дж. Г. Міда щодо розрізнення соціальної та персональної складової самості. Автор під соціальною складовою самості розуміє усвідомлену людиною певну систему індивідуальних та соціально визначених цінностей та пріоритетів щодо дій у відповідних ситуаціях. Він акцентує увагу на виникненні в результаті соціалізації особистості та інтеріоризації нею різноманітних соціальних ролей, які диктує, формує та уможливорює суспільство. Натомість, персональна складова самості здатна чітко визначати індивідуальні особливості поведінки в стандартних соціальних ситуаціях. Дж.Г. Мід описує так відокремлення цих складових особистості: “Вони не є тотожними. Взяті разом вони складають особистість, так як вона проявляється в соціальному досвіді. Самість є, по суті, соціальним процесом, котрий проходить у цих двох віддільних одна від одної фазах [108, с. 162]”.

Як бачимо, дослідник наголошує не тільки на активній, а й на соціальній природі самості, що здатна розкрити себе в суспільній взаємодії. Відтак, важливу функцію в структурі особистості відіграють суспільні настанови, оскільки соціум володіє значними ресурсами впливу на індивіда, існування котрого, залежить від Інших, тобто від оточення: “Коли самість справді виникає, вона завжди передбачає досвід ще когось іншого: не могло б бути досвіду однієї тільки самості [108, с. 177]”.

Приходимо до теоретично узагальненого висновку, що людина усвідомлює групові, зокрема, етнонаціональні моделі поведінки, які в сукупності з іншими настановами формують певну специфічність та унікальність соціокультурного “я”. Відтак, найбільш поширене соціально-філософське визначення категорії ідентичності (тотожності), пов’язане з її

розумінням як сукупності певних світоглядних рис та ознак, на підставі яких людина чи етногрупа співвідносять себе із певною соціальною групою.

Як наголошує Т. Павлова ідентичність – це одне із центральних понять “культурної парадигми”, яке визначається, як “формування в процесі інтеракції між учасниками колективної дії, і поділяється всіма членами групи чи організації, як почуття приналежності до спільного “ми” на базі спільних вірувань [122, с. 121]”.

Процес ідентифікації більшість вчених пов’язує із спільною життєдіяльністю чи пізнанням людьми їх соціальних та культурних зв’язків. Наприклад, Б.В. Поршнев стверджує, що ідентифікація у первісних людей проходила через психологічний механізм формування елементу “Ми”. Такий елемент (“ми”) – це не просто практичне усвідомлення реального взаємозв’язку, повсякденного “зчеплення” певної кількості індивідів. “Ми” усвідомлюється через антитезу, через сутнісний контраст “ми” – це ті, котрі не “вони”. Тільки відчуття, що є “вони”, породжує бажання та прагнення самовизначитися щодо “них”, зокрема відокремитися від “них”, як “ми” [135, с. 81-82].

Результатом такої ідентифікації є сформована ідентичність.

Як вважає І. Кон, сама по собі ідентичність означає “систему властивостей”, завдячуючи яким особа стає соціальним індивідом, тобто членом певного соціуму або групи. Відтак, ідентичність здатна передбачати категоризацію індивідів за їх соціально-класовою належністю, соціальними статусами, зокрема засвоєними ними соціальними нормами. Вчений підкреслює, “коли такий поділ робиться ззовні, від суспільства його називають об’єктивним, коли ж його здійснює сам суб’єкт в позиції “ми” і “вони” – суб’єктивними [64, с. 28-29]”.

У довідникові “Соціологія: короткий енциклопедичний словник” дається таке визначення: “Ідентифікація соціальна – пізнавальний спосіб встановлення тотожності, подібності речей, процесів, осіб, що означає розумові операції з зовнішніми стосовно суб’єкта, який пізнає об’єктами.

Ідентифікацією називають також і процеси, пов'язані із сферою самосвідомості, самопізнання особи: ототожнення себе з іншими, уявлення іншої людини як продовження себе, перенесення себе на місце іншого [162, с. 159]”.

Наведемо для прикладу методологічну проблему розрізнення термінів “ідентифікація” та “самоідентифікація”. Як зауважує О. Швачко, перше поняття за змістом вбирає в себе сутність другого, відтак, ідентифікація є процесом ототожнення та порівняння суб'єкта (себе) із певним зразком [161, с. 13].

Варто враховувати, що весь комплекс дій ідентифікацій, тобто як проєктивна модель, так і соціальний механізм відтворення (співпереживання за іншого як за самого себе) є очевидним фактом детермінації окремих моментів у розпізнаванні “Я” і “не-Я”. Таким чином, самоідентифікація здійснює активну регуляцію індивідуального су'єктивного пізнання.

На думку М. Шульги, самоідентифікація має два смислові відтінки, так звані маркери. Один з них має зовнішню направленість та спрямованість, інший – пов'язаний із відповіддю на питання “Хто я є? ”, тобто із з'ясуванням себе в системі соціально-політичних, моральних та суспільних ставлень до минулого, сучасності й майбутнього. Інший смисловий відтінок спрямований на себе, оскільки відображає відчуття своєї безперервності та тривалості у часі, зокрема зібраності в емоційно-психологічну системну цілісність [210, с. 8].

В контексті соціально-філософського аналізу, проблему самоідентифікації визначаємо як таку, що постає перед особистістю не лише як пізнавальна задача, а й як життєво-практична цінність. Важаємо, що особистість впродовж життя намагається ототожнювати та визначати себе як “нормальну людину”, змінюючи значимі для себе групи, інститути, цінності та стереотипи в яких самоконструює та вибудовує “Я-концепцію” з урахуванням власного самоосягнення та самопочуття.

Е. Фромм у своїх дослідженнях наголошував на розрізненні его-ідентичності із “Я”-ідентичністю (самоідентичністю). Він стверджував, що переживання свого его – це переживання себе як речі, тобто відчуття всього того, що я маю. Відтак, індивідуальні переживання его та его-ідентичності пов’язані з поняттям володіння: “Я володію “собою ” подібно до того, як я володію іншими речами. Таким чином, ідентичність із “Я” або самоідентичність переносить нас у систему буття, а не володіння, де “Я є “Я” лише в тих межах, в яких я існую як жива істота, що має інтереси та співвіднесена з іншими, тобто активна у межах досягнення єдності між уявленнями (про мене з боку інших, а також самоуявленнями) і глибинною сутністю моєї особистості [190, с. 181]”.

Встановлено, що самоідентифікація особистості – це процес об’єднання та солідаризації індивіда із нацією, зокрема певною регіональною спільнотою, ідеологією соціальної групи, її етнокультурними та політичними символами. Можна сказати, що ідентифікуючись, особистість бере на себе певну роль із обов’язковим набором прав та обов’язків, засвоює й відтворює певні цінності, ідеали й традиції.

При соціально-філософському аналізі різних точок зору, ми дійшли висновку, що кількість теорій ідентифікації можна пояснити міждисциплінарністю цієї проблеми. Зауважимо, що концептуальна відмінність полягає в першочерговості соціальних та індивідуальних детермінант.

Звернемося до творів К. Маркса, який аналізує залежність індивідуальної та групової ідентифікації від об’єктивного економічного і демографічного статусу людей. У своїх соціально-філософських поглядах К. Маркс, визначаючи особистість як соціальну якість людини, надавав особливого значення економічним структурам і взаємозв’язкам, що диктують оцінку соціального простору [101, с. 59]. Зокрема, у філософському осмисленні, марксизм пояснює такий світогляд і поведінку класовим становищем та класовими інтересами людей. Вчений виокремлює

недостатньо розвинену класову свідомість, де панівний клас привласнює право нав'язувати власне розуміння реального буття, оскільки він контролює засоби духовного виробництва.

Тут варто відмітити й соціологічний підхід П. Бурдьє [18], який акцентує увагу на активній позиції соціального “агента”. П. Бурдьє в своїх дослідженнях доводить, що залученість до мережі соціальних взаємин у рамках яких відбувається розширення “поля” індивідуального впливу існує незалежно від свідомості та волі індивіда. Таким чином, соціальний “агент” досягає цього завдяки “габітусу” – своєрідному “символічному капіталу”, набутому соціальному статусу й індивідуальним можливостям. У нашому розумінні габітус являє собою певні ментальні або когнітивні структури, за допомогою яких люди живуть у соціальному світі й спрямовують свою практичну діяльність, зокрема розуміють й оцінюють світ. Відтак, габітус формується в результаті тривалого зайняття певної позиції, зокрема відносин між об’єктивними позиціями соціальних діячів. На думку вченого, така позиція залежить від індивідуальних та психологічних рис людини, оскільки групи й спільноти, з якими індивід себе ототожнює, також наділені подібними габітусами.

Ідентифікація індивіда з соціальною групою є одним із важливих різновидів як національної так і регіональної ідентифікації. Складність такого процесу полягає в тому, що групова ідентифікація індивіда – це своєрідна окремішність, оскільки потребує в своєму власному “ми” належності до певного соціального й етнокультурного середовища. П. Бурдьє підкреслює, що габітус не є фіксованим та чітко визначеним [18, с. 87], а в сучасних суспільствах групова ідентифікація особистості здебільшого плюралістична. Головний аспект даної концепції полягає в тому, що індивід ототожнює себе не з однією, а частіше з кількома великими групами, а саме: етнічною, мовною, демографічною, регіональною, професійною, соціокультурною, конфесійною.

Досліджуючи проблему соціальної солідарності в кризовому суспільстві В. Тихонович, звертає увагу на значущість мовно-культурного чинника при вивченні специфіки функціонування консолідаційних процесів у різних етнокультурних групах. Він підкреслює, що за абсолютною більшістю кількісних показників, оцінки російськомовних українців і російськомовних росіян практично за природою та змістом не відрізняються, хоча позиція україномовних українців суттєво відрізняється від двох інших груп [172, с. 54-69].

В. Тихонович визначає “вибір” як своєрідну політичну орієнтацію, що пов’язана із відносною значущістю однієї із цих груп для суб’єкта, оскільки на нього суттєво впливає ідентифікація з тією групою, з якою він відчуває найбільшу психологічну близькість.

Як бачимо, психологічний підхід окреслює проблему взаємодії процесів ідентифікації із базисними потребами особистості, зокрема в самоствердженні, в захисті від оточуючих чи у включенні особистості в соціум або ж відчуження та подальше відлучення від нього.

Поєднуючи філософський і психологічний дискурси, варто зазначити, що найпереконливіше проблему самоідентифікації особистості сформулював З. Фрейд. Власне, З. Фрейд уперше вводить поняття “ідентифікація” [187].

На певному етапі, віком від п’яти до семи років, для приборкання так званого Едіпового комплексу, хлопчик ідентифікує себе з батьком. Він намагається опанувати соціальні цінності, моральні норми, моделі статевої поведінки, які означають для нього бути чоловіком [189].

Проте пізніше З. Фрейд використовує поняття “ідентифікація” для аналізу групових явищ [188]. Він стверджував, що позитивне ставлення до представників власної групи й негативне ставлення до членів інших груп – це два боки одного явища, хоча механізми формування групової солідарності й ворожості вчений виводив із Едіпового комплексу.

На відміну від класичного фрейдизму, тобто послідовників З. Фрейда та Е. Еріксона, трактування поняття ідентифікації разом із поняттям

“ідентичність” докорінно змінюється. У власній концепції розвитку особистості Е. Еріксон звернув увагу на проблему динамічного аспекту ідентифікації. Він теоретично обґрунтував і довів послідовну зміну об’єктів ідентифікації у часі та просторі в процесі формування особистості [212].

Юність вважається дуже важливим періодом у психосоціальному розвитку людини, оскільки на неї припадає п’ята стадія у схемі життєвого циклу Еріксона. Таким чином, вже не дитина, але ще й не дорослий, підліток засвоює різні соціальні норми й вимоги, зокрема нові соціальні ролі, де психосоціальний параметр, що з’являється в юності, на позитивному полюсі виступає у вигляді еґо-ідентичності. На негативному – він зображений у вигляді хаотичного поєднання ролей. Е. Еріксон наголошував на неоднозначності психосоціальної сутності еґо-ідентичності, зокрема звертав увагу на конфлікт всередині самого еґо. Вчений вважав, що інтеграція, яка виникає у формі еґо-ідентичності, це більше, ніж сума ідентифікацій, набутих у дитинстві. Відчуття еґо-ідентичності створює та актуалізує впевненість індивіда в тому, що його здатність зберігати внутрішню тотожність узгоджується з оцінкою цієї тотожності та цілісності з боку інших [213].

За концептуальними визначеннями Еріксона, можна стверджувати про те, що підґрунтя благополучної юності, зокрема досягнення інтегрованої ідентичності закладається в дитинстві, хоча розвиток особистої ідентичності відбувається під значним впливом соціальних подій та об’єктів, з якими вони себе ідентифікують. Все це пояснює, що надмірна ідентифікація з “героями” чи “лідерами” деформує розвиток ідентичності. Тому, самоідентифікацію слід розглядати в контексті як індивідуальної, так і соціальної ідентифікації.

Представники символічного інтеракціонізму звертали увагу не лише на чітко встановлені суспільством рольові позиції, а й на активне конструювання їх: самоідентифікація та самоототожнення індивіда – це безперервний соціальний комунікативний процес, під час якого індивід розрізняє об’єкти, оцінює їх і чітко вирішує, як діяти на основі цих значень та

своїх умовиводів. Саме під час символічної взаємодії соціальні явища набувають сенсу, а об'єкти – значення.

Емпірично це можна дослідити та визначити завдяки тесту Куна-Макпартленда “Хто Я”. Зазначимо, що в даному тесті респондент, аналізує та розмірковує над власним набором ідентичностей, зокрема може використати як традиційні рольові конструкції, так і сконструйовані ним самим [78].

З нашої точки зору, концепцію соціальних ролей як структурного компонента особистості можна вважати найвагомим внеском символічного інтеракціонізму в розвиток проблем ідентифікації. Соціальна роль засвоєна людиною, немовби моделює та пріоритетно визначає її потреби і стає своєрідною призмою, крізь яку індивід сприймає суспільно-політичну діяльність та оцінює реформи. Наприклад, на пострадянському просторі частина населення дотримується реформістської орієнтації, оскільки бачить у нових різновидах діяльності й способі заробітку засіб подальшого комфорту та покращення матеріальної бази своєї родини.

Р. Дженкінс досліджує подібність процесів самоідентифікації та соціальної ідентифікації. Він вважає, що їх слід розглядати як дві сторони одного процесу. Уявлення про “Я” як про постійний синтез одночасно внутрішніх і зовнішніх самовизначень людини послугувало вихідним параметром для створення Р. Дженкінсом “моделі зовнішньо-внутрішньої діалектики ідентифікації” як процесу, в якому створюються обидві ідентичності – особистісна та соціальна [28, с. 33].

У цьому аспекті суттєвим є виокремлення Р. Дженкінсом понять “номінальна ідентичність” та “віртуальна ідентичність”. Номінальна ідентичність – це своєрідна “маска подібності”, яка є соціальною конструкцією із символів і її можуть носити всі. Існує й так звана “парасолька солідарності”, де може критися розмаїття символів і під якою всі можуть сховатися. Натомість реальна практика в спільноті, коли соціальна подібність стає реальною, – це віртуальна ідентичність, яка може бути нескінченно особистісною та індивідуальною. Тобто головна термінологічна відмінність

між цими поняттями в тому, що люди можуть поділяти однаково номінальну ідентичність, але вкладати сутнісно різний зміст у цю ідентичність, отже, й поводитися по-різному.

Широкі можливості для пояснення механізмів ідентифікації закладені в когнітивній психології. Теорія соціальної ідентичності П. Таджфела вказує на істотний вплив концептуалізації, осмислення і спрощення соціальних взаємозв'язків у зрозумілих індивіду категоріях [28, с. 47].

Дана теорія ґрунтується на трьох когнітивних процесах – соціальній категоризації, соціальній ідентифікації та соціальному порівнянні.

П. Таджфел доводив, що кожному індивідові властиво ділити світ на категорії взагалі й на соціальні категорії зокрема, тобто здійснювати впродовж життя соціальну категоризацію. При цьому індивід намагається психологічно співвіднести себе самого із виокремленими категоріями і вписати себе в цю систему. Сутність цього явища полягає у власному ототожненні себе із певними соціальними групами, тобто здійсненні соціальної самоідентифікації. Сукупність всіх соціальних ідентифікацій, які, використовує індивід під час самовизначення, називають соціальною ідентичністю. Таку позицію доцільно використати в нашому дослідженні: адже індивід може здійснювати кілька ідентифікацій, співвідносити себе із ними, внаслідок чого буде формуватися певна самоідентичність.

Ще один механізм самоідентифікації особистості пропонують представники “гуманістичної психології”. Засновник цього напрямку А. Маслоу розміщує потреби людського існування на п'яти ієрархічних рівнях: нижчий рівень – фізіологічні потреби, далі йде потреба у безпеці, потреба у любові, потреба у повазі та самоствердженні; вищий рівень – потреба в самоактуалізації (тобто в розкритті закладених у людині потенцій і здібностей, зокрема потреба в належності до спільноти). На кожному рівні поведінка детермінується потребами цього рівня. Будучи задоволеними, вони поступаються місцем потребам вищого рангу. Потреби всіх рівнів вроджені або інстинктивні [102]. Утім, описана А. Маслоу залежність механізму

пробудження вищих потреб від задоволення “нижчих” потреб у деяких випадках цілком реальна, особливо стосовно громадянської активності індивіда. Так, характеризуючи низьку залученість сучасних українців до організованих форм громадської активності, Є. Головаха вказує на несприятливі умови, а саме: щоб вижити за умов економічної кризи, безробіття, затримок заробітної плати, люди вимушено докладають максимум енергії та часу, тим самим не залишаючи місця для інших не менш потрібних у житті справ [29, с. 102].

Аналіз різних теоретичних підходів показує, що кожна окремо взята теорія в чистому вигляді не здатна цілісно та прозоро пояснити всі особливості солідаризації та орієнтації індивіда. Тому, постає потреба теоретичного синтезу або доповнюваності різних теорій у поясненні цього феномена. Щодо соціальної ідентифікації, В. Ядов пропонує “політеоретичний підхід”. Інтерпретація такого підходу полягає в поясненні фактів, що дуже схоже на те, що виконують соціологи під час факторного аналізу: “За допомогою цієї теорії ми немов пояснюємо деяку “частину” явищ, які спостерігаємо, і далі додаємо інші пояснення, що зрештою дає змогу сподіватися на – скажімо, дуже обережно – майже цілковите пояснення [214, с. 71-72]”.

Проблема національної ідентичності, а також феномен змін в системі соціальних ідентичностей соціума, набули неабиякої актуальності і гостро постали перед дослідниками з початком кардинальних соціально-політичних трансформацій, а саме після здобуття Україною незалежності. Для вивчення та аналізу цих проблем в міждисциплінарних дослідженнях послуговуються такими суміжними поняттями: “ідентичність”, “ідентифікація” та “самоідентифікація”.

Вітчизняний науковець І. Кресіна визначає ідентичність як “приналежність (і об’єктивну, і суб’єктивну) людини чи групи людей до певного типу спільності чи спільноти, ототожнення себе з її нормативними і

функціональними характеристиками, і, здебільшого, готовність стати репрезентантом останньої [72, с. 88-89]”.

М. Шульга пов’язує особистісну ідентичність із цілями і мотиваціями, настановами і ціннісними орієнтаціями, зокрема самосвідомістю особистості. Вчена зазначає, що соціальна ідентичність – це система соціальних характеристик (норм, ролей, статусів), що дозволяють вирізнити індивідів за груповою приналежністю [208, с. 68-69].

У залежності від характеру соціальних зв’язків ідентичність може стосуватися всіх сфер соціального буття людини, тобто бути класовою, професійною, релігійною, культурною, етнічною, державно-політичною, регіональною та іншою [96, с. 81].

На думку дослідника І. Стебельського, знаходження людиною та групою людей власної ідентичності може відбуватися “на рівні клану, племені, національної держави, імперії тощо; у категоріях соціальної, культурної, расової, етнічної, релігійної, територіальної ідентичності тощо [241, с. 233-234]”. Таким чином, в межах соціально-філософської аналітики національна ідентичність набуває макросоціальний і мікросоціальний, тобто особистісний вимір [152, с. 12].

Окремі науковці відзначають, що різні типи ідентичності (етнічна, релігійна, національна) можуть бути більш стійкими в порівнянні з іншими в залежності від конкретних соціальних-політичних умов та етнокультурних трансформацій [220; 157].

Варто підкреслити, що найчастіше дослідники виокремлюють в системі ідентичностей етнічну ідентичність як найбільш поширений та стійкий тип [220; 157]. Така ідентичність в своїй основі спирається на такі характеристики: спільність походження, етнонім (самоназва), мова, культура, релігія, історична пам’ять, традиції тощо, які значною мірою обумовлюють приналежність до певної етнічної групи чи спільноти. Підставу для стійкості такого типу ідентичності, як однієї з форм самовизначення людини, створює

спільність походження, цінностей, вірувань, відчуття історичної спадкоємності та зв'язку між поколіннями [68, с. 9].

У зв'язку з цим, актуалізована етнічна ідентичність може супроводжуватися здатністю та готовністю відстоювати спільні культурні символи та соціальні інтереси, що визначається як “максимальна етнічність” [55, с. 113]. Таким чином, етнічна ідентичність може бути присутня навіть тоді, коли не супроводжується такими антропологічними критеріями, як застосування мови, дотримання звичаїв, норм і традицій тощо. Тому, найчастіше дослідники схильні виокремлювати у системі ідентичностей етнічну ідентичність як найбільш поширений та соціально стійкий тип [96; 222, с. 41].

Загалом, етнічна ідентичність здатна об'єднати всіх представників етноспільноти у єдине ціле, оскільки здатна мотивувати їх на досягнення соціально значимих цілей та сприяти культурному, інтелектуальному й економічному розвитку нації.

Серед детермінант етнічної ідентичності найчастіше виокремлюють такі: спільне походження, антропологічний тип, територія, самоназва, мова, особливості менталітету й способу життя, духовна й матеріальна культура, релігійні вірування, спільність позицій у ставленні до подій минулого. Натомість, серед основних спільних чинників, що впливають на розвиток ідентичності у нації насамперед виокремлюються такі: територія, мова, культура, релігія, національна свідомість, спільна історична пам'ять тощо.

Варто підкреслити, що етнічна ідентичність передбачає здатність людини чи етногрупи ототожнювати себе не лише з однією, але й з кількома спільнотами одночасно. Така неоднозначність етнічної ідентичності (передусім подвійна та потрійна) є результатом змішаного етнічного походження предків, зокрема поширена в сучасних соціумах, більша частина з яких має поліетнічний склад населення. Невстановлена етнічна ідентичність може бути пояснена тривалим перебуванням індивіда чи групи в іншому етнокультурному середовищі.

У зв'язку з цим українські вчені застосовують поняття “маргінальності” ідентичності та “маргінального” статусу людини або групи [132; 207], якими позначають відстороненість від решти суспільства та притаманної йому системи ідентичностей. “Маргінальність” ідентичності передусім визначається неможливістю адаптації конкретною людиною або групою несумісних цінностей з різних етнічних, культурних спільнот та соціальних груп. Такий процес внутрішньо супроводжується суперечливою ідентифікацією із кількома спільнотами, що уможливорює дистанціювання індивіда або групи одночасно від усіх спільнот та спричинює в кінцевому результаті деактуалізацію основних типів ідентичності (етнічної, мовно-культурної, релігійно-конфесійної тощо). Підсумком такого процесу може стати самоізоляція однієї із спільнот на етнічній, мовно-культурній, релігійно-конфесійній основі та дистанціювання від інших спільнот в межах одного соціуму, що призводить до виникнення “маргінального” типу ідентичності цілих соціальних груп.

З огляду на це доцільно розрізняти реальну та формальну ідентичність [114, с. 42]. Зауважимо, що більшість вітчизняних і західних науковців чітко розмежовують поняття етнічної та національної ідентичності на підставі сутнісної відмінності між поняттями етнічного та національного. Також, у вітчизняній науці синтезуються ці поняття з метою констеляції та дефініції споріднених явищ. На думку дослідника М. Обушного, споріднену сутність взаємообумовлених і взаємопов'язаних етнічних і національних чинників відбиває поняття “етнонаціональної ідентичності [119, с. 1-3]”.

Крім того, деякі вітчизняні автори вважають за необхідне застосування терміну “культурної ідентичності”, замість національної та етнічної. Варто підкреслити, що відповідно до цієї точки зору, в сучасному світі явища соціокультурного порядку витісняють та видозмінюють етнічне і національне буття [72, с. 236-238; 118].

У визначенні критеріїв для вирізнення національної та етнічної ідентичності вітчизняні дослідники використовують поняття “ідентитет” та “система ідентитетів” [72; 118; 210].

Ідентитет розглядається як сутнісна ознака, властива людині, групі чи спільноті, що дозволяє максимально точно встановити приналежність людини до тієї чи іншої спільноти. Ідентичність особистості чи етногрупи включає всі її ідентитети (пріоритетні, актуалізовані та потенційні) [209, с. 167].

Пріоритетні ідентитети є домінуючими та визначальними для соціальних зв'язків індивіда або групи. Актуалізованими є всі ідентитети, а саме: пріоритетні і непріоритетні, що властиві індивіду або групі на даний час. Потенційними є ідентитети, які мають можливості для актуалізації під впливом певних соціальних чинників.

Модифікація форм та динаміка прояву ідентичностей (соціальне уточнення та заперечення) постійно відбувається в процесі суспільних трансформацій. Ідентичностям характерні структурні зміни, зумовлені частіше за все політичним та соціально-економічним контекстом, а тому вони мають тимчасові, ситуативні риси. Водночас, як визначає дослідник С. Макеєв, “соціально-культурні утворення, до яких належать ідентичності, піддаються актуалізації – деактуалізації, легітимації – делегітимації тощо, однак значно меншою мірою – руйнації чи розпаду [100, с. 162]”.

З точки зору філософської антропології пояснюємо поняття ідентичність як сукупність рис та ознак, що вирізняють людину, групи людей з-поміж інших. Процес ідентифікації – це психічний процес співвіднесення та ототожнення. Співвідношення понять “ідентичність” та “ідентифікація” вказує на те, що ідентичність у різних її формах та проявах є результатом процесу ідентифікації.

Самоідентифікацію розуміємо як індивідуальний процес психологічного самовизначення окремого індивіда та з'ясування ним своєї соціальної приналежності до певної етноспільноти. Внаслідок

самоідентифікації за різними соціокультурними, соціально-психологічними параметрами людина визначає себе в певній спільноті, що зрештою відображається і на специфіці її власної ідентичності.

Приналежність та залучення до етнічної, регіональної або національної спільноти передбачає певний рівень включення індивіда в спільноту через систему специфічних етнопсихологічних зв'язків. Така соціальна приналежність визначається через самоідентифікацію, де визнання та усвідомлення людиною своєї приналежності (етнічної, регіональної, релігійно-конфесійної, культурної, національної тощо) є виявленням своєї самосвідомості, що є важливим, оскільки поведінка індивіда значною мірою залежить від “я-концепції”, зокрема етнічної. На груповому рівні самоусвідомлення ідентичності проявляється на підставі спільних ознак, за якими співвідносяться представники та відрізняють себе від інших груп (спільнот), що значно полегшується з усвідомленням спільних антропологічних (мова, культура,) та психологічних (віра в єдине походження) тотожностей. Таким чином, система соціальних ідентичностей людини формується на основі факту приналежності до груп (спільнот) та на співвіднесенні себе із кількома соціальними групами (спільнотами). Такий процес визначення та формування сприяє побудові специфічної “ієрархії ідентичностей” в контексті етнонаціонального буття, де особистісна ідентичність та соціальна ідентичність проходять процес творення на різних рівнях і пов'язані взаємовпливом.

Національна, як і етнічна ідентичність не зникають цілком із свідомості під впливом трансформаційних процесів, при цьому засвідчуючи свої “адаптаційні можливості” [72, с. 93].

Дослідники Т. Кузьо, Б. Кравченко відзначають динамічність національної ідентичності, а це означає, що національна ідентичність, як і інші типи ідентичності, перебуває в процесі постійних змін та нового конструювання [230; 69]. Відтак, більшість дослідників визнають відмінність природи етнічної та національної ідентифікації. Важливим соціально-

філософським аспектом є те, що роль суб'єктивних та об'єктивних чинників є відмінною для становлення етносу та нації, й, відповідно, етнічної і національної ідентичностей. Варто зазначити, що вербалізація форм та інтенсифікація проявів національної та етнічної ідентичності відбувається під впливом історико-політичних подій, наприклад, розділення націй та етнічних груп державними кордонами, а також під впливом соціально-демографічних процесів – асиміляції, акультурації, зокрема масових міграцій. Усвідомлення всією спільнотою та окремими її представниками своєї національної ідентичності (тотожності), разом з іншими типами ідентичностей (етнічної, культурної, регіональної) активніше відбувається у умовах існування власної території й держави.

Вітчизняні вчені [139; 135] наголошують на тому, що крім етнічної ідентичності людина має надетнічну, тобто державно-політичну, що є альтернативою глобалізаційним викликам в умовах полікультурного соціального багатоманіття.

Національна ідентичність виконує ряд важливих функцій у житті сучасної людини і задовольняє вроджені біогенетичні потреби особистості, такі як потреба в самоствердженні, самозбереженні, підтримці та захисті з боку оточуючих, і потреба співвідносити себе з певною соціальною групою. Повнота національного усвідомлення в деякій мірі є показником рівня розвитку внутрішнього світу особистості.

В Україні, яка сьогодні знаходиться в процесі радикальної трансформації культурних та соціально-екзистенціальних сценаріїв, постає проблема пошуку та творення етнічної ідентичності, що має певною мірою небезпечний характер.

В рамках соціально-філософського аналізу та дослідження варто наголосити на тому, що десимволізація провокує втрату як відчуття інтегративності, так і спільної мети. Результатом таких процесів може стати активна деформація структур та маркерів ідентичності, оскільки соціум втрачає контакт із “великим минулим”, деформуються та розламуються грані

історичної пам'яті, з'являється бажання відмовитися від тих соціально-культурних та екзистенційних стратегій, які створили це “велике минуле” можливим. – Такий процес є надзвичайно складним, оскільки веде до втрати ресурсів побудови ідентифікаційних соціально значимих схем.

Насамперед підкреслимо, що “чистого” в антропологічному сенсі українця, як, напевно, і росіянина, очевидно не має й бути не може. Прикладом цього є східноєвропейська територія, яка з давніх часів нагадувала етнічно вируючий казан. До того ж, варто брати до уваги й наслідки радянського періоду, а саме: скорочення населення, геноцид, політичні репресії, війни. У соціально-філософському аналізі даної проблеми варто додати й змішані шлюби, як результат перебування в “сім’ї братніх народів”, до цього все більше додаються шлюби з уродженцями різних країн далекого зарубіжжя, що дедалі більше стирає грань між поняттями “українець” та “мешканець України”. Відтак, палітра життєвих поглядів та людських вчинків стає дедалі різноманітнішою.

Не беручи да уваги в нашому дослідженні зовсім модерних, глобалізованих тенденцій, слід зауважити, що регіональні особливості “корінних українців”, як антропологічні, так і психологічні – досить значні, оскільки кожен регіон України має свою ментальність, а отже, й ретранслює свої ментальні особливості. “Причому, внаслідок крайньої політизації сучасного українського суспільства, ці ментальності не просто характеризують повсякденне буття (ставлення до людей, до праці тощо), а набувають характеру дещо відірваної від реальності, міфологізованої “національної стурбованості”, адже ядром місцевих ментальностей або “регіональних самосвідомостей” саме і є питання: “Хто є справжнім українцем?” або ж: “Де шукати справжню Україну – на Заході чи на Сході?” [133, с. 304-305]”.

Ситуація здебільшого посилюється та ускладнюється тим, що формування спільної національної ідентичності відбувається в мультикультурному середовищі, в процесі інтенсифікації міграційних

потоків, зокрема етнічного самовизначення неукраїнського населення нашої держави. Таким чином, спільна національна ідентичність, яка здатна об'єднувати більшість громадян українського соціуму, є передумовою становлення суспільно-політичної нації як спільноти, оскільки приналежність до неї базується на підставі громадянства, зокрема схвалення спільних цінностей та інтересів представників різних регіональних, етнічних, мовних та релігійно-конфесійних груп України.

В сучасних умовах неабиякої ваги набувають регіональні реформи в економічній, культурній та політичній сферах. Ступінь ефективності та темпи розвитку нашої країни багато в чому залежать від успішності цих процесів, від сформульованої на науковій основі стратегії та суспільно-політичних установ. Відтак, в трансформаційний період регіональні особливості на шляху формування спільної національної ідентичності та соціально-філософське дослідження феномену регіоналізму набувають особливої актуальності та нового звучання. За таких умов виникає задача компетентного управління в регіонах як сферах життєдіяльності суспільства.

1.2. Регіоналізм як об'єкт соціально-філософського дослідження

Регіоналізм, як прояв цивілізаційного розвитку, характерний практично для кожної країни світу, оскільки створює умови для раціонального розподілу компетенції влади та промислових ресурсів. Стратегічною метою цього процесу є практичне використання можливостей, які виходять з природного територіального поділу. Відтак, можна стверджувати, що регіоналізм внутрішньо притаманний всім типам сучасних суспільств, оскільки є незалежним від їх розмірів, рівня розвитку, а також особливостей політичних структур [232].

Одним із головних аспектів регіоналізму є неоднорідність природного середовища або регіональна диференціація, що провокує утворення складної системи природних комплексів різних рангів з яких складається географічна оболонка світу. Особливо важливим у філософському аналізі є природно-ресурсний фактор регіоналізму, оскільки географічні межі розселення розширюються у суворій відповідності щодо розміщення природних ресурсів і кліматичних умов, що відображається на розселенні людей, способі їхнього життя, культурі, зокрема ефективності економіки.

Історично першим дослідником регіоналізму був І.Г. Тюнен. Його книга “Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства й національної економіки” була надрукована у Берліні в 1836 р. Видатний учений у своїх роботах застосував метод абстрагування від реальної дійсності, тобто регіональне моделювання. Пряме чи опосередковане відношення до розвитку регіональних ідей було теоретично обгрунтовано в наукових роботах А. Вебера – основоположника теорії розміщення промисловості; В. Кристаллера – основоположника теорії розселення; А. Леша – засновника теорії економічного ландшафту; У. Ізарда – фундатора регіональної науки; Ф. Перру – видатного вченого, який розробив теорію полюсів росту і багатьох інших вчених. Згодом, конструктивно-географічні ідеї були концептуально досліджені та розвинені радянськими і українськими вченими [23, с. 21].

Не дивлячись на те, що поняття “регіоналізм” існує вже досить давно, маємо наголосити на тому, що в науці єдиного погляду на даний феномен ще не сформовано. Спектр поглядів є настільки широким і вказує на те, що дана категорія – складна, має широке трактування і має велике суспільно-значиме змістовне навантаження.

Регіоналізм підкреслює факт існування в країні регіонів, яким властиві природні, господарські, соціальні та етнокультурні відмінності. Вчені розрізняють “активну регіоналізацію”, яка пов’язана із цілеспрямованою діяльністю по формуванню регіональних, перш за все, суспільно-

географічних процесів та інституцій – регіоноформування, і “пасивну”, що визначається спільною історичною, культурною чи фізико-географічною ідентичністю регіоноутворення.

Вважаємо, що досліджуючи регіоналізм у соціально-філософському контексті, ми можемо максимально інтегрувати, уточнити та конкретизувати значення регіоналізму. У змісовному відношенні варто розрізнити два абсолютно різні пояснення терміну “регіоналізм”. По-перше, це – природний, принцип територіальної організації, який охоплює соціальні, політичні, економічні та культурні аспекти життєдіяльності людських соціумів. В такому тлумаченні регіоналізм диференціюємо за такими категоріями:

- а) спільне проживання етнічних, расових та мовних груп на певній території;
- б) самодостатня економічна система певного регіону (країни);
- в) сумісність базових цінностей соціуму, що формують взаємозв’язок із культурою, релігією та історичними традиціями;
- г) соціокультурна та політична солідарність [225].

По-друге, регіоналізм може бути назвою різного роду напрямків і доктрин, основна функція якого направлена на раціональне використання природних територіальних та етнокультурних відмінностей, які властиві кожному сучасному суспільству.

Не менш вагомим у соціально-філософському аналізі є етнічний аспект регіоналізму, оскільки за часи існування людства, неодноразово відбувалися поділи людей на окремі етноси, племена, народи, національності, нації. Всі вони в світоглядно-культурному й науковому осягненні являють корені етнічного регіоналізму. Таким чином, демографічний фактор регіоналізму визначають кризь призму поселенсько-розселенської, статево-вікової, шлюбно-сімейної, освітньо-професійної структур населення. Саме від чисельності вище перелічених складових значною мірою залежить економічний потенціал країни, структура виробництва, рівень доходів,

функціонування та масштабність ринків, а також – самостійний розвиток регіонів.

Варто наголосити, що останнім часом зростає роль конфесіонального аспекту регіоналізму. Значна специфіка розповсюдження, диференціація релігійної діяльності чи діяльності конфесій залишають неабиякий відбиток і на життєдіяльності та свідомості людей, оскільки певною мірою визначають їх спосіб життя у просторово-часовому вимірі.

Зазначимо і той факт, що в останні роки намітилося певне переосмислення регіоналізації. З'явилися й нові трактування, для прикладу, від різновиду інтеграції або районування вчені й політики поступово переходять до позначення цим поняттям процесів підвищення ролі регіонів в житті соціуму, регіональної самоорганізації та диференціації [84].

При вивченні проблеми регіоналізму, зауважимо, що базовим терміном виступає “регіон”, оскільки від його трактування залежить розуміння самого феномену регіоналізму й можливості проведення порівняльного аналізу в рамках вітчизняного та зарубіжного досвіду регіоналізації. У науковому арсеналі існує багато його визначень, але єдиного універсального не існує. Відтак, на сьогодні концептуалізація та однозначне трактування даного терміну залишається дискурсивним. Характерним є те, що поняттю “регіон” певною мірою властива розмитість, а похідним від нього притаманна полісемія. На нашу думку, це означає, що його зміст залежить від того, який конкретний зріз життя та сферу наукових інтересів він відображає.

При цьому, як стверджує Кристофера Арві, “розмитість терміну означає, що він співіснує між кількома школами не інтегруючи їх. Як елемент державного адміністрування, регіон є предметом вивчення регіональної історії; як “місто-регіон” – входить в історію міста; як “національна культура” – включений до політичної історії народів, які намагаються створити власну державу; як “промисловий регіон” – частина економічної історії [224, с. 5]. Таким чином, від самого початку поняття “регіон” наповнювалось географічним та територіальним змістом. З часом,

воно починає включати й інші фактори: схожість культур, політичну орієнтацію, оборонну взаємодію, морально-ціннісні та релігійні моменти життя. Сьогодні в науковому арсеналі відзначено й економічну взаємодію та спільні економічні інтереси [110, с. 84].

Як бачимо, сучасне трактування регіону можливе з різних позицій: у міжнародно-політичному значенні термін “регіон” є достатньо гнучким, оскільки часто саме поняття “регіон” замінюється на “субрегіон”, або ці два терміни використовуються паралельно. Для прикладу зазначимо, що це стосується Персидської затоки або держав Магриба.

Не зважаючи на складності у визначенні, для Ф. Броделя, “регіон” є аналогом особливого “світу” з притаманними тільки йому менталітетом, образом мислення, традиціями, світоосягненням та світосприйняттям.

Не випадково багато критичних випадків у бік історії філософії та соціологічної теорії були пов’язані з тим, що регіон можна визначати і як історичний феномен: Наприклад, в середні віки території, які дослідники називали мікрорегіонами, в Європі, були часто “прив’язані” до церковного приходу або єпархії, в Латинській Америці – до муніципалітету або міста. Отже, макрорегіони, які існували в Південній Америці у формі віце-королівств, трансформувались після Війни за незалежність в сучасні держави [235, с. 7].

Сьогодні, регіон активно досліджується й в географічних інтерпретаціях. Про це свідчать роботи Халфорда Макіндера, де вчений зазначає: “Регіон – це географічний термін для опису такого типу навколишнього середовища, в якому географічні елементи поєднані один з одним означеними і постійними відносинами [233]”.

“Регіони – це комплекс, який складається з землі, повітря, флори, фауни і людського населення, які можуть розглядатися в їх особливих відношеннях один з одним і які разом складають певну і характерну частину поверхні землі [233]”.

Влучно зауважує Ен Маркузен, яка дає певною мірою синтетичне визначення: “Регіон – це компактне територіальне співтовариство, яке історично еволюціонує, зосереджуючи в собі фізичне оточення, соціоекономічне, політичне і культурне середовище, а також просторову структуру, відмінну від інших регіонів і територіальних одиниць [234, с. 17]”.

Концептуально обґрунтованим і конкретизованим є визначення регіону, запропоноване В. Долятовським: “Регіон у сучасному розумінні – це складний територіально-економічний комплекс, що має обмежені внутрішні ресурси, власну структуру виробництва, певні потреби у зв’язках із зовнішнім середовищем [36, с. 151]”.

Як слушно зауважує спеціаліст із проблем європейського регіоналізму І. Іванов, саме по собі поняття “регіон” є в Європі скоріше збірним поняттям, аніж конкретно визначеним, оскільки не тільки в системах управління, а й у широкому вжитку під цей термін підводяться досить різні типорозміри територій окремих держав сучасного світу.

Неоднозначні ідеї та визначення зроблені на основі фактичного матеріалу впритул підвели нас до висновку, що серед спеціалістів і досі залишаються незавершеними суперечки щодо того, чи варто підходити до цього поняття “нормативно”, спираючись на адміністративні принципи поділу, чи навпаки – “аналітично”, через групування певних територій за схожими характеристиками [48, с. 15].

Варто підкреслити, що в різних соціогуманітарних науках поняття “регіон” трактується по-різному, але погляди вчених збігаються у визначенні регіону як умовно виділеної території, яка відрізняється від прилеглої певною сукупністю природних економічних, географічних та соціокультурних зв’язків, які нерідко поєднуються із специфікою національного складу населення [46, с. 101-102].

У вужчому розумінні, одні вчені вважають за краще визначати регіон як господарсько-економічну спільність (російський Волговятський район, німецький Рур, американський Середній Захід), інші – як географічно-

адміністративну одиницю (область – в Росії чи Україні, земля – у Німеччині, штат – в США та ін.), треті як культурно-історичну область (Галичина – в Україні, Нова Англія – в США та ін.) [158].

Наш аналіз показує, що більшість сучасних учених вважають, що регіонів у класичному розумінні не існує. Зокрема, їх пропонують розрізняти за такою класифікацією – культурний, економічний, адміністративний і соціальний. Далі спробуємо функціонально пояснити таку диференціацію:

- культурний – проявляє себе через взаємопов'язані між собою чинники, а саме: мову та літературу, традиції і пріоритети;
- економічний – ретранслює тісні економічні зв'язки, зокрема господарську інфраструктуру;
- адміністративний – узагальнює економічні та соціально-політичні основи управління;
- соціальний – проявляється через загальнополітичний і соціальний досвід в різних регіональних межах.

В ході дослідження ми дійшли висновку, що досить чітку і найбільш раціональну позицію до визначення регіону має професор Дортмундського університету Л. Ремхельд. На його думку, регіон є “супертерміном”, оскільки включає в себе низку таких ознак як: територія, населення, спільність історії та природних умов, спільні соціально-культурні проблеми. Усе решта залежить від зацікавленості дослідника та наукових завдань, які він намагається розв'язати крізь призму політичних, економічних, чи господарських зв'язків, що властиві кожному регіону. Якщо ж виявляється, що більш важливим є етнокультурний вимір, то регіон аналізується з точки зору тієї території, на якій проживає певна етнічна група. Можливе й комбінування таких критеріїв, оскільки завдання може мати комплексний характер [37].

У Великій Радянській енциклопедії слово “регіон” походить від латинського *regio*, що в перекладі означає країна або область. Даний термін увійшов у науковий обіг в другій половині XIX століття як визначення країни, області. Велика енциклопедія Кирила та Мефодія дає такі три визначення терміну “регіон”:

- те саме, що й район;
- територія, яка часто є значною за розмірами, не обов’язково виступає таксономічною одиницею у певній системі територіального поділу (наприклад: Сибірський регіон);
- значна за розмірами територія, для якої характерна певна спільністю природних умов.

Як бачимо, таке термінологічне визначення дає нам можливість різнобічного підходу до сутності регіону в залежності від наукового інтересу дослідника.

Синонімом до поняття “регіон” є “район”. Цей термін раніше був більш вживаним у вітчизняній науковій лексиці, а сьогодні вживається тільки для позначення чітко визначених типів регіонів, а саме: адміністративний район, великий економічний район, міський район. Натомість, варто відзначити і той факт, що термін “регіон” набув широкого застосування як в наукових працях, так і в законотворчій лексиці [21, с. 41].

В. Симоненко наголошує, що коли мова йде про внутрішньополітичні і внутрішньоекономічні проблеми окремих держав, то під регіонами розуміють і адміністративний район, і територію, що виділена за певною ознакою для вирішення конкретної проблеми [154, с. 27].

Дослідник підкреслює, що поняття “регіон” має в Україні три різні виміри. Ним позначаються: 1) макрорегіони – групи сусідніх областей, що об’єднані спільністю історико-географічних чинників, ресурсів, структури й організації господарства, екологічними завданнями; 2) мезорегіони, що відповідають області; 3) мікрорегіони, кожен із яких являє своєрідну за

природно-економічними, етносоціальними чи іншими ознаками частину області чи Автономної Республіки Крим.

Отже, на сьогодні в Україні немає офіційного визначення поняття “регіон”. Проте, зауважимо, що у Концепції державної регіональної політики України та в проекті Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” зазначено, що в цих документах під регіоном розуміють території автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. Саме в такому значенні термін “регіон” вживають, як у повсякденній практиці державного управління, так і в наукових дослідженнях [21, с. 44]. Таким чином, у регіональних дослідженнях аналіз проводять у розрізі 26 регіонів, оскільки місто Севастополь, незважаючи на його особливий адміністративний статус, недоцільно виділяти окремо від автономної Республіки Крим для цілей регіональної політики та регіонального управління.

В контексті філософського дослідження, ми поділяємо точку зору щодо розуміння регіону, запропоновану В. Поповкіним. Вчений вважає, що регіон становить своєрідну цілісність природного середовища, тобто матеріального середовища, створеного людиною, а також соціуму. Зауважимо про те, що різні типи регіонів формуються завдяки певним типам взаємозв'язків триєдності, де міцність і сталість цих зв'язків залежить від масштабів регіонів. “Вони збільшуються разом із зменшенням масштабів регіонів за інших рівних умов, скажімо, загальних потенціалів, рівнів господарської освоєності територій” [134, с. 16].

Таке розуміння регіону впливає з фундаментального філософського висновку: матеріальний світ є системно організованим і перебуває у стані безперервного руху. Відомо, що взаємодія існує не тільки всередині певної сукупності природних чи економічних елементів. Вона властива всім регіонам, оскільки виробничий цикл починається від самої природи, а саме з видобутку сировини, палива, тощо. Відтак, у будь-якому виробничому процесі людина бере активну участь, оскільки не тільки власне життя, а й самопочуття соціуму залежить від природних та економічних умов. Водночас

суспільство управляє структурно-динамічними процесами й вдало підкоряє своїм потребам економіку, хоча, здебільшого така діяльність не завжди сприяє збереженню екологічної рівноваги та відтворенню природних умов. Зазначену триєдину сутність поняття регіон зображено на схемі (рис.1.1).

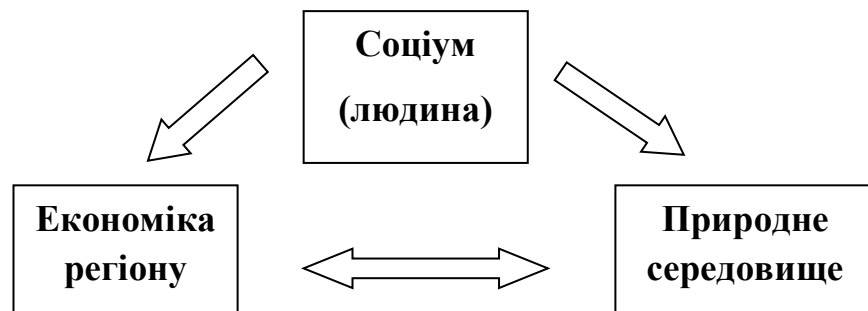

Рис 1.1. Структурна модель регіону

Отже, для правильного розуміння сутності та змісту регіону, надзвичайно важливим дослідницьким завданням є визначення поняття регіональної цілісності. У філософському розумінні, цілісність регіону включає раціональне використання його природно-ресурсного потенціалу, тобто пропорційне поєднання різних галузей та формування регіональних і міжрегіональних виробничих і технологічних зв'язків, зокрема наявність співтовариства людей з певними традиціями, культурою та способом життя.

Такий підхід до регіону як до певного соціуму, який проживає на визначеній території, дозволяє здійснити аналіз у розрізі соціальних груп із їхніми особливими функціями й інтересами. Варто додати, що даний підхід відбиває соціально-філософську позицію, зокрема філософсько-антропологічне розуміння проблеми, оскільки включає культурні, освітні, медичні, соціально-психологічні, політичні та інші аспекти життя. В основі такого аналізу центральним питанням є наукове розуміння національного простору як етносоціоприродного утворення, що проявляється в процесі взаємодії людини та її культури з природою під впливом певних зовнішніх чинників.

Зазначимо, що наукові дискусії навколо терміну “регіон” природним чином переносяться і на “регіоналізм” [19].

Зокрема, в науковий обіг поняття “регіоналізм” було введено у кінці 20-х рр. у працях школи регіональної соціології, яка була створена американськими соціологами Х. Одемом і Р. Венсом для дослідження американського Півдня [168, с. 115].

З того часу регіоналізм пояснюють як явище суспільного життя, як проблему управління, як феномен регіональності.

На думку А. Мурадяна, у першій половині двадцятого століття регіоналізм був визначений як філософсько-історична концепція, що отримала назву “старого регіоналізму”. Вона передбачала можливість інтеграційних процесів в межах регіону, оскільки пояснювала регіоналізм як певну групу країн, об’єднаних сусідським географічним положенням, та спільними рисами культури а також набуття відповідною групою країн статусу суб’єкта історичного та політичного процесу [110, с. 86].

Починаючи з 70-х рр. ХХ ст., поняттям “регіоналізм” здебільшого позначали політико-соціальні прагнення регіонів. Вони були спрямовані на розширення власних прав і компетенцій, збереження самобутності і традицій, узгодження інтересів по лінії “центр-регіон”. Іноді “регіоналізм” вживається і у вузькому значенні; здебільшого для опису деформації, що може виникати на ґрунті просторово-територіального розподілу людських і матеріальних ресурсів.

Дослідницький інтерес до проблем регіоналізму у країнах Західної Європи зріс у середині ХХ століття, оскільки був зумовлений процесами інтеграції в межах Європейського Союзу.

В Європі трансформація визначення поняття регіону була пов’язана передусім з розширенням ЄС. Регіони починають розглядати як чинник глобального розвитку, як нову адміністративну одиницю у світі субсидіарності, як елемент утвердження нових форм самостійних регіональних утворень. Під впливом таких соціальних змін були переглянуті

й старі принципи делегування економічних дій на регіональних рівнях, де було неприпустимим “зняття вершків” з регіональних ресурсів, однобічна орієнтація на включення у світову систему поділу праці та ресурсів, тактика переміщення у периферійні регіони “вузьких місць”. Підкреслимо той факт, що регіональна політика європейських держав у цей час стратегічно орієнтувалася на вирівнювання економічних та інфраструктурних диспропорцій регіонального розвитку.

Нові зміни й соціально-політичні трансформації припали на середину 1980-х років, коли регіональна політика набула нових орієнтирів та імпульсів. Рада Європи в 1985 р. прийняла “Європейську хартію про місцеве самоврядування”, а в 1989 р. – “Європейську (Мадридську) рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво територіальних утворень і їхніх владних органів”. У 1984 р. відбулася перша спільна конференція, що була присвячена регіональній тематиці. Тут були розроблені рекомендації подальшого розвитку зі створення автономних регіональних органів по встановленню прямих контактів між ними та європейськими інститутами. У 1988 і 1991 рр. Європарламент прийняв “Хартію Співтовариства з проблем регіоналізації” і “Хартію регіонів Співтовариства”. В цих документах ЄС визначає регіон як оперативно-дієвий орган та інституційну базу Співтовариства [40]. Таким чином, з грудня 1991 р. в межах ЄС створено Комітет регіонів із правом соціально-політичної ініціативи, тобто консультативний орган із представників регіональних і місцевих автономій, який повинен забезпечити регіональну політику та подальшу координацію стратегічної діяльності регіонів на загальноєвропейському рівні [174; 206].

В Хартії регіоналізації регіон визначено як область. Відтак, у вимірах сучасної географії він створює систему областей, які уособлюють закриту структуру. Такому населенню властиві спільні елементи, які допомагають зберігати та розвивати власну унікальність, що суттєво сприяє прискоренню економічному та соціальному прогресу. Під “спільними елементами” в певному соціумі ми розуміємо спільні риси мови, культури,

історичних традицій та інтересів у сферах економіки та політики. Зауважимо про те, що зовсім не обов'язково, щоб усі елементи були наявні та потенційно об'єднувалися.

Регіон тлумачили і як субнаціональну складову механізму державної влади між місцевим і загальнонаціональним рівнем, а регіоналізм – як принцип побудови майбутньої Європи у межах концепції “Європи регіонів”, що була розроблена фахівцями Коледжу Федералістських досліджень (КФД) та Міжнародним центром європейського формування (МЦЄФ), які є складовими підрозділами Ніццького університету і знаходяться у французькому місті Ніцца. Їх засновником був відомий дослідник регіоналізму А. Марк. Відтак, даний напрям у сфері регіональних досліджень отримав назву “ніццької школи”.

До речі, науковці Коледжу стверджують, що федерація європейських регіонів є альтернативою системі існуючих національних держав. Хоча, головним недоліком такого об'єднання “Європи націй” є дисбаланс потенційних сил різних держав, які мають абсолютно різні територіальні розміри та різну кількість населення. Таким чином, оптимальними одиницями суб'європейського рівня виступають самі ж регіони, оскільки вони майже рівні за основним параметром – чисельністю населення.

Базові принципи моделі “Європи регіонів”, які розробили вчені на чолі з А. Марком, мають такий вигляд: 1) Автономія регіонів в рамках існуючих держав і в рамках ЄС; 2) Транскордонне співробітництво сусідніх регіонів держав, які пов'язані різними зв'язками; 3) Принцип субсидіарності – делегування до центру тільки залишкових повноважень принципове розв'язання яких неможливе на регіональних рівнях; 4) Забезпечення участі у соціально-політичному процесі за рахунок наближення влади до населення, зокрема до виборців [99, с. 153].

В уявленні Європейських держав регіоналізація – це одна із складових інтеграції, оскільки частини різних держав досить часто об'єднуються в один регіон, тобто єдине геополітичне утворення, яке має свою історію

розгортання та фундації культурних і економічних зв'язків. Тому, умовно, можна говорити про те, що регіоналізм європейських держав не несе в собі загрози територіальній цілісності.

Французька дослідниця та послідовниця ніццької школи В. Дресслер-Холохан визначає регіоналізм як “ідеологію, і головну увагу приділяє питанню, яким чином створюються регіони і як вони функціонують з адміністративної точки зору [38, с. 30]”.

Варто відзначити і той факт, що концептуальні ідеї представників Ніццької школи і сьогодні справляють значний ідеологічний вплив на політичну думку з питань європейської інтеграції. Про це свідчить Декларація Амстердамської зустрічі “Регіони й міста як основа Європи”, яка відбулася у 1997 році. Зауважимо, що, хоча й більшість учасників Зустрічі не підтримали ідею повного заміщення національних держав регіонами (нації-держави функціонально виконують роль “берегинь” процесу євроінтеграції), але в ухваленому документі зазначено, що “ренаціоналізація європейської політики була б фатальною помилкою [48, с. 155]”.

Логічно припустити, що регіоналізм з одного боку має стати противагою спробам національних держав повернути собі колишні повноваження, які були втрачені в результаті інтеграції в рамках Євросоюзу. Хоча, з іншого боку – це своєрідна реакція на централізаційні та глобалізаційні трансформації. З огляду на таке теоретичне пояснення, Європейський регіоналізм – це одна із складових інтеграції, оскільки досить часто частини різних держав об'єднуються в єдиний регіональний простір. Так, Європейська хартія в 1988 році ухвалила та закріпила поняття Єврорегіон як специфічний регіон, який виходить за межі національних кордонів. Зокрема, останнім часом активно обговорюється створення єдиного єврорегіону Тіроль, до якого входили б північ Італії і південь Австрії. В Україні таким єврорегіоном могло б бути Закарпаття, оскільки саме цей регіон має тісні соціально-політичні та культурні зв'язки із Словаччиною,

Угорщиною та Румунією. Але, його існування фактично можливе тільки за умови входження України до ЄС.

На думку багатьох вітчизняних вчених [2; 55; 128] для України цікавим є ще один аспект регіоналізації – децентралізація владних повноважень зі збереженням унітарного державного устрою. За своїм змістом, запровадження такого типу відносин передбачало би функціональний перерозподіл компетенцій, владного навантаження, системи бюджетного і міжбюджетного фінансування. Зазначимо, що в Україні немає дієвих регіональних ідентичностей, які базувалися б на етнічних відмінностях та потребували б особливої автономії. При цьому, мова повинна йти лише про підвищення ефективності державного управління й самоврядування на місцях, зокрема про адекватний розподіл повноважень між центром і регіонами, який сприяв би розвитку держави в цілому.

Така мета є виправданою з огляду на те, що “в очах європейців регіональна та місцева влада є природнім і балансуєчим фактором перед обличчям глобалізації та європеїзації. Саме з рідними регіонами та місцевостями люди пов’язують свої родові корені, самовираження і почуття безпеки [48, с. 155]”.

В контексті світових інтеграційних процесів феномен регіоналізму досліджували й американські вчені.

Засновником регіональної науки вважають американського економіста В. Айзарда (В. Ізард). Він вважав, що така наука має нове міждисциплінарне поле в системі соціогуманітарних наук, оскільки вивчає просторові та функціональні системи. Регіональна наука, наголошував він, має право на існування тоді, коли вона активно занурюється у сферу теорії, де головну увагу приділено вивченню районних і міжрайонних структур і функцій. Така своєрідна теорія “має вийти за межі ортодоксальних теорій соціальних наук і зробити акцент на тих основних взаємодіях політичних, соціальних і економічних чинників, якими досі звичайно нехтували. Однак, подібно усім соціальним теоріям, вона повинна займатися не лише гіпотезами і схемами

загальної рівноваги, але й вивчати досвідно проблеми у їхній динаміці, щоб виявити вплив сил, які порушують рівновагу, на процеси розвитку і зрушення [50, с. 656]”.

В. Айзард, належав до наукової школи американського економіста В. Леонт'єва. Його основною заслугою прийнято вважати розробку загальної теорії “просторової економіки”. Вчений намагався науково обґрунтувати принципи раціонального розміщення виробництва з використанням коефіцієнтів локалізації, спеціалізації та диверсифікації. На базі створеної ним кафедри “регіональної науки” у Пенсільванському університеті невдовзі з’явилася міжнародна Асоціація регіональної науки з центром у Філадельфії. Саме тоді й було започатковано видання власного журналу під назвою “Journal of Regional Science”.

Можна сказати, що регіональна наука в США займалася дослідженням проблем районного планування, розвитку міст, міжрайонних зв’язків, вирішували проблеми розміщення населення. Використовуючи метод моделювання для аналізу просторових взаємозв’язків, В. Айзард демонструє власні ідеї та авторські критерії для виділення структур метрополісних ареалів і категорій міських комплексів та мегаполісів. Проте, вивчення проблеми в прогностичній динаміці стосувалося тільки сучасності, що свідчить про те, що вчений у своїх дослідженнях не брав до уваги проблеми районоутворення, зокрема не враховував на практиці історичні аспекти регіону й територіальний поділ праці, зокрема склад та чисельність населення. Мабуть, це і спровокувало у подальшому, що створення універсальної регіональної науки лишилося по суті практично нереалізованою мрією.

Вважаємо, що сьогодні проблема трансформації вже існуючої емпіричної і наукової інформації в теоретичну рівноцінно стоїть перед всіма соціогуманітарними науками.

Нам імпонує функціоналістська позиція, яку займає американський дослідник проблем регіону та феномену регіоналізму Уолтер Айзард. Вона

може бути сформульована так: як дефініція, регіон зникає тільки-но ми наближаємося до просторового теоретизування, а повертається він як концепція, що необхідна для пояснення наших доктрин. Іншими словами можна сказати, що “ієрархію регіонів визначає тільки наукова проблема. Регіон детермінований тим питанням, дослідженням якого ми займаємося [226, с. 5-6]”.

Л. Снайдер пов’язує вживання термінів “регіоналізм” та “регіоналізація” з “означенням стану або процесу територіального розподілу країни на окремі частини, а також утворення комбінацій кількох держав, що діють як єдине ціле [55, с. 236]”

Дж. Розенау трактує регіоналізацію як “вкрай суперечливий процес фрагментації та інтеграції [55, с. 236]”. Він наголошує, що глобалізація, креативно створює у традиційному соціумі новий політичний, економічний і соціальний простір. Відтак, до нього на макрорівні повинні пристосуватися держави, а на місцевому рівні – локальні спільноти [238].

Авторами концепції “глокалізації” прийнято вважати В. Рудометтофа та Р. Робертсона. Вони переконливо довели, що процес глобалізації продукує видозміни регіональних форм життєдіяльності людини. Цікавим фактом є те, що на основі таких видозмін спостерігається як подолання місцевих культурних традицій, так і їх відродження, де крайнім проявом виступають явища фундаменталізму [52, с. 129-130].

Більшість дослідників сучасних світових процесів приходять до висновку, що регіоналізація – це не пережиток минулого, а продукт глобалізації, який має розглядатися не як протилежність глобалізації, а як взаємопов’язаний із нею процес.

Р. Робертсон акцентує увагу на тому, що процес взаємодії глобалізації й локалізації є значно складнішим, аніж це прийнято уявляти, оскільки, сама локальність вказує на певну відмінність і стає глобальною ідеєю [89, с. 23-25].

На таких засадах формуються нетрадиційні методологічні підходи, які перебувають в руслі постнекласичної методології. Одним із них є тоталологія – це постнекласичне філософське вчення, вихідним пунктом якого є не окремі економічні, класові, національні, релігійні чи моральних фактори, а розуміння соціуму як динамічної єдності та етнокультурної різноманітності, тобто такої ідентичності, в якій всі просторові й часові варіації є новими формоутвореннями. Таким чином, зауважимо, що на місце соціально-філософських уявлень К. Маркса про співвідношення базисних і надбудовних явищ приходить принцип перспективізму. Він розуміється перш за все, як єдність культурного ландшафту, що проявляється через неповторність кожного його місця, а культурні впливи трансляції й акультурації ретранслюють дихотомію “частина-ціле” у новій експлікації та звучанні [59, с.18-21].

З 30-х років ХХ століття деякі американські соціологи пояснювали феномен регіоналізму як певну методологію дослідження та планування суспільних процесів. Наприклад, Е. Юбенк визначав регіоналізм як процес “дослідження суспільних явищ стосовно їх розміщення в регіонах [231, с. 76]”.

На думку Г. Одума та Г. Мура, “регіоналіст розглядає регіон як єдність, як суспільний мікрокосмос, як комплекс чинників, що утворюють регіон, і вважає, що всі ці елементи можуть розумітися лише як частина цілого [231, с. 76]”.

В. Бернсдорф наголошує, що “регіоналізм – це поняття, вживане для окреслення ширшого покриття людських відносин обміну, які прив’язані до географічних просторів, котрі становлять частину більшого цілого [231, с. 76]”.

В Німеччині регіоналізм аналізував та досліджував філософ-історицист Г. Люббе. У своїх працях вчений наголошує, що регіоналізм виникає з “оприлюдненням” та викриття раніше прихованих суперечностей між національними державами та їхніми титульними етносами, а також

бездержавними етносами, які були включені до складу цих держав і вважалися вже асимільованими. У висновку вчений підкреслює, що “регіоналізм – це націоналізм малих націй, котрі повинні утвердитись у своєму опорі тискові великих націй [3, с. 217]”. Відтак, в сучасному світі ствердження “малої” нації може відбутися не обов’язково через створення незалежної держави, але й через здобуття права на самоврядування.

Німецький вчений-соціолог В. Фуке визначав регіоналізм як “сукупність різних наявних рухів, які прагнуть соціальної, культурної та політичної суб’єктності регіонів і намагаються досягти здобути цю суб’єктність через встановлення регіональних столиць, культурного самоврядування, історичної самосвідомості регіону [231, с. 77]”.

У Польщі феномен регіоналізму досліджували К. Квасневський, З. Стащак, З. Хойніцький, Т. Чиж. Вони акцентують увагу на етнографічному змісті даного явища.

К. Квасневський під даним терміном розуміє “прагнення до інтеграції культурної спільноти регіону [235, с. 77]”.

У своїх роботах автор наголошує на політичній концепції, яка заперечує нівелювання культурних особливостей регіону у процесі сучасного розвитку.

Як зауважує З. Стащак регіон – це “територія давньої етнографічної групи, що відрізняється культурними особливостями”. Вчений підкреслює, що регіоналізм являє концентрацію зусиль цієї групи “на плеканні та розвиткові культурної спадщини в регіоні, і навіть спротиві неврахуванню цієї окремішності в суспільному житті та адміністративних поділах [231, с. 77]”.

З. Хойніцький та Т. Чиж визначають регіоналізм як сукупність політичних орієнтацій. Вони наполягають на тому, що регіоналізм характеризує “стан суспільної свідомості, яка домінує у сукупності мешканців регіону і виражена у прагненні цієї сукупності до економічної, культурної та політичної активності [219, с. 30]”. Відтак, регіоналізм варто

розуміти як масовий суспільно-політичний рух, який спрямований на збереження історично оформленої культурної самобутності, яка заснована на регіональній ідентичності й світоглядній totoжності.

Регіональну проблематику досліджували і в колишньому СРСР наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття.

Основна мета науковців полягала у вивченні причин виникнення регіоналізму, зокрема у контексті федералізму. Таким чином, можна сказати, що всі дослідження вчених були переважно спрямовані на пошук оптимальної форми державного устрою для Росії.

Російський вчений соціолог, директор Всеросійського центру досліджень громадської думки Ю. Левада вважає, що регіоналізм представляє собою феномен суспільної свідомості, оскільки виявляється в прагненні громадян до розв’язання переважно соціально-політичних проблем на регіональному рівні, а психологічний процес поглиблення та нарощування стану соціальної свідомості визначає як регіоналізацію. Вчений підкреслює, що регіоналізація – це “перш за все продукт розпаду централізованої економіки й державно-політичних структур [88, с. 258]”.

Російський політолог А. Смірнов під терміном регіоналізм розуміє “сукупність соціокультурних і політичних рухів, які виступають проти уніфікації та централістських тенденцій у багатьох сферах життя народів і держав, що не обґрунтовані об’єктивною необхідністю, а також відповідна система поглядів [156, с. 333]”.

Регіоналізацію вчений визначає як “процес регіонального структурування простору, а також підвищення ролі регіонів у соціально-економічному та політичному житті суспільства [156, с. 332]”.

Г. Марченко зазначає, що регіоналізм це – “спосіб мислення та дій, що впливає з пріоритету регіональних інтересів над державними [61, с. 222]”, тобто головною причиною виникнення регіоналізму в Російській Федерації є занепад самої російської держави та крах світоглядної системи, яка протягом кількох десятиліть здатна була регулювати та забезпечувати життєдіяльність

російських громадян у 90-х роках ХХ століття. За цим принципом слідує, що саме процес розпаду звичних соціальних форм життя спричинив послаблення державотворчого етносу російського народу, що перестало бути прикладом для подальшого наслідування.

В Україні регіоналізм досліджувався в різних аспектах – геоісторичному, територіальному, економічному, політичному, етнокультурному, соціолінгвістичному та інших. Серед вітчизняних науковців та дослідників феномен регіоналізму досліджували І. Курас, О. Стегній, М. Чурілов, О. Картунов, П. Надолішній, Я. Верменич, Є. Головаха, Ф. Заставний, С. Макєєв, О. Майборода, Л. Нагорна, А. Пономарьов, В. Поповкін, А. Калитенко, Т. Кучеренко, В. Солдатенко, О. Маруховська, Т. Даренська, О. Власенко, О. Майборода, Н. Прозорова, Т. Козак, Т. Кучеренко, М. Рябчук.

Як зазначає І. Курас, в Україні феномен регіоналізму – це “явище більш старе, ніж українська державність [79, с. 289]”. Саме тому, вчені часто характеризують та визначають змістовно регіоналізм як об’єкт політологічного дослідження.

О. Майборода [98] та О. Власенко [24] у своїх працях ототожнюють феномен регіоналізму на Сході та Півдні України із проявом російського націоналізму як реакції на позбавлення росіян становища панівної етнospільноти в результаті досягнення та ствердження Україною незалежності.

При цьому О. Майборода зауважує, що стан етнополітичного простору великою мірою залежить від характеру його соціальної структури, зокрема якості соціальних зв’язків усередині нього [98].

Політологи О. Картунов та О. Маруховська вважають, що регіоналізм – це “врахування національних, економічних та інших особливостей, притаманних певному регіонові тієї чи іншої країни”, а також як “політику, спрямовану на об’єднання групи держав певного регіону, залежних одна від одної в економічному, політичному та військовому аспектах [129, с. 563]”.

На думку Т. Татаренко “регіоналізм у межах певного простору є ієрархічним прототипом націоналізму нижчого рівня і балансує між відцентровою і доцентровою ідеологією, захищаючи право території на автономію без дезінтеграції цілого [170, с. 9]”. Отже, регіоналізм визначають у внутрішньому аспекті як принцип державної політики, а у зовнішньому – вчені часто ототожнюють близькі за змістом поняття “регіоналізм” та “регіоналізація”. Підкреслимо, що більшість науковців визначають регіоналізм крізь призму українсько-російських міжетнічних стосунків, при цьому зосереджуючи свою увагу на негативному прояві регіоналізму, що суттєво гальмує та ускладнює процес національно-державного становлення та розбудови. Таку позицію вчених та науковців розуміємо як прихильність до принципів національної демократії, де стратегічним завданням державної політики має бути формування України за прикладом Чехії або Польщі. Серед наукових досліджень, які присвячені вивченню регіоналізму в Україні, відзначимо в них деяку надмірну політичну політизацію та заангажованість, яка проявляється в негативних оцінках досліджуваного явища (Т. Даренська, М. Рябчук), а також у намаганні засобами наукової констеляції та аргументації визначити поточні політичні ініціативи, які належать регіональним елітам.

Вчена Т. Даренська у своєму науковому дослідженні “Регіоналізм як наслідок соціальної деструкції” вважає, що регіоналізм гальмує процес національно-державного будівництва. Відтак, на її думку, регіоналізм представляє “систему експлуатації люмпенізованого населення кримінальним бюрократичним апаратом на місцях під прикриттям державної влади”, а також “всевладдя криміналізованої бюрократії, що призводить до локалізації реальної влади на рівні регіональних вотчин, які контролюються альянсом мафіозних кланів та місцевого держапарату [33, с. 209]”.

Вважаємо, що назва дисертаційного дослідження підтверджує думку дисертанта щодо негативних ознак регіоналізму в Україні, при цьому зазначається про формування “суспільної деструкції”, хоча і не вказано на

такі об'єктивні чинники регіоналізму як, наприклад, етнокультурні та історичні, що характерні для регіональної України.

Праця видатних вчених з Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України І. Кураса та В. Солдатенка “Соборництво та регіоналізм в українському державотворенні” присвячена дослідженню історичних аспектів регіоналізму в Україні [80], а саме вивченню історії становлення та функціонування на певних територіях сучасної України самостійних держав, а саме: Донецько-Криворізької Республіки та Західно-Української Народної Республіки. Доведено, що сутнісні відмінності між регіонами України в етносоціальних процесах, справили негативний вплив на інтеграцію всіх українських земель в єдину державу. Вчені вважають, що основна небезпека для територіальної цілісності та світоглядної єдності нашої держави криється в міжрегіональних суперечностях, оскільки й досі не подолана реальна опозиція між Заходом і Сходом, яка спостерігається між україномовними і російськомовними українцями, між їхніми світоглядами та пріоритетами, зокрема соціокультурними ідентичностями [86].

Специфіку ситуації в Україні окреслюють культурно-історичні суперечності, які “локалізуються по вісі Схід-Захід”, а економічні “визначаються іншими процесами ієрархізації і значною мірою пояснюються через модель “центр-периферія”. Основними факторами “регіональності” Сходу і Заходу прийнято вважати різні темпи асиміляції, розходження в соціальних уявленнях про власність, “розчинення” українців деяких областей іноетнічним населенням [82].

Водночас регіональні інтереси представляють багаторівневу структуру, складові якої взаємопов'язані, але можуть вступати в диспозицію та суперечність між собою. При схожих економічних інтересах областей, часто буває, що їх політичні інтереси помітно відрізняються, адже вони пов'язані суспільними проектами, що орієнтуються на історико-культурну специфіку, географічно-господарські, ціннісно-нормативні відмінності, які здебільшого набувають політичного забарвлення та спрямування. Йдеться, зокрема, про

наявність особливостей суб'єктних політичних культур по осях “Схід-Захід” та “Північ-Південь” [171, с. 53].

Монографія О. Стегнія та М. Чурілова “Регіоналізм в Україні як об'єкт соціологічного дослідження” містить теоретичні розробки соціальних коренів регіоналізму, тобто фундаментальне дослідження генези суб'єктивної ідентифікації індивідів, зокрема її вплив на загальну ситуацію та соціальну поведінку [165, с. 5].

Вчені визначають регіон як “територіально диференційовану спільноту людей, яка є не просто економічним простором, але й постає як простір певної соціальної структури, організації влади та культурних традицій [165, с. 5]”.

Автори наголошують, що між регіонами можуть існувати деякі відмінності в історичному та економічному розвитку; різниця в мовних, конфесійних, а також соціально-політичних орієнтаціях, зокрема в соціальній поведінці. В такому розумінні регіон можна визначати як окрему соціальну групу, оскільки участь мешканців регіону в суспільних відносинах, які складені на певній території їхнього проживання, визначає суб'єктивний досвід, ціннісні орієнтації, ідентифікацію та моделі поведінки. Як наслідок, “приналежність до певної територіальної спільноти може пом'якшувати або навіть нейтралізувати вплив інших соціальних чинників, у тому числі етнічного, на індивіда [165, с. 5]”.

З середини 90-х років в Україні вчені В. Дубовик [39] та П. Надолішній [112, с. 119], Я. Верменич [23], Л. Нагорна [111] та інші, в наукових дослідженнях почали вживати такі поняття як “етнорегіон” та “етнорегіональний підхід”. Проте, в наукових дослідженнях вчених, не простежується чітке визначення етнорегіону та його відрізнення від інших видів регіонів. Деякі вчені ототожнюють та співставляють критерії виділення етнорегіону із історико-географічною або етнографічною областю, оскільки під це поняття потрапили Галичина, Волинь, Слобожанщина.

На думку Я. Верменич, етнорегіон доцільно визначати як територію певної історико-етнографічної області. Відтак, регіони такого типу виникали на місці розселення стародавніх племен, і їх населення відрізняється культурою, звичаями, побутом, а також зберігає етнорегіональну свідомість [23].

П. Надолішній під етнорегіоном розуміє “відповідну територію, яка за сукупністю взаємозв’язків етнічних елементів, характером та інтенсивністю етнічних процесів відрізняється від інших територій і може виступати як окремий, самостійний об’єкт державної етнонаціональної політики [112, с. 110]”.

У світовій соціально-філософській думці існують два основні підходи, які пояснюють причини виникнення етнорегіональних рухів: неомарксистський та етніцистський.

З точки зору неомарксистського підходу, головною причиною виникнення етнорегіональних рухів є нерівномірний економічний розвиток різних етнічних областей. Найбільш авторитетною серед марксистських концепцій вважається теорія “внутрішнього колоніалізму”. Назва походить від заголовку праці британського соціолога М. Хехтера “Внутрішній колоніалізм: кельтська смута в британському національному розвитку 1536-1996”, яка була видана 1975 року. М. Хехтер разом зі своїм послідовником Т. Нейрном зробили висновок, що націоналізм поступово перемагає класову свідомість. Відтак, вчені намагалися пояснити, яким чином класові відносини впливають на хід та розвиток етнічних процесів. Для розв’язання цієї проблеми була збудована модель суспільства, що отримала назву “ядра – периферії”. Згідно з цією моделлю, рівень економічного розвитку областей (включно й етнічні) є неоднаковим. Між ядром, тобто економічно розвиненою областю, (столицею держави) та периферією (економічно відсталими регіонами) створюється так званий “культурний поділ праці”. “Ядро” отримує краще матеріальне становище, а відтак, і більші економічні можливості для здобуття своїм мешканцям

вищого освітнього рівня, а отже й для зайняття більш високооплачуваних та престижних робочих місць, які вимагають набагато вищого рівня суспільної кваліфікації. Виходячи з цього, “ядро” має значно ширші передумови та можливості для подальшого розвитку, зокрема для збереження і зміцнення свого панівного політичного становища. Натомість, мешканці периферійних регіонів позбавлені багатьох шансів, особливо економічних, у силу своєї приналежності й територіального розташування [97, с. 135].

Протилежна точка зору представлена етніцистським підходом, представниками якого є Е. Сміт, К. Енлоу, А. Гераклідес. Наприклад, Е. Сміт зауважує, що головна причина виникнення етнічних рухів криється в тому, що етнічна самосвідомість будь-якого стану етноспільноти визначає суспільну мотивацію до політичної та соціальної участі її членів. Вчений вважає, що, виникнення етнічних рухів властиве будь-якій етноспільноті, що проявляється як прагнення до самовизначення у різних формах. А. Гераклідес та К. Енлоу, погоджуючись із такою думкою, все ж наполягають на врахуванні й інших чинників, у тому числі економічних, соціокультурних та політичних [95; 97].

Науковий доробок в соціально-філософській та політичній думці, який пояснює причини виникнення етнорегіоналізму та етнорегіональних рухів можна звести до таких основних концепцій:

Вчений О. Картунов визначає три головні причини, які сприяють виникненню феномену етнорегіоналізму:

- відносна політична нерівноправність та економічні умови, зокрема соціокультурні нестатки периферійних етнічних груп;
- ерозія ідеології, тобто посилена пропаганда ідеї національної держави (нації-держави);
- вплив етнорегіональних рухів, який відбувається в сусідніх державах.

Функціональну роль, як стверджує О. Картунов, у виникненні етнорегіоналізму відіграє нерівність соціально-економічного, політичного та культурного розвитку регіонів [55, с. 237].

Вітчизняна вчена Л. Нагорна визначає етнорегіоналізм як політичний рух та політичну орієнтацію субетносів у досягнення свого самоврядування. Л. Нагорна зазначає, що прикладом етнорегіоналізму в Україні є “політичний русинізм” у Закарпатті, а його корінь полягає у незавершеності процесу формування української політичної нації [111, с. 250].

Н. Прозорова [136] дослідила результати соціологічного дослідження та специфіку кримського регіоналізму, де відзначає його етнічну забарвленість та схильність до переростання у сепаратизм [136, с. 34-35]. Вчена підкреслює, що такий гострий характер пов’язаний, із тим, що після проголошення незалежності України регіональна ідентичність кримського народу, що сформувалася у часи Російської Імперії та Радянського Союзу, сьогодні формується фактично наново [136, с. 36].

Досить теоретично нестандартний підхід до визначення головних чинників та детермінантів регіоналізму, крізь призму аналізу етнічної структури населення України, запропонував київський публіцист М. Рябчук. Згідно з його схемою, соціум України (без врахування дрібних прошарків) поділяється на три великі групи – “політичних українців”, “росіян” та “креолів” [149; 150].

М. Рябчук вважає, що основну групу соціуму характеризує прихильність до цінностей громадянського суспільства та української культури, зокрема орієнтація на незалежність України. Друга група – тяжіє до об’єднання з Російською Федерацією, оскільки часто віддає перевагу політичним силам лівої орієнтації. Третя група включає в себе переважно російськомовних українців та частину україномовного населення незахідних областей сучасної України, що підтверджує той факт, що представники даної групи не мають чітко сформованої національної ідентичності і становлять досить неоднорідну масу. Таким чином, в Україні саме остання група є

домінуючою. Дослідник наголошує, що поділ населення на групи є наслідком асинхронного процесу творення української політичної нації, оскільки в Галичині та інших західних областях України, де переважають за чисельністю “українці”, такий процес вже завершився, а в інших регіонах він ще триває. Відтак, регіоналізм є для частини населення України лише ідеєю, що здатна виправдати гальмування процесу українського націотворення.

Висновки до першого розділу

Таким чином, узагальненими висновками першого розділу дисертаційного дослідження є наступні:

1. Теоретичне осмислення проблематики суспільства та феномену ідентичності (Ю. Габермас, Г. Маркузе, Ф. Ніцше, О. Панарін, М. Фуко, Е. Фромм, К. Ясперс та ін) відбувалося на всіх етапах розвитку філософської та суспільно-політичної думки – від найдавніших часів до сьогодення. При цьому представники кожного з етапів та національних шкіл (Дж. Ротшильд, В. Козлов, А. Свідзинський, В. Москалець, В. Мороз), вкладали свій зміст у розуміння природи та ролі даного явища в життєдіяльності соціуму. Внаслідок цього сучасне людство представляє собою надзвичайне розмаїття різних етносів, етнічних та етнографічних груп, націй. Давньогрецьке слово “етнос” (біогеографічне, а не історикосоціальне явище) означає “народ”, “плем’я”, “група людей”, тобто цей науковий термін уживається насамперед для визначення всіх типів етнічних спільнот. Вітчизняним еквівалентом цього терміна стало слово “народ”, що набуло соціально-політичного, етнокультурного та геополітичного значення.

2. В ході аналізу сучасних досліджень з даної проблематики (В. Білодід, І. Вільчинська, В. Воронкова, П. Гнатенко, Є. Головаха, В. Горбатенко, В. Євтух, А. Колодій, І. Кресіна, В. Кулик, В. Лісовий, О. Майборода, В. Павленко, М. Обушний, М. Шульга, та ін.) виявлено, що

соціальні й етнічні процеси різні за своєю природою, оскільки фундаментально залежать від економічних, політичних та етнокультурних чинників. Кожна екзистенційна фаза функціонування етнічних спільнот є умовним відображенням ступеня “зрілості” племені, народу, нації, оскільки характеризується історичним контекстом та певними територіальними і державотворчими змінами.

3. Встановлено, що етнос і нація – як суспільні явища близькі, але не тотожні. Внутрішньо складнішою за своєю структурою та соціальними параметрами є нація, визначення змісту якої і сьогодні в наукових колах залишається неоднозначним. Відмінності у поглядах на тлумачення понять “етнос” і “нація” визначають і неоднаковість підходів при дослідженні ідентичностей (етнічної, регіональної, національної, етнонаціональної), характерною рисою яких виступає плюралізм думок, що склався останнім часом у вітчизняній філософській та політологічній думці.

4. Суттєву увагу у розділі приділено еволюції суспільних уявлень про ідентичність, в результаті чого зроблено висновок про поліконцептуальність наукових підходів у тлумаченні суті цього феномену. Підкреслено, що з погляду етнічного та національного буття, ідентичність є своєрідним рівнем соціального розвитку самосвідомості нації. Сформована етнічна ідентичність здатна комплементарно поєднувати старі та нові ідентифікаційні фрагменти, що сприяє соціальній мобілізації, солідаризації, а також вирішенню фундаментальних питань суспільно-політичного характеру.

5. Встановлено та досліджено еволюцією форм ідентичності. На основі цього визначено, що національна ідентичність визначається рівнем розвитку (етнічної/національної) самосвідомості, тобто суттєво залежить від сприйняття суб’єктом ідентифікації історичних, етнокультурних і громадянсько-політичних вартостей, зокрема культурні ідентити можуть бути переосмислені. Етнічна — характеризується усвідомленням індивідами і групами своєї належності до певної етнічної спільноти, визнанням спільності історичної пам’яті, традицій та етнокультурного досвіду.

6. Узагальнюючи різноманітні підходи до визначення досліджуваної категорії, виходячи з мети та завдань роботи дисертантом запропоновано власну дефініцію поняття національна ідентичність – це сфера сакрального, де людина співвідносить власні світоглядні виміри із фундаментальними соціокультурними цінностями та смисловими чинниками буття, що викликають емоційно-психологічний відгук та почуття відповідальності перед своїм народом.

7. Проведений аналіз засвідчує, що неоднорідність форм та динаміка проявів етнічної та національної ідентичності відбувається під впливом дієвих соціокультурних чинників, зокрема історико-політичних подій (розділення націй та етнічних груп державними кордонами), а також під впливом демографічних процесів – асиміляції, акультурації та масових міграцій. Процес соціального усвідомлення як всією етнospільнотою, так і окремими її представниками своєї національної ідентичності, разом з іншими типами ідентичностей (етнічної, культурної, регіональної), більш активно відбувається в умовах існування власної території і держави, тобто стабільного політико-правового та геополітичного стану.

8. В ході аналізу еволюції суспільних уявлень щодо природи регіоналізму, то варто розрізняти такі пояснення терміну. По-перше, це – природний принцип територіальної організації політичних, економічних та етнокультурних аспектів життєдіяльності соціумів (В. Бернсдорф, М. Даймок, Г. Мур, Г. Одум, А. Теодорсон, Г. Теодорсон, Е. Юбенк). В даному змістовному навантаженні регіоналізм аналізується в таких категоріях, як: соціальна спільність етнічних, расових та мовних груп, які проживають на одній території, самодостатність економічної системи регіону, сумісність спільних цінностей та пріоритетів, які пов'язані з культурою, релігією та історичними традиціями, політична солідарність. По-друге, регіоналізм може бути загальною назвою інтелектуальних напрямків та доктрин (представники - Ф. Кінські, А. Марк, Л. Ремхельд, а також В. Дресслер-Холохан), метою яких є раціональне використання та

застосування природних просторових відмінностей, які існують в кожному сучасному суспільстві. По-третє, – це адекватний розподіл повноважень між центром і областями. На думку вітчизняних вчених (І. Курас, В. Солдатенко, О. Стегній, М. Чурілов, О. Картунов, О. Маруховська, Т. Даренська, О. Власенко, О. Майборода, Н. Прозорова, Т. Козак, Т. Кучеренко), регіоналізм знаходить свій прояв у різних типах менталітету, етнокультурних особливостях, звичаях, специфіці політичної поведінки. У разі його ігнорування на офіційному рівні або надмірної політизації, регіоналізм актуалізується в появу центрів регіонального тяжіння, що можуть протистояти владі і стимулювати її небажану децентралізацію.

9. В ході соціально-філософського аналізу виявлено, що базовим і похідним поняттям при дослідженні регіоналізму є “регіон” (область, район, частина країни як осередок політичної та адміністративної децентралізації), що відрізняється від інших сукупністю природних чи історично сформованих відносно стійких економіко-географічних та інших сутнісно важливих характеристик, які поєднуються дуже часто з особливостями національного складу населення.

10. Встановлено, що регіони являють собою елементи соціальної структури, а відносини між ними є різновидом системи суспільних відносин, оскільки між регіонами відбувається постійний обмін матеріальними продуктами праці, результатами духовної та культурної діяльності, тобто це відносини між соціально-територіальними спільнотами, які характеризуються політичними, економічними, демографічними та сімейно-побутовими зв'язками.

11. В ході дослідження з'ясовано, що наявність пережитого історичного досвіду та чітко окреслених кордонів формує в соціумі регіональні інтереси – уявлення певного регіону про цілі та засоби соціокультурного, політичного, економічного розвитку в силу місцевої специфіки (регіону). Як правило, вони охоплюють не всю територію, оскільки суттєво відрізняються від національних, тобто інтересів населення

решти країни. Виявлено, що ментальність соціуму виступає детермінантою регіональних інтересів, яка сприяє виникненню регіональної свідомості та підживлює регіональний партикуляризм.

12. Виявлено, що різновидом регіоналізму є етнорегіоналізм – це сукупність певних політичних поглядів, що формує соціально-політичний рух, стратегічною метою якого є забезпечення більших соціальних можливостей для життєдіяльності, розвитку або домінування відповідної етноспільноти на території компактного проживання у складі ширшого державного утворення.

13. Етнорегіон – це територія держави, яка відрізняється від решти територій держави історично сформованим (за спільними антропологічними ознаками: мова, культура, поведінка) етнічним складом населення, і може розглядатися певним етносом як простір власного політичного та етнокультурного домінування.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛІЗМУ ЯК ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

2.1. Вплив соціокультурних чинників на формування регіоналізму

Соціально-філософська значущість та актуальність теоретико-методологічного осмислення проблем регіоналізму та регіоналізації в Україні впливає з загальносвітового звучання, якого набули ці процеси в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Відтак, філософське бачення ролі регіонального чинника цілком вписується в теорію глобалізації, яка розширює та прискорює інтеграційні процеси на фоні одночасного розгортання диференціації, регіоналізації і мультикультуралізму.

В. Заблоцький акцентує увагу на тому, що “соціокультурна амбівалентність глобалізації знаходить свій прояв не тільки в тому, що вестернизаються “наздоганяючи” народи, – глобалізуючі тенденції до невідомості змінюють також і серцевинну самотність тих, хто вважається лідером і володарем дум [43, с. 26]”. Таким чином, змінам піддаються не тільки соціуми, а й весь навколишній світ.

З погляду теоретико-методологічного аналізу, впливає, що регіоналізм – це самосійний соціокультурний феномен, для якого характерні специфічні тенденції розвитку та соціальні характеристики, які формуються під впливом історичного контексту та максимально вигідного використання території для забезпечення суспільних потреб.

Звернемо тут особливу увагу на те, що з’ясування соціокультурних чинників, які впливають на формування регіоналізму в процесі соціальної трансформації, зокрема можуть призвести до етнічних конфліктів, є актуальним завданням соціальної філософії, оскільки дослідницька робота в

цьому напрямі важлива для визначення шляхів відвернення етноконфліктної перспективи або хоча б мінімізації її деструктивних наслідків в регіонах сучасної України.

Як наголошує В. Воронкова “Трансформація суспільства призводить до зміни цього стереотипу і дозволяє інтенсифікувати рух регіонів за відносну самостійність у своєму соціально-політичному і культурному житті [139, с. 62]”. Таким чином, в умовах пошуку нової моделі регіонального розвитку України, ця проблема стає дедалі актуальнішою, оскільки інновація сучасного світу комплексно проявляє себе в сферах економіки і політики, де регіони віднаходять власний інтерес і забезпечують соціальні пріоритети та можливості.

На думку І. Алексеєнко “співіснування двох протилежних тенденцій (централізації і децентралізації) стало ключовою характеристикою нової парадигми суспільного розвитку – процесу глобалізації [2, с. 156]”.

Зауважимо, що будь-який територіальний розвиток – це свідомо організована етнотериторіальна система, яка задовольняє територіальне буття на рівні регіону. В той же час, будь-яке відхилення в такій системі призводить до кризи, депресії або соціальної деградації.

Слід підкреслити, що в такому ключі, гостроти набуває проблема наступу стандартизованої “масової культури” на народну мораль та традиційні форми суспільної організації, тобто розв’язання протиріч міжсистемного та ієрархічного характеру стає однією із провідних проблем сучасної філософії, оскільки “має здійснюватися упродовж життя, відповідати потребам особистості і суспільства, які постійно змінюються [6, с. 463]”.

Як наголошують вчені В. Бех та А. Гашенко “в ноосоціогенезі безслідно зникають цілі цивілізації, розчиняються країни і відмирають колись сильні держави... Але цей процес продовжується, оскільки руйнування первинних соціальних організмів в економічній сфері відбувається безупинно. І не тільки в Україні... [35, с. 216]”. Таким чином,

ми дійшли висновку, що однозначність та одновимірність є найменш продуктивними способами осмислення та аналізу взаємозв'язку між глобальними і регіональними процесами. З нашої точки зору, більш конструктивним вважаємо розгляд проблем глобалізації і регіоналізації як взаємопов'язаних і взаємообумовлених, оскільки в актуаліях сьогодення знайшли своє місце такі неологізми як “глокалізація”, “глокальність”. З часом, стає все більш значимою модель “глоболокалізму”. Вона була сформована під час XII Всесвітнього соціологічного конгресу, який відбувся в Мадриді 1990 року. Засновниками цієї моделі є З. Млинар та Ч. Алджер, які акцентували увагу на важливих змінах, що властиві регіональним (локальним), географічно обмеженим етноспільнотам під впливом процесів глобалізації, зазначаючи, що під час взаємодії таких процесів спостерігається абсолютно нова якість. Мова йде про такі регіонально виражені “локальні поняття” як: традиції, звички, місцеві спільноти. Відтак, зазначені глобальні реалії масштабно й неоднозначно видозмінюють найбільш консервативні структури соціальної свідомості та поведінки. В такому процесі змін глобалізуються як малі групи, так і місцеві інститути та регіональні рухи. Характерною рисою є нестабільність в розмаїтті глобальних і регіональних (локальних) “соціокультурних гібридів”. Такий взаємозв'язок глобального й локального, названо вище згаданими соціологами “local-global nexus”, що означає в соціально-філософському осягненні та теоретичному осмисленні: “To think globally, but act locally” [128, с. 26, 31].

Зміни в соціально-політичному, економічному, духовному й культурному житті України призвели до значних видозмін у внутрішніх відносинах українського етносу. Хоча, можна відзначити і той факт, що вони існували як в радянський період, так і до його відносин з іноетнічними групами, котрі проживають на теренах держави. З позиції соціальної філософії, важливим аспектом є те, що, ці міжетнічні відносини стали складнішими, що сприяє формуванню “розколу” та тенденції зародження етнічних протиріч.

Проблема “розколу” стала однією із стереотипів сприйняття України, оскільки має глибоке історичне підґрунтя та пов’язана із часами Руїни, коли Лівобережжя і Правобережжя тяжіли до різних союзників і, зрештою, змушені були проживати в межах різних держав.

Західні автори, наприклад Ендрю Вільсон та Семюел Хантінгтон, зазначають про “несподівану націю”. Вони зауважують про те, що саме по території України існує міжцивілізаційний кордон на карті “зіткнення цивілізацій”. Відтак, навіть в сучасних наукових працях про пострадянські країни, а в нашому випадку вже враховано й досвід помаранчевої революції, мова йде про унікальне завдання “створення єдиної нації, яке (буцімто) стоїть перед сучасною Україною [227]”.

Важливо відзначити і той факт, що подібний слід залишився в історії інших європейських народів, а саме: польського, німецького, італійського. Хоча, зауважимо про те, що суттєвим деструктивним фактором в сучасній Україні є міжрегіональні відмінності. Вони є значно глибшими ніж в інших країнах, оскільки мають декілька вимірів: географічний, економічний, та соціокультурний. До того ж, варто додати розмитість уявлень про об’єднавчу національну ідею, яка мала б виступати “спільним знаменником”, до якого зводилася б ідентифікація мешканців різних регіонів сучасної України. З одного боку, світоглядне уявлення про таку спільність в українському соціумі існує, а розбіжності не переходять у серйозні вимоги щодо сепаратизму. З іншого – українське суспільство могло би виграти набагато більше від переведення міжрегіональних відмінностей у конструктивний діалог та практичну реалізацію співпраці між регіонами.

Історія підтверджує той факт, що Європа не потребує “усереднення” регіонів, а прагне створення сприятливих умов для максимального використання кожним з них своїх переваг за для досягнення потенціалу та позитивних результатів різнобічного розвитку. В цьому полягає головна причина глобальних змін кінця 80-х початку 90-х років ХХ ст., коли

більшість європейських країн перейшла до нових принципів регіональної політики.

Причетність українського соціуму до всіх процесів, які відбуваються у світовій, політичній, регіональній, фінансово-економічній, інформаційно-технічній, культурній чи екологічній сферах, підтверджує той факт, що ми інтегровані та відкриті до трансформаційних процесів, які залишають позитивні та негативні відбитки на становищі України.

В такому контексті, важливим соціально-філософським аспектом дослідження, виступає соціокультурна та регіональна строкатість українського суспільства. Його різноманітність та супротив уніфікації особливо гостро окреслюють проблему мирного співіснування такого етнокультурного та регіонального розмаїття. “Унаслідок цього внутрішньополітична та етнополітична стабільність упродовж першого десятиріччя незалежності, справді, виявляється здобутком, що закладає підґрунтя і створює умови для подальшого налагодження оптимальних зв’язків між різними частинами України [181, с. 53]”.

Сучасні регіони України суттєво відрізняються один від одного не тільки економічною та господарською, але й соціальною структурою. Головна причина такої різниці – суспільні настрої та інтереси. Вони продукують різні зовнішні орієнтації, цінності та специфічні етноконфесійні проблеми.

Як стверджують соціологи, різний соціальний статус жителів регіональної спільноти визначає відмінності їх поглядів на національні інтереси, менталітет, а також дії окремих соціальних груп. “У регіональному середовищі виникають певні рамкові умови для способу життя мешканців регіону. Між регіонами відбувається постійний обмін матеріальними продуктами праці, людьми, результатами духовної діяльності, здійснюються політичні зв’язки [165, с. 8]”. Таким чином, основне функціональне призначення регіону полягає в об’єднанні населення для реалізації культурної, політичної та економічної життєдіяльності.

У соціально-філософській та політологічній літературі під регіонами розуміють елементи етносоціальної структури, а відносини, що формуються між ними, прийнято вважати суспільними, тобто спільнотними, а не сутнісними. Такі відносини формуються під впливом комунікативних, соціокультурних, економічних, політичних, демографічних, а також сімейно-побутових зв'язків, що актуалізує проблему дослідження сучасної України під кутом зору регіону. Відтак, зауважимо про те, що ретроспективне філософське дослідження явищ регіональності на українському матеріалі не в останню чергу продиктоване потребою деталізації історичного процесу та виявлення його локальної специфіки і чинників, що її зумовлюють. В такому соціально-філософському осягненні, регіон виступає як об'єктивна даність, що має реально існуючий фізичний простір, етнорегіональні проблеми та соціальні інтереси, а в філософсько-антропологічному розумінні ще й як суб'єктивно сприйманий індивідом регіональний простір, що впливає на емоційний стан та координує психологічні настрої.

Відомо, що специфіка регіонів обумовлюється відмінностями природно-кліматичних умов, історичного досвіду, етнічного складу населення, культури та релігії, що в сукупності й своїй взаємодії набуває інтегративного характеру. Як наслідок – деякі етнічні групи мають локальну свідомість, яку варто розуміти, як прив'язку до конкретного регіону. Відтак, можна стверджувати про те, що на регіон здійснюють суттєвий вплив соціокультурні, політичні та економічні фактори – міграція трудових ресурсів, однобічний розвиток аграрного сектора, ментальність, а також проблеми, породжені поліетнічністю та прикордонним статусом.

Усвідомлення таких особливостей є обов'язковою умовою цілісності та всебічності філософського аналізу. Воно диктується також практичними цілями, оскільки без дослідження соціокультурних чинників неможливо дослідити феномен регіоналізму в Україні.

Вважаємо, що формування коренів регіоналізму актуалізується в Україні не тільки завдяки владним потребам політико-маніпулятивно

вирішити проблему управління людьми, зокрема враховуючи специфіку територій їх проживання. “Увага до регіоналізму визначається, насамперед, необхідністю філософської інтерпретації змісту ідеї “Україна” серед понять, що виражають сучасну глобальну соціокультурну та геополітичну реальність... Тобто теорія має дати науково обґрунтовану відповідь на питання: “Що є сучасна Україна і як вона присутня у світі?” [202, с. 174].

Неабияку вагу мають також пізнавальні цілі, оскільки на дослідженні рідного краю, “своїї землі” здебільшого ґрунтуються патріотичні почуття народу.

Хоча, робити висновки підреслюючи зростання інтересу щодо субнаціональних феноменів, виходячи лише з драматичних обставин формування історії України не є вірним. У всьому світі теоретичні питання, які пов’язані з феноменом регіоналізму, а також місцем і роллю регіонального чинника починаючи з середини ХХ ст., перебувають у центрі як наукової, так і громадської уваги.

Щодо актуальності, то для сьогоденної України, важливість наукового та філософського осягнення існування українського етносу важко переоцінити, оскільки він є визначальним у творенні світу українства. Водночас слід підкреслити, що навколишній світ, а саме терени України, як геополітичної реальності, виступають формотворчим чинником українського етносу. Результатом такого процесу є створення антропологічної групи, котра, попри свою приналежність до виду людини розумної, її європеїдної раси, має свої унікальні риси, що вирізняють її із всепланетної спільноти людей.

Будь-який соціум у просторовому та функціональному відношенні є неоднорідним. Це зумовлено такими факторами: по-перше, диференціацією спільноти соціуму за формами та способами діяльності, а також використанням певними групами у межах етносу окремих елементів його культури; по-друге, історико-географічними чинниками, які продукують регіоналізацію соціуму; по-третє, формами внутрішньої диференціації

спільноти як етнокультурної цілісності. Під таким кутом зору, в рамках філософського дослідження, просторову структуру соціуму можна представити як субкультурну, регіональну та субетнічну диференційованість.

З початку розглянемо субкультурну диференціацію соціуму. Відомо, що в межах громадянської діяльності засоби культури використовуються виходячи із смислових установок та ціннісних уявлень. Тут має місце індивідуальний вибір форм культури, який спричинює формування субкультур, які об'єднані на фоні міжособистісної комунікації, за індивідуальними уподобаннями, що сприяє формуванню спільного семантичного поля [211, с. 245].

З позиції філософського, зокрема філософсько-антропологічного знання, під субкультурою доцільно розуміти систему норм та цінностей. Вони відрізняють культуру певної етної групи від культури більшості суспільства. Таким чином, культурна диференційованість будь-якої спільноти має складний характер, а, отже, не всі субкультури відіграють в ході історії однаково провідну роль, оскільки можуть бути руйнівними та конструктивними. Відтак, субкультури – це джерела розвитку соціуму, які в кризові часи можуть креативно формувати й інші соціальні структури. Зрозумілим, є те, що в історичних спільнотах процес диференціації є залежним від типів об'єднання особистостей у субкультури, а також способів комунікації, оскільки розповсюдження між ними цінностей та подальших спільнотних інтересів, визначає стратегічну мету соціальної діяльності та пріоритети. Тому, можна стверджувати, що основні форми діяльності визначають етнічну структурність. В контексті нашого дослідження, виділяємо: “елітні форми діяльності та формування національних еліт; специфічні форми діяльності та формування відповідно до них субкультур, об'єднаних мережами спілкування, по яких особистості сприймають та трансформують специфічні цінності; територіально-локалізовані форми діяльності, які залежать від природно-географічних та демографічних чинників, котрі сприяють регіональній диференціації соціуму залежно від

особливостей ландшафту природної ізольованості та розміру поселень на територіально локалізовані сільські та міські групи [212, с. 244-245]”.

Як бачимо, в ході соціалізації та виховання особистостей, активно здійснюється вплив зазначених груп чинників, де особистий інтерес виступає поштовхом виникнення етнічної диференціації.

Підкреслимо, що така диференційованість породжує розвиток цілого спектру необхідних для даного соціального рівня розвитку субкультур, що сприяє підтримці системності та цілісності, зокрема подальшому розвитку та виживанню етносу.

На відміну від попередньо визначених прикладів, просторова диференціація соціуму зумовлює наявність двох рівнів етнічної самосвідомості, а саме загальнонаціональної, тобто усвідомлення своєї причетності до українства в цілому, а також субкультурної. У соціально-філософському контексті, зауважимо, що саме остання може мати територіальний, світоглядно-діяльнісний, а також елітарний характер [211, с. 245]. Таким чином, світоглядно-діялісна та ціннісно-орієнтаційна варіативність українського соціуму взаємопов'язана із стійким відтворенням умов для специфічної соціокультурної діяльності, що формується в межах спільної макрокультури. Такому процесу активно сприяють природні, геополітичні та соціальні умови в межах України, що й спричинило розвиток оригінальних субкультур, деякі з котрих відігравали провідну роль у ремобілізації українського народу.

До історичних чинників формування українського етносу слід віднести, насамперед, наступні: антропологічні, ландшафтно-географічні, екологічні, духовно-культурні, економічні, політичні та релігійні. Зауважимо про те, що в рамках філософського дослідження, саме вищеназвані є детермінантами атрибутивних ознак українського етносу.

Український соціум не є моноетнічним, оскільки впродовж століть на теренах України мешкали етноси різного походження з власною історичною долею, а саме: киммерійці, амазонки, скіфи, сармати, роксолани, таври, готи,

печеніги, хозари, монголи, татари та багато інших. Одні з них вже зійшли з цивілізаційної арени, інші дали життя новим етноспільнотам, ще деякі залишили українську землю і подалися шукати щастя в інших країнах світу. Відтак, відбувалася певна міжетнічна взаємодія, зокрема було змінено етнокультурні, економічні, а згодом і політичні взаємини різних етнічних спільнот та груп, що впливало й впливає на стан сучасного суспільства в цілому та перспективи його розвитку. Вважаємо, що у соціально-філософській аналітиці, знання і врахування ролі таких етносів в цивілізаційному поступі України, мають неоціненне значення, в контексті розуміння її непростого шляху до наших днів. Водночас, низка етнічних спільнот в Україні, які з'явилися на її теренах в різні часи, зуміла зберегти свою присутність аж до теперішнього часу. Надзвичайно важливою обставиною при цьому є те, що про кожен з них існують цілком достовірні дані щодо часу виникнення та причин їх появи на території України. Про кожен, окрім української. При всьому розмаїтті концепцій етогенезу українців, жодна з них не ставить під сумнів автохтонність українців, зокрема їхнє походження та розвиток саме на цій землі [69, с. 253-254].

Вважаємо, що це є неспростовним доказом права українців самим вирішувати власну долю на теренах рідної землі. Національні меншини, котрі проживають в Україні впродовж 10 поколінь, можна назвати етноісторичними, на відміну від модерних національних меншин, чий час перебування в Україні є меншим від вказаного, а розселення часто є дисперсним. Таким чином, суттєвим фактором є те, що проживання на цій землі та спосіб природокористування накладають свій відбиток як на спадковість, так і на традиції, зокрема ментальність спільноти. Отже, й існує певний взаємозв'язок із нормою її спадкової реакції на територію проживання, особливості мислення, спільнотні пріоритети, соціальну поведінку і діяльність. Як висновок – можна вести мову про історичну прив'язаність цієї меншини до української землі.

“Філософська констатація плюралістичного початку формування екзистенціального змісту поняття “Україна” означає, що вся антропологічна та соціогенна основа теперішнього українського суспільства являє собою сув’язь і суміш тих антропологічних типів і “пластів культур”, які функціонували в регіонах. Якщо протягом століть, минулих після монголо-татарського погрому давньоукраїнських (руських) держав, що утворювали Києво-руську конфедерацію, істотною темою українознавства було об’єднання подрібнених між неукраїнськими державами частин української території у власній незалежній державі, то нині, навпаки, спостерігається актуалізація проблеми взаємовідносин регіонів у межах самої Української держави. Суть у тому, що забезпечення в державі суголосності суспільних перетворень на регіональному рівні визначає загальний зміст і поступ українського буття “для себе” і “для інших” у теперішньому світі. Вислів “регіональний рівень” (рівень частини держави або суспільства) навмисне підкреслює ту безперечну обставину, що якихось чітких політичних або економічних критеріїв для означення регіонів у межах державне (адміністративне) поділеної території України, по суті, не існує. Умовний політико-економічний поділ здійснюється не тому, що регіони дійсно існують у вигляді “областей” чи “районів”, а лише тому, що, заради існуючих або вигаданих зручностей управління людьми, влада на свій розсуд ділить територію держави [202, с. 175]”.

В реаліях сьогодення, незалежна Україна стоїть перед проблемою формування нової національно-культурної спільноти – української нації, в основі якої народи та етнічні групи, які проживають в Україні, насамперед український народ. Розглядаючи та аналізуючи у соціально-філософському контексті самоназву, тобто усвідомленого виразу ідеї народу, вихідним параметром не може бути “історія”. Вона часом суперечливо вибудовується з певних інформаційних уривків, які часто віддалені від умовно визначеної ситуації “тепер”. Тому, підставою соціально-філософського обґрунтування ідеї (назви) народу є тільки дана сучасність націєтворення. Виходимо з того,

що давнина – це все те, що фізично існує в теперішній ситуації, тобто те, що було створене “колись”, а в сучасному світі стало знаково-інформаційним надбанням та предметним багатством суспільства або держави. [202, с. 174].

У цьому зв'язку зазначимо, що українська етнічна територія складається з багатьох історико-географічних регіонів, формування яких зумовлено суттєвою різницею в історичному розвитку, а також етнокультурними та демографічними особливостями, структурою господарств, економічним розвитком тощо.

Як відомо, не всі етнічні землі входять до складу сучасної України, а споконвічна їх роз'єднаність спричинює зародження глибоких відмінностей в соціальних поглядах, суспільних переконаннях, зокрема в етнопсихології населення. Гостра небезпека такої деформації криється в проведені ще в 1930 роки адміністративно-територіальному поділі України, який був здійснений без урахування історичних, ментальних та етнокультурних ознак.

З соціально-філософського погляду, формування змісту ідеї “Україна”, не варто зводити до пошуку вживання слова “Україна” в історіософських першоджерелах, як і не обмежується воно державно-політичним актом проголошення України суверенною державою (1991 р.). Вважаємо, що саме по собі проголошення є тільки “завершальним” політико-практичним та етнокультурним етапом. Його було розпочато ще в середині ХІХ ст., як, по-перше, політичний, а по-друге, економічний та світоглядно-культурологічний процес національного самоусвідомлення, де обов'язковою умовою стало врахування в його структурі ролі регіонального розмаїття та соціокультурного плюралізму. Варто додати, що значущість феномену регіоналізму в філософському, зокрема в філософсько – антропологічному вимірі, не зовсім співпадає з його поточною політичною, економічною або інформаційною значущістю [202, с. 175-176].

Отже, базовим соціально-філософським параметром, є те, що будь-яка територія виступає як структурно розчленована цілісність (поділ на регіони), окреслена впливом географічних, соціально-економічних, історичних,

культурологічних та інших чинників. Тому, під час визначення процесу регіоналізації, зазвичай виділяють два способи – внутрішню диференціацію простору, а також – інтеграцію відносно різнорідних елементів у цілісність. Зауважимо про те, що в історії існування різних соціумів, як правило, рідко переважає то один, то інший спосіб регіоналізації. Часто обидва шляхи процесу – диференціації та синтезу – поєднуються. Останнє стосується й України. Її територія тривалий час входила до різних держав, а, отже, саме регіони державного підпорядкування стали основою процесу регіоналізації.

Історичні факти свідчать про те, що регіони сучасної України були об'єднані в межах однієї держави лише декілька разів, і то на нетривалий час. А саме: в часи Київської Русі (X ст.), у 1569 – 1648 рр. – період, коли у межах Польщі (у складі Речі Посполитої) об'єдналися всі українські землі крім Закарпаття , а також після 1954 р., коли була сформована територія УРСР. В інші часи, відбувся етнотериторіальний поділ українських земель між різними державами, але було дещо спільне – це етнічний український соціум, який заселяв географічно визначену територію, поступово заселяючи й прилеглі до неї території. Таким чином, специфічною рисою регіоналізації України, яка найінтенсивніше відбувалася в період XIV – XVI ст., було те, що вона здійснювалася в межах не одного іонаціонального державного утворення, що й призвело до формування такої соціокультурної строкатості

Втім, історико-етнографічне районування, тобто дослідження сучасних регіонів України, існує ще тільки в процесі розроблення, а його критерії зводяться часто до кількох чинників. Зокрема, історико-етнографічні регіони виділялися в “Енциклопедії Українознавства” В. Кубійовича, у працях А. Пономарьова, Ф. Заставного та інших сучасних дослідників .

Важливим фактом для нас є те, що в основу історико-етнографічного районування покладено історико-етнографічні регіони сучасної України, які етнокультурно є самобутніми, що зафіксовано в історичних документах, зокрема відтворено у крайовій символіці та історичній пам'яті. За для їхнього виокремлення необхідне комплексне соціально-філософське врахування дії

максимальної кількості чинників, які вплинули на етнічну регіоналізацію. Критеріями для нас повинні слугувати як природні, так і соціальні чинники. Вони сприяють відносній ізоляції регіональних систем комунікацій, а також формуванню регіональної культури та побуту. Найсуттєвішими серед них в контексті просторової диференціації є такі:

1) фізико-географічні регіони. Вони детермінують не тільки тип природокористування, а й характер житла, одягу та елементів побуту, зокрема такий важливий аксіологічний аспект – система поширених у регіоні цінностей та звичаєвих норм;

2) умови, характер і час заселення, етнічний склад, який формують, як етнічні групи українців, так і інші етноси. Саме він визначає місцеву своєрідність у розповсюдженості та вираження соціокультурних норм і цінностей;

3) Відмінності мовні та діалектичні, які не тільки сприяють полегшенню комунікації, а й виконують психосоціальну функцію комунікативних маркерів приналежності особистості до певної місцевості (регіону);

4) історична доля, що вказує на тривалість періоду перебування у межах тих чи інших держав. Такий фактор окреслює формування місцевого права, а також способу життя та прояв соціальних прагнень через народні рухи, повстання, революції, культурну продуктивність [211].

Щодо останнього пункту, зауважимо про те, що державні кордони оформлюють ізоляцію регіонів, що сприяє обмеженню комунікації та міграції, зокрема сприяє оформленню правової системи та регулюванню соціокультурних та етнополітичних процесів. Розглянемо зміст та сутнісні риси оформлення соціально-політичної культури, особливо зважаючи на населення регіонів. Наприклад, у XIV – XVI ст., на Середній Наддніпрянщині тривалий час побутувало руське право, у Підкарпатській Русі – волоське, у Галичині – німецьке, у Поліських регіонах майже до XIX ст., правові відносини регулювалися Литовським статутом 1529 р. Відтак, можна зробити

висновок, про те, що регіональна своєрідність правових систем створювала подібну регіональність і в інших складових, таких як ментальність і традиції, побут і культура.

З такої точки зору, в нашому дисертаційному дослідженні “зі врахуванням раніше розроблених районувань (19), виділяється 16 історико-етнографічних регіонів, серед яких 9 західних та північних складають ядро етнічних земель українського народу, заселених ще у княжі часи і потому перебування українського населення тут у цілому не переривалося [212, с. 152]”.

Територіальне розмежування – це знання територіальних кордонів (меж), що виступає дієвим формотворчим чинником етнічної свідомості, етнічної самосвідомості та похідної від них етнічної ідентичності. Відтак, внаслідок перебування українських територій у складі двох імперій – Російської й Австро-Угорської – вважаємо, що український соціум відзначився територіальною дифузністю. Саме цей фактор, призвів до появи локального територіального розмежування. Підкреслимо, що основою регіонального устрою є не екзистенціальний умовно-адміністративний поділ державної території, а наукова констатація факту заселеності цієї території. Таким чином, якщо для соціально-політичного чи економічного розуміння українського народу важливим аспектом виступає адміністративно-політична розчленованість держави, то при соціально-філософському осягненні феномену регіоналізму та дослідженні ідеї (назви) народу, враховуємо, що виникненню держави та її умовно-адміністративному устрою передують первинна онтологічна регіоналізація. В суспільстві, такий процес представлено науково встановленим фактом початкового заселення людьми частин наявної, а саме обмеженої державними кордонами території. Зауважимо, що базова екзистенціальна констеляція поняття “Україна” наука, насамперед археологія та палеоантропологія, встановила в XIX – XX ст. Зокрема, археологічні початки цивілізації, які констатують будівництво житла, виробництво та наявність художньої майстерності, культури і

традицій дають можливість стверджувати про те, що 20 тисяч років тому, фундамент регіоналізму на теренах України вже було закладено, що підтверджено відповідними археолого-культурологічними картами, а також описом проживання людей у п'яти регіонах. Такими регіонами є: Крим (зокрема крайній Південь), верхнє Подністров'я (Буковина), Закарпаття, нижнє Подніпров'я та середнє Придесення (зокрема територія Чернігово-Сіверщини). Відтак, весь подальший розвиток та динаміка соціокультурних процесів України мали хвилеподібний характер, оскільки заселення та окультурення давньоукраїнської території здійснювалося внаслідок міграційних процесів. Вони мали змогу поширюватися через первинні осередки розселення людей і, безпосередньо з них, в центральні регіони теперішньої території України.

Культурний ландшафт сучасної України представляє собою складне гетерогенне утворення, яке має тенденцію спрощуватися в східному та південному напрямках, зокрема ускладнюється на північний захід. Його специфіка та особливість проявляється в тому, що із заходу на схід зменшується густина сільського і збільшується густина міського населення, що сприяє активному зростанню індустріальності, континентальності, а також певній русифікованості середовища.

“Для українського культурного ландшафту властива екзогенна зональність – центри діючих сил, історичні й регіональні вектори впливу на нього (Росія, Європа, Туреччина, територіально та історично спільні з іншими країнами Слобожанщина, Новоросія, Донбас, Галичина) розташовані поза межами країни та на її кордонах: зони їхньої дії ззовні входять усередину території, послаблюючись і згасаючи.

Загалом культурний ландшафт України складається з 7-10 великих регіонів, які здебільшого співпадають з історико-культурними землями (Волинь, Поділля, Новоросія, Слобожанщина та ін.), що включають кілька адміністративних областей. У регіонів різна історична доля. Вони свого часу входили до складу різних країн (Росія, Австро-Угорщина, Польща). У

нинішньому складі ці регіони були об'єднані після Другої світової війни. Окремі з них (передусім сходу України) розвивалися як складові спільного радянського промислово-індустріального механізму. Тому на часі однією з головних проблем стало взаємоузгодження регіонів [181, с. 4]”.

Характерним для сучасної України є збережені та успадковані від СРСР диспропорції регіонального розвитку. Як наслідок, Україна навряд чи зможе швидко сформувавши нову стратегію регіональної політики, а, отже, й нову модель регіонального управління. Завдання щодо подолання визначених диспропорцій зумовлюють необхідність серйозного теоретико-методологічного аналізу наслідків багатовікового територіального поділу України, особливостей регіональної структури, зокрема регіональної ідентичності.

“Україна складається з низки окремих, визначених через саму назву й власну історичну долю регіонів. Вона поліцентрична, не має єдиного міцного ядра. Низка великих міст, розташованих уздовж кордонів України, конкурують за вплив зі столицею. Водночас Україна – це не лише перехрестя торгівельних шляхів і впливів, це передусім перехрестя кордонів великих геополітичних центрів тяжіння (Європа, Євразія, Чорноморський, Балтійський регіони, Північний Кавказ тощо). Головні центри впливу розташовані на географічній периферії, водночас соціокультурна “периферія” займає середину країни. Середня зона вторинна, похідна, відіграє роль культурно-політичного медіатора. Центри регіонів – великі міжобласні міста, провінційні столиці, що мають тяжіння до розташованих поза Україною центрів інтеграції, внаслідок чого український ландшафт постає не як ядро макрорегіону, а як проміжний складник кількох великих регіонів (Центральна Європа, Балкани, Кавказ, Причорномор'я, Росія та ін.) [181, с. 5]”. Така складність культурного ландшафту акцентує увагу як науковців, так і політиків на головній проблемі – збереженні цілісності країни в умовах її етнокультурної та соціально-політичної неоднорідності.

У соціально-філософському вимірі, окреслена особливість культурного ландшафту України, що урізноманітнює не тільки соціально-політичні уподобання, а й уможлиблює полярність світоглядних відмінностей громадян. Така обставина підкреслює необхідність зваженої і продуманої політики, зацентованої не тільки на подолання регіональних диспропорцій, а й на створення сприятливих умов для інтеграції українського соціуму шляхом пошуку ціннісно-сміслових орієнтирів та перспектив, регіонально вигідних пріоритетів, що мали б стати спільним знаменником, об'єднуючи світоглядні відмінності та життєві уклади.

Методологічними засобами всебічного філософського аналізу генези етнічної структури суспільства стали принципи актуалізму та історичних реконструкцій, що дозволяє поєднувати такі перспективи дослідження як погляд із сучасного в минуле, і навпаки, із минулого в сучасне.

Як відомо, принцип актуалізму визначається на припущенні, що для пояснення подій, які відбулися в минулому достатньо знання нинішнього стану речей. Іншими словами, минуле пояснюється крізь призму сучасного. Такий принцип, був сформульований Ч. Лайелем для аналізу та пояснення подій минулої геологічної історії Землі. З плином часу, він став універсальним і для соціогуманітарних дисциплін. Однак, зауважимо суттєвий недолік при застосуванні цього принципу. Він пов'язаний із тим, що в минулому на його основі намагаються винайти якості тих феноменів, які вже існують в сьогоденні. Таким чином, ті якості, що в процесі історії або були втрачені, або вже трансформувалися в інші, принцип актуалізму не здатен відтворити та детально реконструювати.

В такому випадку, дослідники мають змогу використовувати принцип історичних реконструкцій, який полягає в пізнанні подій та об'єктів минулого, виходячи з них самих. А це означає, що дані таких наук як: антропология, палеогеографія, геологія, археологія, палеонтологія дають свій образ та аналіз конкретно визначеного історичного часу. Відтак, створюється

гіпотетичний світ минулого, де міра достовірності певних фактів залежить від повноти здобутих даних та інформації про нього.

Аналізуючи здобутки та наукові концепції вчених, приходимо до висновку, що отримані на підставі обох зазначених принципів результати, дозволяють реконструювати етнічну історію краю (регіону) в послідовності та етапності. Відтак, стає можливим логічне відображення послідовності та етапності у внутрішній закономірності та зовнішніх взаємовпливах, у взаємозв'язках між чинниками природними і соціальними, духовністю та виробництвом. Все це наближає нас і дає змогу зрозуміти об'єктивну визначеність того стану, який має етнічна палітра сучасної України [1].

Для розуміння сучасного образу українців як антропологічної спільноти, у соціально-філософському вимірі, важливими є дві обставини, які з'ясувала наука ХХ ст.:

“по-перше, існує певна антропологічна спадкоємність між людністю українських теренів епохи бронзи, скіфами, людністю черняхівської культури, антами та племінною групою полян; через останніх сучасні українці успадкували багато рис давнього населення Північного Причорномор'я [181, с. 8-9]”. Такі висновки аргументовані та доведені дослідженнями українських, німецьких та російських антропологів.

До того ж, особливого значення набуває соціально значимий факт антропологічної неперервності людності Середньої Наддніпряниці впродовж останніх 10-12 тис. років. Ми, не маємо на увазі дискусійність щодо сталості чи повної стабільності антропологічних показників, про те, в расово-антропологічних дослідженнях не зафіксовано кардинальних змін. Це дає змогу зробити висновок, що в цьому регіоні завжди існувало відносно осідле населення для якого характерний схожий антропологічний тип.

“по-друге, антропологічний тип українців, зберігаючи інваріантні риси по всій території України, має водночас локальні особливості та відміни. Це зумовлено як варіативністю єдиного типу згідно з конкретними природними обставинами життєдіяльності (лісостеп, степ, ліс, гори), так і потужними

“ін’єкціями” до антропологічного (генетичного) субстрату українців із боку представників інших популяцій [181, с. 9]”.

При цьому варто, враховувати, що такі впливи можуть накладатися як на генетичні, так і на ментальні, зокрема соціокультурні ознаки. Саме тому, вказані вище обставини урізноманітнюють расовий тип сучасної України.

Отже, антропологічні дані засвідчують факт існування на теренах України певної субстратної неперервності, тобто підкреслюють автохтонність етнічних спільнот, які формувалися на його основі.

Розглянемо географічні умови в яких існує український етнос. Вони характеризуються певними кліматичними особливостями помірної смуги, рівнинним ландшафтом, а також меридіальною мережею річкових потоків. Знаковою є відносна відкритість кордонів України, що представлена межуванням з різними екосистемами. Для неї є характерними такі характеристики: морський ландшафт – на півдні, ксерофітний степ – на сході; ліси і болотна рослинність – на півночі. Гірські системи зосереджені на південному сході країни; а на заході – українські ландшафтні системи подібні до сусідських. Зауважимо, що специфічною властивістю, яка характерна для українських ландшафтів є гетероморфність.

Відрізняючись від гомоморфних ландшафтів, гетероморфні провокують своїх мешканців до варіативності та змін в поведінці. Саме такі природні умові були закладені в основу формування українського етносу, що ретранслюють морфо-фізіологічні особливості його представників. Справедливим та переконливим щодо цього, є еміграційні потоки українців. Вони, звичайно здійснюються без зовнішнього примусу, але частіше спрямовуються в регіони, які подібні за природними умовами на рідні, батьківські. Для прикладу можна навести такі як: Зелений та Малиновий (Далекий Схід і Кубань) клини в Росії, південь Канади та північ США. Іншими словами, переселення здійснюється в регіони, що є близькими генетико-біологічним особливостям представників українського соціуму [181, с. 9-10].

Не менш важливим фактором, з нашої точки зору, є генетико-біологічні особливості людини. Вони формуються в різних екологічних умовах навколишнього середовища, що створює певну варіативність взаємозв'язку людини із довкіллям, тобто адаптивним типом. Відтак, якщо населення проживає в подібних природних умовах декілька поколінь, такий фактор спричинює в усіх його членів схожий адаптивний тип, тобо спадковість, що зафіксована в генетичному апараті.

Поряд із адаптивним типом у певного етносу відбувається формування архетипів культури та мислення (за К. Юнгом). Завдячуючи ним, представників певного етносу відрізняють один від одного [181, с. 10].

Архетипи прийнято визначати впливами довкілля як соціального, так і природного. До того ж варто враховувати історико-генетичні можливості спільноти, які спостерігаються в реальному житті, а саме додосвідні та надіндивідуальні. Сферою такої суспільної ретрансляції архетипів є моральні взаємини. До них прийнято відносити систему норм, стандартів, ідеалів, що визначають повсякденне життя спільноти та її членів.

У соціально-філософському аналізі, доречно зауважити про те, що комплекс архетипічних уявлень породжує в українському менталітеті концепт “Дому” як антропоцентричного буття, який розкриває певні характеристичні моральні чесноти. Найбільш глибоким та важливим серед них став архетип свободи. “Адже свобода мала буттєвий вимір, що опредмечувався, зокрема у вільному, хутірському розселенні козаків. Хутір мав не тільки функцію ланки у степовій мережі оборони. Він репрезентував волю до свободи і від сільської общини, і від міських корпорацій. Хутір сформував особливий тип українця: селянина-воїна, який відчував себе вільним у степових просторах, і водночас, уособлював внутрішню соціальність своєї оселі. Це сприяло виробленню в українському менталітеті розширеного розуміння свободи як поєднання її внутрішньо-етичних та зовнішньо-соціальних формоутворень [77; с. 277]”.

Символ краю з давніх-давен означав єднання нації через материнський ґрунт та землю предків. Саме вона здатна впливати на долю як індивіда, так і на індивідуальність всього народу.

“З архетипом землі пов’язаний флористичний орнамент в українській народній творчості та особливо, в культурі бароко. Він символізував аграрні цикли відродження врожаю, а отже, – перевагу життя над смертю, тобто семіотику вічного в плінному бутті, знаменував онтологічний оптимізм народу [77, с. 266-277]”.

Зауважимо про те, що архетип землі в українській ментальності інтегрує не тільки аграрно-виробничий, а й соціально-історичний, духовний, культурний світ нації. Саме він формує з сивої давнини звичаї та обрядовість, вбирає в себе хід історії української культури і духовності, вміщує козацькі ідеали вільного хутора, та репрезентує християнські цінності, розкриває науково-практичні та світоглядно орієнтовані розробки видатних вчених С. Подолинського, В. Вернадського, а також цілу палітру соціально важливих програм для розвитку та процвітання сучасної України [77, с. 277]. Таким чином, сукупність архетипів визначає та створює ментальність народу, тобто своєрідний світ духовності нації. З позиції соціальної філософії підкреслимо, що особливості життя та діяльності створюють смислову систему, де базовим формотворчим чинником виступає мова, яка здатна не тільки комунікативно об’єднувати соціум навколо духовності, а й забезпечувати безпеку нації.

Саме з цим процесом пов’язані непорозуміння у сфері ментальності та архетипів мислення, зокрема діяльності, що призводить до розбалансування адаптивного типу представників етносу.

В соціально-філософському аналізі, соціум визначаємо як гомеостатичну систему, функціонування якої відбувається під впливом людської діяльності, архетипів культури, природного середовища, а також ноосфери.

Як відомо, відмінність від простого лінійного процесу такої системи полягає в зміні будь-якого параметра, який швидко викликає зміну інших. Варто додати, що плинність або частотність змін орієнтується на визначений кінцевий стан, який, щойно відзначившись, буде змінено на новий. Цей процес безкінечно тривалий. Це підтверджено тим, що подібно до суб'єкта дії, він є свідомою, людською істотою, яка здатна: по-перше до розуміння, а по-друге, до взаємних дій. Відтак, соціальна дія здатна охоплювати людські винаходи та відкриття, а також різні природні об'єкти, яким люди надають значимість цінностей. З позиції соціальної філософії, варто підкреслити, що кожна цінність, охоплена такою дією, яка реально пов'язана низкою інших цінностей. Підсумком цього виступають зв'язки, які здатні модифікувати емпіричний зміст, зокрема значення цінностей, пріоритетів та ідеалів. Поясненням цього є визначення соціальної дійсності як досвіду людського буття. Теоретичне визначення реальності в межах філософського знання, дає можливість фіксувати той факт, що будь-яка дія щодо визначеної цінності є залежною прямо чи опосередковано від того, що вже було виконано стосовно інших цінностей, і навпаки. Таким чином, перебіг дії передбачає невинну динамічність взаємопов'язаних трансформацій і соціальних змін. Зазначимо, що такому процесу підпорядковуються люди та речі, зокрема духовні утворення, які онтологічно визначені як звичаї, традиції, вірування та стереотипи. Життєвий досвід у соціально-філософському вимірі представляє світ культури. Тут співіснують минуле, сьогодення та майбутнє, а, отже й категорії – об'єктивного, суб'єктивного, інтерсуб'єктивного.

Український етнічний світ з давніх-давен складається з взаємопов'язаних чинників серед яких такі: етнос, який є носієм цінностей, а також світ людей; який формує національний колорит та знакові системи. Визначальними детермінантами для будь-якого народу є мова, світогляд, міфологія, історіософія, релігія, психологія. Відтак, світ є поділений на ідеальний, тобто практичну реальність, а також матеріальний – світ речей. Такі складові є необхідними, але не однаково важливими атрибутами у

визначенні сутності світу українства. Зазначимо, що у логічному підсумку, сукупність архетипів вибудовує ментальність народу, зокрема його своєрідність, унікальність й духовний світ.

На думку авторів книги “Україна: інтелект нації на межі століть”, ментальність (менталітет) – це складові людської душі, етносу, соціуму. Це своєрідна варіація та комбінація душевно-духовних елементів [178, с. 266].

Обгрунтуємо, що поняття “ментальність” використано для пояснення явищ регіональної ідентичності у взаємозв’язку із природними, економічними, а також соціокультурними чинниками. Найбільше такий підхід, у філософському осягненні, може слугувати для з’ясування причин та наслідків регіональної строкатості, яка властива західним і східним регіонам України та проявляється у волевиявленнях щодо державної мови, символіки, зокрема ціннісних орієнтаціях.

Останнє, в соціально-філософському контексті, одне з ключових, оскільки відмінні ментальні риси населення різних регіонів України склалися в умовах територіальної розчленованості, зокрема війн “за спадщину”. Відтак, перебування в різних соціокультурних системах формує складний причинний зв’язок між поняттями “регіональна ідентичність” та “ментальність”.

На думку, Н. Хамітова головним архетипом української культури є світоглядна толерантність, що змістовно виражає здатність українського соціуму приймати у свою культуру ментальні настанови та цінності інших народів. Вчений стверджує, що світоглядна толерантність є деструктивною, оскільки здатна вступати в суперечність з індивідуалізмом. Саме це стало однією з причин тривалого бездержавного буття українського народу. Але, коли світоглядна толерантність входить в суперечність з персоналізмом (який визначається як спосіб відносин із світом, де цінність та вага персони не заперечує значущості та важливості навколишнього життя) вирішення такої суперечності з необхідністю стає конструктивним. Автор наголошує, що конструктивізм українського національного розвитку передбачає не

позицію заперечення всього “іншого”, що не вписується в етнічне “Я”, а розвиток нації в системі: особистість – етнічність [196, с. 407-408].

В межах нашого філософського дослідження ми намагаємося окреслити та чітко визначити онтологічні, антропологічні та аксіологічні характеристики, які повною мірою окреслюють формування українського соціуму на тлі регіональних трансформацій.

Серед вітчизняних вчених великий внесок у дослідженні українського етногенезу здійснив М. Степико, який аналізує такі буттєві концепції етногенезу: діяльнісну, поведінкову, “чуттєвих даних”, соціокультурологічну, пасіонарну, інформаційну, обґрунтовуючи їхні пізнавальні можливості й вразливі місця. Автор вважає, що буття людини та соціуму трансформується в процесі людської життєдіяльності, де твориться світ і складається життєвий досвід.

“Аналізуючи досвід людського існування, ми водночас маємо справу з етнічним буттям у всьому його різноманітті, багатогранності та неповторності [166, с. 87]”.

Зауважимо, що, хоча така теорія дещо спрощено пояснює етногенез, не можна не відзначити її правильність та стійкість в епоху глобалізації та мультикультуралізму, адже, етнонаціональні спільноти, які склалися історично, не зазнають істотних буттєвих та ментальних трансформацій, а функціонують переважно стабільно.

При цьому, для української держави, зокрема для її потенційного розвитку, важливим є розв’язання фундаментальної філософської проблеми: яким чином із людності різноетнічного походження, представниками якої є громадяни сучасної України, побудувати системну цілісність в основу якої були б закладені, як атрибутивні складові, так і національні інтереси та життєві пріоритети всіх членів суспільства.

Треба брати до уваги, що головним аспектом змістовної проблематики дослідження виступає сучасне людство, яке представляє собою надзвичайне розмаїття етносів, етнічних та етнографічних груп, а також націй. Зауважимо,

що для з'ясування генези сучасної етнічної структури українського соціуму необхідно простежити два взаємозв'язаних явища: по-перше, особливості етногенезу українців як автохтонної нації, і, по-друге, суспільно-демографічні впливи представників некорінних етнічних спільнот. Таким чином, ми маємо змогу визначити ту обставину, за умови якої українці протягом тисячоліть є визначальним етносом на своїй території, а також віднайти соціально-філософське пояснення чому в соціумі сучасної України наявні численні етнічні меншини, зокрема представники інших етносів [181, с. 8]

У цьому контексті зрозумілим є визначенням змісту, який вкладено в поняття “українська нація”. Візьмемо для прикладу поділ на “об’єктивні” та “суб’єктивні” ознаки “нації”, зокрема розглянемо, яким чином можна застосувати їх до визначення “українська нація”.

Спочатку проаналізуємо “об’єктивні” ознаки. Як відомо, загальноприйнятою є думка, що українці як етнос були і залишаються автохтонами. Отже, можна вести мову про безперервність життя даного етносу у визначених територіальних межах, хоча період бездержавності українців є набагато тривалішим за період самого державного існування. Відтак, зазначений факт майже перекреслює територіальну ознаку як важливу складову у нашому визначенні “української нації”. Варто звернути дослідницьку увагу й на те, що українські етнічні землі досить тривалий час були поділені між різними державами. Таким чином, модерна епоха стала періодом стратегічного формування української нації. Висновком у вище зазначених фактів є те, що територіально українська нація остаточно була сформована завдяки радянському режимові. Він зміг завершити об’єднання головних українських етнічних земель в межах Української РСР, а отже, й сформував стабільну символічну державність в рамках Радянського Союзу. Відтак, топонім “Україна” остаточно визначився як “національний” лише в ХІХ ст. Іншою “об’єктивною” ознакою виступає мова. Як відомо, формування української мови як мови літератури, певної етнокультури

вперше відбулося в XVI – XVII ст.. Проте внаслідок соціально-політичної асиміляції “українських” еліт спостерігалася значна перерва у становленні української літературної мови. Історично підтверджено той факт, що лише на рубежі XIX-XX ст. почалося формування її нового варіанту, що тривало аж до початку XX ст. [240].

Очевидним є те, що мовна самоідентифікація українців не може ототожнюватися та співставлятися з власне національною, оскільки якщо враховувати “спільність економічного життя”, то варто визнати, що “національна економіка” України не відбулася й до сьогодні, оскільки зважаючи на те, що за радянських часів економіка УРСР формувалася як інтегральна частина союзної економіки. Відтак, проблеми як державного так і національного будівництва, зокрема феномен регіоналізму, значною мірою пов’язані саме з відсутністю загальнонаціональної економіки.

Спостерігається парадокс, який полягає в тому, що “об’єктивні” ознаки, відбивають велике значення, але тоді, коли вони набувають символічної значущості та цінності, тобто в момент “суб’єктивації” не в його філософському значенні. Про це зауважував Дж. Армстронг, який проаналізував проблему мовної ідентичності в аспекті становлення національної ідентичності українців. Він наголошував, на тому, що мова, в своїй окремішності не відіграє головної ролі у формуванні ідентичності, а набуває масштабного значення лише тоді, коли перетворюється на символічну цінність та соціальну значущість [218, с. 135-136]. Таким чином, визначення та аналіз контекстуального розуміння “території” постає як не менш важливий символічний чинник у формуванні національної самосвідомості. Про це свідчить період на рубежі XIX – XX ст., який спостерігався в українській соціально-філософській та політичній думці, коли виникла ідея “соборної” України з визначеними кордонами етнічних земель України. Очевидною, стає й сама по собі ідея з таким багатограним елементом як національна свідомість, а отже, й розуміння поняття “українська нація”.

Треба відзначити, що “об’єктивні” ознаки, які існують на рівні суб’єктивному в якості символів у нашому випадку, в реальності відіграють практичне значення. Входячи у суспільну свідомість, вони сприймаються як об’єктивна реальність, саме тому, мають змогу діяти як чинники об’єктивні. Такий філософський підхід підводить нас до висновку, що у формуванні “української нації” ключову роль відіграють суб’єктивні ознаки, хоча “об’єктивні” теж мають велике значення, але в своєму суб’єктивному втіленні.

В межах нашого дослідження спробуємо визначити та пояснити шляхи такого формування, відтак, простежимо рух теоретичної думки в ході вирішення цієї філософської проблеми.

Як зазначає В. Бех “існування соціального світу в горизонті макрорівня, в якому соціальний світ є самостійним явищем, що ґрунтується на знаннях, проявляє свою діяльнісну сутність, зміст якої має форму обміну діяльністю та її продуктами; органом продукування соціальності є колективний розум або соціальний інтелект, що ґрунтується на створених людьми інформаційних банках даних і відтворюється у ході інформатизації суспільного життя; головним продуктом є суспільство, що відтворюється людьми у ході ноосоціогенезу [8, с. 202]”.

З цього випливає, що український соціум варто розглядати як цілісну соціокультурну систему, яка проявляє себе через самотрансформацію, самоорганізацію, саморегуляцію та здійснює в межах держави цілераціональне управління.

Концептуальними засадами соціально-філософського аналізу є чітке розуміння того, що являє собою сучасна українська нація у вузькому значенні слова – як етнічно однорідна спільнота громадян української національності, які проживають в Україні, та в широкому значенні – як відкрита поліетнічна спільнота, що історично склалася на території України і яка усвідомлює себе українським народом.

Полікультурність соціуму слід визначати як соціальний та загальноцивілізаційний феномен, який онтологічно розкриває себе крізь призму духовної, етнічної, економічної та інформаційно-комунікативної сфер.

В такому вимірі та аргументації українська нація постає творцем власної держави, котра використовується нею як дієвий інструмент реалізації внутрішньої і зовнішньої політики, що базується на національних інтересах та виходить з них.

Слід зауважити, що етнічний чинник детермінує та розвиває, як етнічні, так і національні процеси, зокрема актуалізує етнічну та національну ідентичність, що створює поле спільної пам'яті та життєвого досвіду. Відтак, сформована національна ідентичність поступово оперує таким соціальним кодом як “добре-погано”, який змістовно визначає сприйняття та трансформації Чужого.

Як наголошує Ю. Габермас “громадяни, які ідентифікують одне одного як членів певної політичної спільноти, діють, керуючись переконанням, що “їх” спільноту вирізняє спосіб життя, який є найкращим, або принаймні, мовчазно схвалюється всіма [194, с. 75]”.

Саме уміння, підкреслює філософ, визнавати Іншого стає характерною рисою формування спільної ідентичності, а це означає, що в її основу закладено концепт певного залучення, а не виключення. Такий концепт сприяє мобілізації мас [193], а також передбачає участь в обговоренні та змушує учасників до взаємного прийняття соціальних перспектив, що уможливорює “діалог” та виважене зважування всіх представлених етноспільнотних інтересів [194, с. 177].

Зважаючи на це, відзначимо, що сучасній Україні варто дотримуватися принципу формування демократичної національної ідентичності у своїй внутрішній і зовнішній політиці.

Другим, не менш важливим аспектом в нашому дослідженні є поступовий процес ототожнення себе із народом, країною, регіоном

проживання, що формує поступове ускладнення ідентифікаційних процесів. Відтак, процес ідентифікації особистості має зовнішній та внутрішній чинники. Ми обмежимося аналізом, зовнішнього чинника, який нерозривно пов'язаний із самовіднесенням до певної територіальної спільноти.

Як відомо, для характеристики та аналітики територіальних потреб людини американський антрополог Е. Холл в наукове поле ввів поняття “проксиміка”, що походить від англ. *proximity* і означає близькість. Система поглядів, уявлень та переконань пов'язаних із проживанням на певних територіях, визначається як регіональна свідомість, оскільки кожна людина плекає відчуття особистого простору, тобто “своєї території”. В такому процесі між людиною та середовищем її проживання відбувається складна система зв'язків. Вони, як правило, є тим міцнішими і стабільнішими, чим вищим є рівень регіональної свідомості.

Можна сказати, що ідентифікуючи себе з певним регіоном свого проживання, людина визначає свою регіональну належність, де основними компонентами виступають:

- просторова самоідентифікація, тобто відчуття “своєї” території, регіону проживання як малої батьківщини;
- територіальні уявлення чи обізнаність щодо специфічності території свого проживання, особливості та унікальності;
- регіональний менталітет, який притаманний певному регіону як система ціннісних настанов;
- територіальні інтереси, що здатні формувати уявлення населення щодо оптимальних шляхів розвитку свого регіону [120, с. 76]. Відтак, “регіон” як на мікро-, так і на макрорівні виступає основним суб'єктом інтеграційних процесів як зовнішніх, так і внутрішніх.

Територіальні кордони регіону визначають суб'єктивний практичний досвід, ідентифікацію, ціннісні орієнтації та пріоритети, зразки поведінки та регіональні інтереси його жителів.

У філософсько-антропологічній інтерпретації регіон є чинником, який здатен визначати мрії, думки, емоції, повсякденні вербальні та реальні реакції індивідів.

“Приналежність до певної територіальної спільноти може пом’якшити або навіть нейтралізувати вплив інших соціальних чинників на індивіда. Вже не етнічна приналежність, а міра залученості до загальної атмосфери регіону, підпорядкованість їй є вагомими чинниками, які істотно зменшують роль етнічного чинника [165, с. 5]”.

Саме тому, головною умовою сьогодення є творення стереотипів, які взаємопов’язані з уявленнями про національний характер та етнічний менталітет, що в своїй сукупності формує відповідні етнокультурні комплекси, які виступають одним із засобів конкуренції і впливу на масову самосвідомість. Ось чому кожна нація не тільки намагається захищати свій внутрішній простір, а й досить активно впливає на інших, використовуючи саме такі методи. У царині соціальної філософії обґрунтовано, що одним із найбільш методологічно популярних для притлумлення національної самосвідомості українців та їхнього самовизначення став етнонім.

“Етнонім українці (український) увійшов поступово у свідомісну сутнісну буттевість спільноти, витіснивши чи акумулювавши попередньо усталений (як приналежний до Руської спадщини) русин – руський (часом подекуди законсервований). У процесі розмежування між росіянами та українцями останні, програвши в політичному протистоянні у XVIII столітті, змінили етнонім, поступово утвердили новий, окреслили інтелектуально свою інакшість та ствердили її політично [126, с. 57]”.

В такому контексті, зауважимо, що політико-географічне місце – первинний елемент політичного простору, який відіграє ключову роль у просторово-політичній системі. Він формує специфічний “місцевий” політичний інтерес. На базі взаємопроникнення просторових, а також часових параметрів виникає своєрідна територіальна (регіональна) соціально-

політична спільність (ТСПС), яка окреслена такими ознаками як системна стійкість, традиції, а також специфіка етнополітичної культури.

Загалом же поняття простору – це філософська категорія. Вона є невіддільною від іншої онтологічної форми буття матерії – часу, оскільки простір характеризує протяжність, структурність та взаємодію елементів в усіх матеріальних системах.

Як зазначають вітчизняні вчені [95; 165; 171], процес самоідентифікації з територією (регіоном), зокрема індивідуальне самоусвідомлення територіальної спільності трансформується в “регіональну ідею”, потім в регіоналізм

Характерним є те, що на початку ХХІ століття економічні, технологічні та соціокультурні зміни продукують не руйнацію території, а певні зміни в її соціальній значущості та відновлення територіальних систем дії.

В такому сенсі, територіальний вплив – це багатофакторна взаємодія в межах певного регіонального простору, яка має розглядатися разом з ним. В той же час, територіально-регіональний вплив являє собою збіг таких впливів та їхньої динамічної взаємодії, що складає результат більший ніж сума його складових. Зауважимо, що територія виступає проміжним чинником, який формує й інші структурні перемінні, а отже, й визначає їхнє стратегічне значення, надаючи іншим чинникам певного соціального значення та впливу.

Індустріально-урбаністична доба сприяє швидкій поляризації соціально-економічного простору. Це досить суттєво впливає на територіальну структуру постіндустріального періоду, що проявляється у вигляді контрастів кількісного та якісного характеру [165]. Таке явище ми можемо спостерігати між центром та периферією певного регіону.

Категорія “центр” вказує на місце генерування різних технологічних, соціальних, економічних, а також інших інновацій. Натомість, “периферія” виступає середовищем їх поширення, перебіг якого залежить від контактів з центром. Такий функціональний розподіл поєднується з етнокультурними відмінностями, зокрема концентрації та інтенсифікації діяльності, а саме в її

видовому складі, тобто в управлінській ієрархії територій та у рівні їх економічного розвитку.

Зауважимо, що найпотужнішим імпульсом виникнення та відтворення територіальної нерівності виступають контрасти між центром та периферією. “Якщо новація веде до зростання результатів діяльності, віддачі від вкладеної праці та капіталу, то у наявності певне протистояння рівності та ефективності. Сферою, де воно розгортається, часто буває масова свідомість, яка агресивно сприймає розшарування на “сильних” та “слабких”, нехай то будуть індивідууми, соціальні групи або регіони [165, с. 7]”.

Соціальне середовище або регіональний простір, постають в такому соціально-філософському вимірі, як специфічні матеріально-екзистенційні умови життя, що схарактеризовані та зумовлені як економічними, так і соціально-політичними величинами. В такому розумінні інформаційним і мотиваційним простором постає саме навколишній фізичний і соціальний простір, в рамках якого відбувається соціокультурна взаємодія індивідуумів та сприйняття навколишніх реалій та подій.

Дослідник В. Ядов наголошує на тому, що найбільш близьке оточення сприяє процесу активізації у людини ситуативних передумов у виконанні соціальної дії. Зокрема, узагальнення таких установок у підсумку дозволяє людині орієнтуватися в типових ситуаціях за умови розвитку корпоративно – солідарної поведінки. Відтак, ідентифікація із соціальними спільнотами на рівні системи базових цінностей та ідеалів здатна формувати стратегію залучення до масових соціальних рухів [215, с. 38].

На відміну від інших часів, феномен сучасної територіальної ідентичності визначається множиною чинників, які істотно ускладнюють та урізноманітнюють режим та аспекти її формування. Принципово важливим є й те, що сьогодні територіальна ідентифікація перебуває в залежності від інших ідентифікацій, внаслідок чого результативність ідентифікаційного процесу набуває виключно реляційних ознак.

Зарубіжні дослідники виділяють такі складові регіональної ідентичності:

– когнітивна – сприяє усвідомленню географічних меж регіону. Це потребує знань про інші регіони з якими свій регіон проживання можна порівнювати, а отже, й відрізнити.

– емоційна – формує сприйняття людьми регіону як поняття, що забезпечує спільну ідентичність та солідарність.

– інструментальна – використання регіону як основи для консолідації та мобілізації. Така функція сприяє досягненню соціальних, економічних та політичних цілей, які частіше за все включають надбання регіональної автономії або ж зосереджуються на соціально-економічній політиці, що досягається за допомогою влади. У свою чергу, регіональна ідентичність є взаємозалежною із регіональною самосвідомістю, оскільки людина співвідносить себе з населенням, що проживає на його “батьківській землі”, а отже, вважає, що власна доля перебуває в нерозривній єдності з долею односельців, незалежно від національного віросповідання та економічного достатку.

Зазначимо, що регіональна ідентичність може поєднуватися з національною [25, с. 59].

“Найчастіше суб’єктивна ідентифікація має кілька рівнів: місце, де народилася людина, місце, де вона проживає в даний момент, регіон, територія держави. Домінування в суб’єктивній ідентифікації залежить від низки об’єктивних обставин, конкретної ситуації, а також від суб’єктивної характеристики індивіда: етнічної, індивідуально-психологічної тощо [10, с. 84]”. Таким чином, можна стверджувати про те, що регіональна ідентичність дає можливість кожному індивідові відчувати себе частиною спільноти. Вона виконує об’єднуючу функцію, водночас виступаючи мобілізуючим ресурсом.

Як наголошує М. Розумний “недостатній рівень спільної ідентичності на рівні країни може призводити до зростання регіональних ідентичностей, а внаслідок цього і до регіонального сепаратизму [145, с. 116]”. Таким чином, можна зробити висновок, що регіональна ідентичність виступає основою у формуванні регіоналізму як соціально-політичного руху. Значні зміни соціальної ідентичності та її складових є наслідком економічних, політичних та культурних змін, що призводить до значних соціальних трансформацій.

2.2. Взаємозв’язок національної ідентичності та регіоналізму

Національна ідентичність – це складова ієрархії системи ідентичностей людини. У соціально-філософському вимірі, вважаємо, що така категорія є за своєю функціональністю складною, оскільки відбиває наявність зв’язку із державою та нацією. Крім того, сформована національна ідентичність свідчить про наявність в соціумі громадянських зв’язків таких як: сприйняття громадянами спільних цінностей та інтересів, а також здатність і готовність їх відстоювати.

Разом із тим, сучасні процеси глобалізації призводять до розмивання та деформацій національної ідентичності, що в свою чергу, впливає на розвиток майже всіх країн світу[221; 228; 242].

Як стверджують вчені І. Семененко, В. Лапкін та В. Пантін “стійку основу національно-державного рівня ідентифікації у сучасному світі підмінюють символи, які проджують загальний, глобальний простір інформації та комунікації [153, с. 41]”. Відтак, загострення національних почуттів та поява на цьому фоні націоналістичних рухів є своєрідною реакцією на виклик глобалізму.

Зауважимо, що в повсякденному житті потреба “національного” здійснюється за допомогою творення та сприйняття етнокультурних орієнтирів. В реаліях сьогодення, більшість європейців намагаються

підкреслити “особливість” своїх соціокультурних практик (як, наприклад, в Австрії, Шотландії, Каталонії), де значно зростає популярність народних костюмів і традицій.

Маємо на увазі, що національні традиції в соціальній поведінці – це провідні архетипи національної самосвідомості, які закладають основи соціокультурної колективної ідентичності.

Як наголошує В. Туренко “світогляд українського організованого націоналізму будувався на заохоченні здатності людини розчинятися в етнічно “своїх”, здатних, якщо необхідно, в будь-який спосіб протистояти всьому, що стає на заваді інтересам етнічної спільноти [175, с. 109]”. Таким чином, аргументованим висновком даного розділу є те, що ефективність комунікативної та практичної взаємодії значно збільшує відчуття ідентичності, тобто певної схожості групи і, що, продукує її диференціацію від інших національних спільнот.

Національна ідентичність відноситься до базисних компонентів особистості, оскільки створює грані та формує умови для подальшого її розвитку, зокрема індивідуалізації, що особливо проявляється в домінуванні мотивації самозахисту та безпеки. Складність такого виду ідентичності проявляється крізь певні знання та уявлення про систему націєдиференціюючих ознак, історичне минуле спільноти та моделі подальшого розвитку. Підкреслимо, що перелічені аспекти продукують відповідну поведінку особистості, що робить ефективною соціальну взаємодію членів етно-національної спільноти.

Керуючись в дисертаційному дослідженні генетичним принципом, ми розглядаємо національну ідентичність як утворення, що розвивається протягом усього біосоціального життя людини, оскільки формуються різні фази, котрі взаємопов’язані з віковими етапами психічного, фізичного та соціокультурного розвитку людини. Проте, особливості формування національної ідентичності визначаються не тільки вище зазначеними етапами психічного та культурного розвитку людини в процесі її етнізації. Вважаємо,

що вони є суттєво залежними від регіональної специфіки, яка зумовлюється особливостями та своєрідністю соціально-політичної ситуації, історичними особливостями регіону, міграційними процесами тощо. В такому розумінні, людина і локальний соціум є тотожними із конкретним простором, оскільки поділяють його риси і якості. Таким чином, просторова локалізація і автохтонність є основними складовими ідентичності.

“Послідовні операції співвіднесення себе зі своїм населеним пунктом, регіоном замешкання, народом, країною загалом стимулюють повільне й поступове ускладнення ідентифікаційних процесів, зокрема формує взаємовплив та взаємозв’язок [215, с. 51]”.

В контексті філософського дослідження взаємозв’язку національної ідентичності та регіоналізму вважаємо, що шлях особистості до просторово-територіальної, зокрема регіональної спільноти включає такі етапи:

- пошук певною спільнотою опертя, що надає особистості впевненості;
- розуміння та відчуття себе як її частини, а саме інтеграція з “ми”;
- формування почуттів солідарності із спільнотою та приналежність до неї;
- ретрансляція групових ідеалів;
- впровадження соціокультурних цінностей та інтересів;
- інтеріоризація потреб, цілей, норм;
- формування почуття відповідальності особистості перед етноспільнотою [215, с. 51].

Отже, будучи одним із видів соціальної ідентичності, національна виконує її основну функцію, що складається у включенні “в систему соціальних взаємозв’язків, прагненні індивіда належати до спільнот та груп [94, с. 246]”.

Соціально-філософська аналітика системи ідентичностей як динамічного явища, дає змогу концептуально дослідити та визначити

національну та інші типи ідентичності, а також виявити характер взаємовпливу різних типів ідентичності. Долучившись до системи соціальної ідентичності, вважаємо, що національна приналежність містить в собі крім ознак щодо походження та культури, ще й формальні юридичні характеристики. Слід зауважити, що в рамках соціально-філософського знання, ми не будемо строго дотримуватися та диференціювати етнокультурні та політико-юридичні характеристики нації, а тому, в подальшому, в понятті національна ідентичність буде фіксуватися приналежність індивіда до етнонаціональної спільноти. Визначення головних ознак таких спільнот як етнос і нація, дозволяє чітко відокремити етнічну ідентичність від національної, набір ознак яких, як правило, не співпадає.

Звичайно, сьогодні вже ніхто не змішує поняття етнічного чи національного з поняттям нації. Проте, зауважимо, що поняття “нація” часто ототожнюється з певними аспектами двох перших понять. Можливо, саме тому виникає в арсеналі вітчизняної політичної науки поняття “нація”. Спробуємо проаналізувати та відрізнити соціально-політичне розуміння поняття “нація” від понять етнічного та національного. Вважаємо, що вже наявність таких понять свідчить про те, що сьогодні іншого розуміння терміну “нація” окрім як “політична нація” не існує. Все інші можливі варіанти – або перетин з поняттями етнічного чи національного, або просто підміна понять. Однак, тут існує ще й суто лінгвістична складність. Вона заключається у тому, що прикметник створений від слова “нація”, має форму “національний”, в даному випадку такий, що відноситься до нації. Таким чином, спробуємо уточнити поняття, а також вказати яким змістом та значенням вони наповнюються.

Вочевидь, досліджуючи термін “нація”, не можна обминути, проблеми взаємозв'язку між національною ідентичністю та регіоналізмом. Для прикладу: націю не можна однозначно визначити через наявність спільної мови, оскільки, її немає в Швейцарії та Бельгії. Так само, через расу, культуру чи релігію. У цьому контексті доречним прикладом стане

американська концепція “мультикультуралізму”. Або, крізь наявність території, про що свідчить феномен єврейської чи польської діаспори. Відтак, нація здатна виступати як транстериторіальне поняття, оскільки людина може жити за межами своєї історичної батьківщини і продовжувати вважати ототожнювати себе зі своєю нацією.

Таким чином, у соціально-філософському осягненні, нація – це співтовариство рівних людей. Вони добровільно підкоряються визначеним правилам, процедурам та нормам, що відображають спільні прагнення громадян, за умови, коли правила, процедури та норми втілюються в існуючих державних інститутах. Саме в такому контекстуальному визначенні категорії національності та громадянства співпадають. Крім того, члени нації повинні розділяти певні загальні цінності, що склалися під час спільного історичного минулого, а саме: соборність, повага до власних державних символів, певні елементи релігійної свідомості за наявності в суспільстві домінуючої релігії. Такі факти є свідченням виникнення поняття самоідентифікації, як процесу, коли людина сама себе ототожнює з колективом людей. Вона сприймає свою долю в нерозривній єдності з долею своєї нації, що свідчить у філософсько-антропологічному розумінні про демократичний потенціал, який присутній в цьому визначенні. :Таким чином, стати членом нації в принципі можливо незалежно від раси або релігії, лише в результаті вільного волевиявлення. Так формувалась американська, канадська, російська нації – так формується й українська нація. Як бачимо, взаємовідносини нації та держави складно пояснити, оскільки немає єдиної відповіді на запитання, в яких випадках нація дає початок державі. Відтак, регіоналізм, сепаратизм, сецесіонізм та інші форми “поділу” сучасних держав заслуговують особливої уваги науковців та дослідників. Всі вони в кінцевому результаті наголошують, що феномен територіальності нікуди не зникає, а навпаки, виступає важливим фактором, що спричинює розвиток світової геополітики.

З позиції соціально-філософського знання, виходимо з того, що нація – це суспільно-політична категорія. Під поняттям національного розуміємо культурні ознаки народу – насамперед мову, релігію, взагалі світосприйняття та світоосягнення. Оскільки ми вже звертали увагу на незручний омонім, то поняття “національне” буде розглядатися в сенсі соціально-політичному. У сенсі ж національного можна послуговуватися поняттям “культурне”. І, традиційно, поняття “етнічне” міститиме в собі кровні зв’язки, які вказують на походження людини з певного етносу, зокрема на її природні корені. В примітивному суспільстві головною ідентифікаційною ознакою був етнос – “сталий колектив людей”. Історично відомо, що він склався в результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості та поведінки. Така соціальна та біологічна система протиставляє себе всім іншим аналогічним спільностям чи колективам людей, оскільки чітко сформована на основі визначених опозицій “ми – не ми” або “свої – чужі” [183].

Таке усвідомлення єдності й самоідентифікація свідчить про компліментарність, тобто підсвідоме відчуття взаємної симпатії, зокрема спільність людей. Визнання людською спільнотою своєї окремішності чи своєрідної єдності є головною ознакою етносу як цілісної системи [163, с. 74-75]”. Тобто, головним ідентитетом виступала приналежність до певної групи людей, що поєднувалася родинними зв’язками. Але, з виникненням сусідської громади етнос, як чинник ідентифікації, відступає на другий план. Він поступається місцем іншому не менш важливому об’єднуючому началу – спільній культурі, де основними ознаками виступали мова та релігія. І лише у XVIII столітті виникає принципово новий об’єднуючий елемент – суспільно-політичне, що пов’язане, насамперед із виникненням національної держави, що призвело в кінцевому результаті до подолання культурного суспільно-політичним.

Зауважимо, що ключовим моментом у визначенні взаємозв’язку між національною ідентичністю та регіоналізмом є те, що в Старому та Новому

світі відбувалися принципово різні соціально значимі процеси. Дійсно, після Французької революції варто вести розмову саме про виникнення національної держави. Вона вже мала, насамперед, потужний культурний фундамент, хоча, по той бік океану, внаслідок боротьби за незалежність виникає й інша держава, яка ще не мала спільної національної культури і від самого початку складалася з великої кількості етносів таких, як наприклад, Північноамериканські Сполучені Штати. Так історично склалося, що майже через сто років, після війни між Північчю та Півднем, між соціально-політичною і культурною ідентичностями, історично національна ідентифікація, а саме ідентифікація за соціально-політичною ознакою, виправдала себе.

Абсолютно інша ситуація склалася в Європі, наприклад, у Франції. У XVIII столітті сформувалася національна держава, де на перший план вийшов народ із його специфічною культурою. Отже, вже існуюча державна структура впливала на проблему ідентифікації французів, оскільки наприкінці XX століття можна бачити, що суспільство віднайшло свідому ідентичність у суверенній конституційній державі, відтак, окреслило абсолютну перевагу адміністративно-правової ідентифікації. Релігія чи так звані фактори культурної спорідненості перестали об'єднувати суспільство, тому, відшукуючи напротивагу релігії іншу інтегративну силу, люди об'єднувалися навколо формальної ідентичності – держави.

В середині XX століття фундатори і дослідники політичної культури Дж. Алмонд і С. Верба на прикладах США та Великої Британії дійшли висновку, що політична ідентичність сформована на політичних інститутах [217], а не на культурній традиції і приналежності. Проте, треба зауважити, що французька модель була не тільки не єдиною – більше того, утворення на мапі нових держав в нових умовах суттєво змінило вирішення проблеми формування ідентичності. Відтак, німецька романтична модель, яка створювалася під впливом філософських теорій Г. Гегеля та німецьких романтиків, припускала, що єднання населення, яке проживає на різних

землях навколо мови, історії та традиції, спільного фольклору і міфології виправдовує себе як історично, так і культурно. Отже, схожа основа може стати фундаментом за для утворення держави. Вихідною платформою німецької моделі у такому вимірі стає апріорне існування нації, яку слід розбудити.

Вважаємо, що національний ренесанс, який охопив країни Європи ще в ХІХ ст., лише частково торкається України. Спричинялося це не тільки відомими історичними та соціально-політичними обставинами, а зокрема денационалізаторською політикою щодо українців з боку правителів сусідніх держав, які господарювали на її території.

У соціально-філософському розумінні ситуація з проблемою формування національної ідентичності у німців виявилася схожою з ситуацією, що склалася в Україні.

Для німців Ю. Хабермас бачить вихід у переході та зміні традиційних культурних ідентичностей на конституційну. Він, наголошує що “конституційний патріотизм, який виникає лише після того, як культура і державна політика більш різняться одна від одної, ніж у старій національній державі. При цьому ідентифікація із власними формами життя і традиціями відступає на другий план перед абстрактнішим патріотизмом, який вже не належить більше до конкретного цілого певної нації, але належить до абстрактних процедур і принципів. Ці принципи спрямовані на умови співжиття і комунікації між різними рівноправно існуючими формами життя – як всередині країни, так і ззовні. Конституційно-патріотичний зв’язок з цими принципами має, звичайно, асоціюватися із співзвучним нащадком культурних традицій. Національні традиції все ще характеризують одну з форм життя як таку, що має привілейовану цінність, нехай навіть це одна з форм в ієрархії форм життя з різною сферою дії. Цим останнім, у свою чергу, відповідають колективні ідентичності, які накладаються одна на одну, але які не потребують більше однієї точки, де б вони поєднувалися та інтегрувалися в національну ідентичність. Замість цього абстрактна ідея

універсальності демократії і прав людини створює той твердий матеріал, в якому від цієї миті заломлюються промені національних традицій – звичаїв, мови, літератури та історії нашої власної нації [192, с. 76-77]”. Відтак, відносно пізнє створення національної держави у Німеччині задає певну модель для України, яка, виходячи з її власних соціально-політичних реалій, обирає сьогодні для себе напрям розвитку.

У даному соціально-філософському дослідженні, проблеми взаємозв’язку національної ідентичності та регіоналізму, ми дозволили собі таку велику цитату тому, що німецький філософ-мислитель вирішує актуальну проблему, яка нині голосно заявила про себе в сучасній Україні. Процеси перегляду минулого, звернення до власних коренів та традицій доповнюються елементами соціального конструювання нових соціально-культурних та політичних зразків, а також науковими та світоглядними спробами перенесення західного досвіду на рідній ґрунт.

Дослідники слушно акцентують увагу на тому, що не існує “обов’язкового набору” ознак, який надавав би достатньо підстав для єдності таких спільнот як нація, етнос [92, с. 22-24], тобто, важливим соціально-філософським аспектом при дослідженні взаємозв’язку національної ідентичності та регіоналізму є факт того, що можуть мати місце випадки існування націй чи етносів без окремих притаманних характеристик, а саме власної мови, території тощо.

“Спільна територія і держава, її політико-правова система, соціально-економічні відносини, етнічна, мовна й культурна особливості є компонентами, які закладають фундамент націєтворення. Для кожної держави комбінація таких компонентів (передусім етнокультурних та громадянсько-політичних), ступінь їхньої домінантності у цьому процесі є специфічною [204, с. 296]”. Тобто, на перший погляд, здобуток державного статусу може бути передумовою та результатом становлення нації, а також її ідентичності. З іншого, бездержавність не завжди означає відсутність нації та її ідентичності. Таким чином, процес творення та визрівання національної

ідентичності характерний як для націй, що мають свою державність, так і для націй у часи їхньої бездержавності.

З позиції соціально-філософського знання вважаємо, що, ідентичність та самоусвідомлення етносу чи нації сприяє пошуку певною спільнотою свого місця в системі соціальних відносин. Вони можуть бути міжетнічними, міжкультурними та міжнаціональними. Важливим є те, що такий своєрідний пошук супроводжується проявами специфічної для етноспільноти та її представників поведінки. Специфіка поведінки завжди буде залежною як від об'єктивних даних, зокрема територіально-географічного розташування, мови, антропологічного типу, традицій, релігії, культури, соціально-економічного та геополітичного статусу, а також від їх взаємопоєднання з суб'єктивними чинниками такими, як свідомість, спільні цінності та інтереси. Процес самоусвідомлення спільноти та її представників у системі визначених параметрів як об'єктивного так і суб'єктивного характеру виступає важливою характеристикою нації. Тому, можна стверджувати, що феномен національної ідентичності притаманний будь-якому націотворчому процесу. Зауважимо, що різними будуть лише темпи і строки його розгортання, як загалом і процес консолідації нації, який є залежним від зрілості етно- і національних ідентифікаційних чинників в яких він відбувається. Наявність у спільноти національної ідентичності означає, що така спільнота визнає життєво необхідним формування з власних позицій державно-політичних реалій. Відтак, якщо основним внутрішнім питанням проблеми ідентичності є питання національної ідентичності, то логічно припустити, що різне пояснення національного призводить до різних результатів при дослідженні національної ідентичності.

Спробуємо проаналізувати відомі концепції формування націй та дослідити взаємозв'язок національної ідентичності та регіоналізму.

Визначення змісту суміжних понять національної та етнічної ідентичностей, а також виокремлення їхніх сутнісних ознак зумовлене існуванням різних наукових підходів у розумінні феномену "нації":

традиціоналістського або примордіалістського та модерністського або інструменталістського підходів; а також відмінними варіантами практичного творення націй, а саме: націй етнічних та політичних [56; 70].

Основна між ними відмінність полягає в тому, що перший підхід акцентує увагу на етнічній та культурній основі нації. Згідно такої точки зору, нації існують з часу утворення значних за розмірами соціальних спільностей. Другий підхід пояснює існування нації як результату пізнього, модерного етапу розвитку суспільства. Такий варіант пояснення окреслює політичне значення нації як спільноти, що об'єднує своїх членів не тільки на підставі спільного етнічного походження, спільної культури, а також і на підставі спільних інтересів, зокрема політичного та економічного функціонування. Кінцевим підсумком таких концепцій є те, що якщо перший підхід базується на визначенні потенціалу національної спільноти до самовідтворення, а саме тяглості етнічної і культурної спільності, зокрема самоорганізації як участі в соціально-політичних процесах і творенні держави як захисту спільних інтересів; то другий підхід зосереджує нашу увагу на ролі чинників “конструювання” нації в політичних та економічних умовах модерного часу, в тому числі й під формуючим впливом зовнішніх факторів.

Найбільш поширеною точкою зору серед науковців є визначення “нації” із поєднанням елементів обох концепцій. Наприклад, Е. Сміт визначає націю як “сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку та єдині юридичні права й обов'язки для всіх членів [157, с. 23]”. Вчений вводить в науковий обіг поняття “етноісторії”. На його думку, пам'ять про спільне історичне минуле виступає джерелом соціокультурної сили та політизації соціуму.

Однак, як стверджують інші дослідники, зокрема Лія Грінфілд, “національні популяції, які іменують різними словами – “народи”, “нації”, “національності”, – визначають багатьма способами, мінливими є також

критерії належності до них... Існують важливі винятки для кожного поєднання ознак (relation-ship), з допомогою якого пояснюють націоналізм на базі спільної території, спільної мови, державності чи спільних традицій, історії або походження. Жодне із поєднань, як виявляється не є обов'язковим [32, с. 528].

На думку М. Вебера поняття “нація” носить суб'єктивний характер, оскільки предмет, котрий воно визначає, належить до “сфери соціокультурних цінностей” людини. Відтак, воно ґрунтується на людській природі світоосягнення та світорозуміння, бо існує у відчутті людини, котра прагне бути частиною соціокультурної та політичної суспільності. В такому контексті, нація являє собою спільність індивідів, які пов'язані свідомістю добровільної єдності, спільністю походження, мови, звичаїв, історичного минулого, а також солідарністю економічних та соціально-політичних інтересів [22]. Таким чином, це історична спільність людей, що складається в ході формування територіальної спільності, економічних зв'язків, особливостей культури і характеру, що складають її ознаки.

Зауважимо про те, що українська нація досить тривалий час формувалася як “культурна” (kulturnation), а не “державна” (Staatnation). Зважаючи на складні історичні обставини, вчені (Е. Вілсон, Т. Кузьо, О. Гнатюк, Г. Грабович, З. Когут, Р. Шпорлюк) стверджують про недостатній розвиток громадянської складової національної ідентичності, незрілість державних інституцій, політичних традицій та громадянських практик.

Проаналізувавши різні погляди і концепції приходимо до висновку що, мова, релігія чи раса не є істотною ознакою приналежності до нації. Таке пояснення підтверджує той факт, що ми знаємо багато націй, в яких мають місце різні різні раси (США), мови (Швейцарія, Канада), а також різні релігії (США, Німеччина). Варто наголосити на тому, що світовий досвід націєтворення свідчить про те, що подолання кризових явищ у національній ідентичності прямо пов'язане із формуванням консолідуючих властивостей.

Отже, національні особливості культури, менталітет, спільні економічні зв'язки, територія, мова, віросповідання, а також наявність загальних етнічних та історичних культурних традицій сприяють виникненню національної самосвідомості. Феномен національної самосвідомості є надзвичайно важливою умовою подальшого існування та розвитку нації, оскільки виступає не тільки як об'єктивний зв'язок, але й як зв'язок, заснований на самосвідомості, оскільки вона включає в себе свідомість етнічної спільності, прихильність до національної мови та культури, до батьківської землі, почуття національного патріотизму та гордості.

Вітчизняні науковці визначають націю як “етнічну і політичну спільноту, що базується на спільній культурі, має етнічні витoki та модерний зміст [63, с. 17-20]”, як “особливий стан і у той же час певний етап розвитку етносу, пов'язаний з творенням національно-державних символів та атрибутів, національно-державної самосвідомості, загальнонаціональних інтересів, національної ідеї і національної культури [131, с. 99]”.

З позиції соціально-філософського знання слід підкреслити, що нація є спільнотою індивідуумів, які об'єднані незалежно від їх етнічного походження однаковими політичними інтересами, усвідомленням спільності на певній території (регіоні) з певною державною організацією (наприклад, суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками, культурою і традиціями. Характерним є те, що в такому розумінні, визначальними чинниками нації виступають: територія, держава (або політичне домагання її), національна свідомість (усвідомлення ідентичності, соціальної спільності, культурної окремішності).

Українські вчені (М. Степико, І. Кресіна, Л. Нагорна, С. Здіорук, В. Євтух, М. Рябчик, Я. Грицак, В. Лісовий, А. Колодій та ін.) наголошують, що усвідомлення спільних консолідуючих суспільство елементів, якими є територія, самоназва, етнічно-мовна спільність, історичне минуле, наявність зовнішньої загрози синтезує визнання певною спільнотою своєї єдності.

З філософської точки зору підкреслимо, що нація, віддзеркалює цілий ряд етнопсихологічних, культурно-історичних і соціально-побутових форм людства, формує певну унікальність та уособлює в собі горизонтальну диференціацію та окремішність. Отже, саме нація, на відміну від соціальної страти, класу, демографічної, конфесійної чи іншої групи, є наймасштабнішою і найстійкішою внутрішньоструктурованою групою інтересів, яка здатна створити окреме суспільство. Відтак, не лише об'єктивні чинники, такі як назва, територія, мова, культура, політико-правова система, спільні економічні відносини, але й самосвідомість та історична пам'ять національної етноспільноти обумовлює процес оформлення нації та її національної ідентичності.

Слід враховувати, що історична епоха та соціальні трансформації залишають певні відбитки на національній свідомості у вигляді ідеологічних настанов та соціокультурних орієнтацій, що призводить до своєрідного консервування соціальних відносин, зокрема неефективності державних, громадянських та соціально-економічних інституцій [159, с. 69-71].

У соціально-філософському вимірі, національну свідомість визначаємо як системну властивість соціуму, що набуває неабиякого сенсу при розгляді зв'язків окремого індивіда із соціальною системою.

Спільне визнання історичного минулого та майбутньої перспективи є значною передумовою в процесі перетворення населення на націю у тому випадку, коли більшість її представників визнають необхідність своєї участі в політичному житті та поділяють почуття "співпричетності" до неї та суверенності щодо інших націй [4, с. 22].

Суттєвим філософсько-антропологічним аргументом є те, що особистість не обирає собі національність серед інших національностей, а лише з'ясовує та уточнює свої особисті характеристики й співвідносить їх з характеристиками і традиціями етноспільноти. Це, власне кажучи, і є найважливіший момент того явища, яке називають етнічною ідентифікацією.

З точки зору філософської антропології, при етнічній самоідентифікації у особистості виникає та існує віра в спільність мови, способу життя, традицій, звичаїв, історії, території. Підставою для виникнення віри в єдність членів групи є спостережувана день у день повторюваність у звичках, уподобаннях, соціально прийнятих моделях поведінки.

Етнічна самоідентифікація виявляється як схильність особистості діяти та бути включеним в систему національних відносин. До етнічних індикаторів належить також і територія (регіон). Проживання в межах спільної території, схожість господарсько-культурного типу можуть бути підставою для усвідомлення своєї індивідуальної приналежності до певної групи людей [165, с. 155].

У політичному та соціокультурному плані процес етнічної самоідентифікації спочатку відбувається по лінії відмежування від інших національностей, а відтак іде вже саме відрізнявання за приналежністю до етнотериторіальних та етнографічних груп. [165, с. 157].

Деякі дослідники безпосередньо пов'язують появу етнічної самосвідомості із здійсненою самоідентифікацією етноспільноти, а національної самосвідомості – із самоідентифікацією нації [198; 221]. Відтак, етнічна та національна ідентичності є основою для визрівання, збереження та розвитку самосвідомості на рівні спільноти. В ієрархії соціальних ідентичностей, етнічна та національна ідентичності постають як найбільш стабільні, оскільки саме етноси та нації є спільнотами, приналежність до яких обумовлюється народженням та лишається, як правило, незмінною протягом всього життя людини.

В такому філософському, зокрема філософсько-антропологічному вимірі національна ідентичність виступає однією з найважливіших складових структури соціальної ідентичності сучасної людини, оскільки вона задовольняє базові потреби особистості: потребу в самозбереженні, самоствердженні, самовираженні, в захисті з боку оточуючих та докорінну

потребу індивіда належати до соціуму, відчувати себе часткою суспільства, певної референтної групи.

Вітчизняні науковці зазначають, що для суспільства “ключовою організуючою, мотивуючою і пояснювальною ідеєю є саме національна ідентичність [143, с. 355]”. Тому, для розуміння специфіки національної ідентичності необхідне з’ясування тих фундаментальних характеристик, які зумовили процес націєтворення.

Український дослідник питань націй В. Лісовий стверджує, що формування націй здійснюється шляхом нового синтезу елементів етнокультури, призначеного об’єднати попередню культурну різноманітність [90, с. 44]. Відтак, сам феномен регіоналізму та етнічного розмаїття в Україні не є підставою для песимістичних прогнозів, а може і повинен стати фундаментом для творення спільної національної ідентичності – не в етнонаціональному, а в громадянському та соціально-політичному вимірі, де спільні соціокультурні цінності та історична пам’ять у всіх регіонах сучасної України стануть ідеологічно коректною основою такого процесу.

Можна зробити висновок про те, що в такому соціально-філософському розумінні, національна ідентичність проявляється через комплексну взаємодію сутнісних характеристик, які визначають суспільство як націю; Темпи формування національної ідентичності залежать від ступеню консолідації нації та сили дії ідентифікаційних чинників, у свою чергу, сформована національна ідентичність сприяє утвердженню в суспільній свідомості ідеї державної та політичної самореалізації нації. Важливими для об’єднання та ідентифікації різних груп людей є “почуття спільного походження й сенсу подальшого існування, наявність вірувань та цінностей [222, с. 15]”.

Феномен сформованої національної ідентичності пов’язують із категорією “зрілості” спільноти та суспільства загалом, тобто сформованістю свідомості та зрілості соціальної діяльності [53, с. 1; 11].

У соціально-філософському контексті зрілість свідомості спільноти розуміємо як наявність спільних усталених уявлень, норм, традицій, а також визнання спільних інтересів. Саме тому, вважаємо, що зрілість соціальної діяльності відображає ступінь здатності спільноти обстоювати спільні інтереси, розпізнавати та усувати загрози для їхньої реалізації.

В рамках філософського дослідження проблеми взаємозв'язку національної ідентичності та регіоналізму, акцентуємо увагу на тому, що для формування національної ідентичності важливою є об'єктивна приналежність до певної держави, а також усвідомлення громадянами цінності такої приналежності де, вирішальним виявляється саме вольовий, свідомий, тобто суб'єктивний компонент самоідентифікації людини та спільноти в цілому. Відтак, поняття “національна ідентичність” являє собою сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених ідентифікаційних чинників які, з одного боку, є підставою для віднесення окремої особи чи групи людей до певної етнонаціональності, а, з іншого, їх відокремлення від іноетнічних або ж інонаціональних спільностей. При цьому зауважимо, що процес національної ідентифікації характерний як для народів з державними так і бездержавними традиціями, з тією лише різницею, що останнім значно складніше сформувати власне національні компоненти ідентичності, ніж зберегти сталими, багато в чому незмінними, етнічні ідентитети. Позаяк перехід від бездержавного до державного стану, а від нього до утвердження засад громадськості – такі основні етапи еволюції національної ідентичності для народів, які в силу різних обставин були позбавлені, або ж не мали своєї державності. В руслі саме цієї традиції і перебуває процес націотворення та формування національної ідентичності в Україні.

Формування нації в Україні відбулося насамперед на основі спільної держави та історії, спільних інституцій та інтересів, і при цьому такий процес зберігає свої виразні етнокультурні витoki. Водночас, важливим антропологічним аспектом є те, що цей процес підпорядковується універсальним філософським принципам – інтересам збереження та розвитку

нації, оскільки, здобутий нацією державний статус свідчить про здійснення нею самовизначення. Повноцінність самовизначення нації в державно-політичному, геополітичному, культурному вимірах, соціально-економічна ефективність її функціонування свідчать про досягнення фундаментальних інтересів нації, які потребують постійного захисту, причому державний статус є необхідною умовою для максимального ступеню їхньої реалізації.

Дослідження взаємозв'язку між національною ідентичністю та регіоналізмом в українському суспільстві, в рамках соціальної філософії та філософської антропології розкривається через контекст етнонаціональних та етнополітичних процесів, що охоплюють не лише специфічні явища в межах окремих спільнот або груп (етнічних, регіональних, мовних, конфесійних), а насамперед тенденції на загальнодержавному рівні, оскільки національна ідентичність є не простою сукупністю індивідуальних чи групових ідентичностей, а, натомість, результатом складної соціокультурної взаємодії громадян та спільнот з якими вони співвідносяться в межах цілого суспільства. Зауважимо, що національна ідентичність має тенденцію поширюватись на більшість громадян України, тобто, зазвичай, доповнює розмаїття окремих етнічних, культурних ідентичностей, які, у свою чергу, повинні бути інтегрованими та введеними до загальноукраїнського ідентифікаційного контексту [237, с. 79-80].

Національним інтересам держави відповідає такий стан, коли національна ідентичність за своєю вагою та впливом не поступається ідентичностям окремих етногруп чи етноспільнот. Відтак, для значної частини українського суспільства розвиток та збереження локальних ідентичностей має відбуватися синхронно із становленням національної ідентичності, на підставі громадянства й спільної участі в соціально-політичному процесі. Поєднання обох процесів залежить від соціальної взаємодії між громадянами, зокрема обумовлюється або фактором взаємного доповнення соціальних ідентичностей на рівні суспільства, або, навпаки, конкуренцією різних типів ідентичності.

Зауважимо, що на специфіку та інтенсивність оформлення національної ідентичності в Україні вплинула тривала залежність суспільства від іноземних держав, зокрема масове переселення з різних територій на українські землі, що спричинило втрату самобутньої ідентичності. Значна частина сучасного українського соціуму, по-перше, втратила належність до цілісної національної спільноти та прагнення здобуття повноцінного державного статусу; по-друге, втратила власну мову та інші етнокультурні об'єднуючі елементи. Представники численних етнічних спільнот зазнали нещадної політики, яка призвела до етнопсихологічних та етнокультурних деформацій. Вчені доводять [7; 39; 98], що масштабна русифікація відбувалася внаслідок цілеспрямованої державної політики в умовах безальтернативного панування російської мови та культури.

За таких умов, можна стверджувати, що українська ідентичність протягом “радянського” і попереднього “російського” періодів існувала в умовах постійної загрози національному та фізичному виживанню, оскільки знищувалися носії рис української етнічної, національної і культурної ідентичностей.

Вітчизняна дослідниця М. Пірен вживає поняття “псевдоідентичність” щодо тих типів ідентичності, які формувалися в радянський період примусовим чином, а не на основі вільного вибору [125, с. 39].

Радянський федералізм, як це не парадоксально, функціонував не як спосіб консолідації нації на основі корінних етносів, а скоріше як засіб їх уніфікації в рамках багатоетнічної держави. Ключова роль у цьому процесі відводилася конституюванню такої не зовсім зрозумілої спільноти, як національність. Національність людини слугувала головним знаком та символом її етнічної ідентифікації й самоідентичності, відвертаючи етнічну асиміляцію чи зміну етнічної ідентичності, що й забезпечувало об'єктивну підтримку територіально базованих національностей. Варто підкреслити, що така політика ставила за мету не допустити створення альянсів між сусідніми етнічними групами та підірвати здатність будь-якої національності діяти як

свідома національна сила. Таким чином, консолідацію націй стримувала політика, котра розшаровувала та детермінувала кожний етнос за класовою ознакою. Крім того, було розроблено механізми, які ставили національні політичні еліти в цілковиту залежність від реальної влади, збільшуючи соціальну відстань та силу порозуміння між владою та її етнічною складовою. Відтак, небезпека деформованої свідомості та “розмиті” ідентичності полягає в тому, що, через збереження своїх позицій на поверхні політичного, соціально-економічного і культурного життя українського соціуму породжує процес, коли віджилі зразки ідентичності суттєво віддаляли перспективу повноцінного політичного майбутнього країни.

У філософському осмисленні проблеми взаємозв'язку національної ідентичності та регіоналізму, важливим є факт перервності процесу еволюційного розвитку української нації в умовах регіональних трансформацій, що позбавила суспільство необхідної основи для становлення цілісної самобутньої ідентичності. Сам процес формування національної ідентичності не обов'язково однаковою мірою охоплює усе суспільство, оскільки частина суспільства може успадкувати зразки ідентичності, які були створені в минулому, а інша частина, навпаки, адаптує нові зразки, які поширені в даний історичний період. Тому, можна стверджувати, що процес переідентифікації супроводжується, як набуттям нових, так і втратою деяких старих зразків ідентичності, а також збереженням низки ідентифікаційних особливостей. В такому науковому контексті вітчизняні та зарубіжні дослідники такі як: А. Вілсон, Н. Беліцер, А. Колодій відмічають сегмент так званої “радянської ідентичності” в системі соціальних ідентичностей сучасного українського суспільства [243; 11; 62].

Проголошення незалежності України поклало початок національному відродженню, а відтак і межі зміни тенденції етнонаціональної диференціації, етнічної і національної деідентифікації народів на етнонаціональну солідаризацію, відновлення і зближення етнічних і національних ідентитетів і формування на їх основі національної ідентичності (тотожності), яка

розглядається дисертантом як перехідний ступінь на шляху кристалізації специфічно етнонаціональних рис, загалом, процесу усвідомленого націотворення.

Нині, українська національна ідентичність проходить складний і суперечливий процес становлення. Її ознаками є амбівалентність суспільної свідомості, брак консенсусу стосовно базових цінностей в соціумі [60, с. 111-119], етнопсихологічні та мовно-культурні деформації у свідомості.

Таку ситуацію ускладнюють:

- розриви у загальнодержавному комунікативному просторі внаслідок суперечностей у мовній, ідеологічній, ціннісній сферах;

- брак історичних знань або їх викривлене тлумачення і, як наслідок цього, слабкість ідеологічної основи для цілісного оформлення національної ідентичності;

- деформації національної і громадянської свідомості, соціальної структури суспільства та невиразність соціальної ідентифікації.

Варто наголосити на тому, що специфіка становлення національної ідентичності в Україні прямо пов'язана із етнічними ідентичностями громадян, які водночас є представниками різних етногруп [197].

Характер взаємодії всередині українського соціуму етнічних ідентичностей із національною визначає самі перспективи подальшого формування політичної нації.

Постання суверенної України як державно-політичного та геополітичного суб'єкта створило сприятливі передумови для розвитку суспільства, автономного від зовнішніх центрів впливу. Перспективу подолання пострадянського інерційного впливу та здобуття позицій самостійної держави варто пов'язувати із “процесом реалізації головного національного інтересу України – відродження і зміцнення власної державності, ідентифікації громадян як громадян України [124, с. 47]”.

У цьому зв'язку зазначимо, що етнонаціональна політика України в пострадянську добу виходила з критеріїв: загальноприйнятого визначення населення держави як “український народ”, “українська нація”, “багатонаціональна держава” (очевидно, з часом буде звичайною справою, як і в інших країнах, визначати “українську націю” як сукупність усіх громадян України); світоглядні орієнтації на розбудову демократії та громадянського суспільства з рівними правами і обов'язками всіх громадян незалежно від етнічного походження; поступового розв'язання етнокультурних проблем національних меншин (хоча всі громадяни України в загальногромадянському розумінні є українці, разом з тим вони мають українське, польське, німецьке чи інше походження); реалізації комплексної соціальної програми розвитку української культури у всіх регіонах сучасної України; подолання тенденцій політизації національно-культурних рухів на основі засвоєння демократичних цінностей відкритого суспільства.

Терміни “український народ”, “українська нація”, “корінні народи та національні меншини” закріплені у Конституції України та низці законодавчих актів [45, с. 125-129].

Водночас, більш уживаними у вітчизняній науковій літературі є терміни “етнічні групи” та “етнічні спільноти”, що застосовується паралельно із термінами “національні меншини”, “етнічні меншини” [117; 26; 115; 201].

Україна є державою з поліетнічним складом населення. На її території згідно із Всеукраїнським переписом населення 2001 р.1 проживає 48,2 млн. осіб. З них 37,5 млн. (77,8%) становлять етнічні українці, які є провідним суб'єктом державотворення і складають національну більшість. Чисельність представників інших національних спільнот, серед яких виділяються корінні народи, національні меншини та етногрупи, становить 10,7 млн. (22,2%) [117].

До корінних жителів належать ті народи, етногенез яких цілковито відбувся на землях сучасної України. Це кримські татари (248,2 тис. осіб) та дві реліктові громади: караїми (1196 осіб) і кримчаки (406 осіб). Для всіх них Україна є історичною батьківщиною. Питома вага корінних народів у складі населення України становить 0,5%, а в складі населення Криму, де мешкає переважна більшість їхніх представників, – 12,3%. Серед національних меншин кількісно, а також у силу історичних обставин, виділяються росіяни, яких на 2001 рік нараховувалося 8,3 млн. осіб (17,3% населення, або 77,9% загальної кількості неукраїнців) [117].

Серед інших національних меншин, які разом становлять 3,9% населення України, можна виділити такі категорії:

– автохтонні меншини (молдовани, угорці, румуни, гагаузи, словаки), етногенез яких частково відбувся на землях сучасної України, хоча вони і мають державні утворення за її межами. Загальна кількість їх сягає 604,5 тис. осіб (5,6% загальної кількості неукраїнців) [117];

– традиційні меншини, які протягом історично тривалого часу проживають на теренах сучасної України і внесли вагомий внесок у її соціально-політичний та культурний розвиток (це білоруси, болгари, поляки, євреї, вірмени, греки, татари, цигани, німці, литовці, чехи, албанці). Загальна кількість їх становить 1,09 млн. осіб (10,2% загальної кількості неукраїнського населення). Зазначимо, що до цієї категорії відносяться також росіяни;

– нові меншини, які оселилися на території України протягом минулого століття пов'язані з Україною історією спільного існування в межах єдиної держави (СРСР), але не мають цінностей і традицій національного життя на її території. Зауважимо, що до нових меншин належать ті етноспільноти (представників народів колишнього СРСР) чисельність яких, за даними перепису 2001 р., перевищувала 1 тис. осіб, а саме: азербайджанці, грузини, корейці, узбеки, чуваші, мордва, турки, казахи,

латиші, осетини, лезгини, удмурти, таджики, башкири, туркмени, ассирійці, чеченці, естонці, комі, даргинці, карели, аварці, абхази, киргизи. Загальна кількість їх становить близько 194,2 тис. осіб (1,8% загальної кількості неукраїнців).

До етнічних груп належать:

– -етнічні спільноти імміграційного походження, а саме представники які прибули з країн далекого зарубіжжя, переважно біженці та вимушені переселенці. Серед них за своєю кількістю, а також соціокультурними характеристиками особливої уваги заслуговують араби, в'єтнамці, китайці, курди, афганці, а також представники народів Індії та Пакистану. Варто підкреслити, що дані останнього перепису не відображають реальної кількості представників цих народів, які здебільшого перебувають в Україні як нелегальні мігранти. За деякими підрахунками, чисельність їх сягає насправді 1-1,5 млн. осіб;

– -інші етнічні спільноти, які станом на 2001 р. налічували менш ніж 1 тис. осіб. Також, за даними перепису, 188,6 тис. жителів України не вказують своєї національної належності.

Отже, корінний державотворчий етнос – український – і надалі має тенденцію залишатися в абсолютній чисельній більшості, а українська мова – вважається рідною для переважної більшості українців. Наскрізно той простежується факт, що чи не вперше в практиці переписів зафіксовано велике бажання представників деяких українських субетносів означити власну ідентичність, зокрема: гуцули – 21,4 тис. русини – 10,2 тис. лемки – 672 особи, бойки – 136 осіб, литвини – 22 особи, поліщуки – 9 осіб. Звичайно, в реальності чисельність кожного з названих субетносів значно більша і, очевидно, вони себе ідентифікували та називали просто українцями [117, с. 46].

В ході дослідження виявлено, що найчисленнішою національною меншиною України залишається російська, яка, істотно (на чверть) за останні роки скоротилася. Як рідну, російську мову визнала невелика частина українського соціуму і, як правило, переважна більшість мігрантів із просторів колишнього СРСР з-поза меж України.

Зберігають свою присутність на теренах України й історичні національні меншини – греки, євреї, кримські татари, молдовани, угорці, білоруси, поляки, гагаузи, цигани, вірмени, болгари, словаки, німці. Проживаючи як у міській, так і в сільській місцевостях ці меншини, як правило, зберегли райони компактного розселення, рідну мову, традиції і звичаї, господарювання; вони активно налагоджують культурні, економічні та інші зв'язки зі своїми історичними батьківщинами.

Останніми десятиліттями, зросли чисельно і модерні національні меншини – азербайджанці, грузини, корейці, узбеки, чеченці, чуваші, мордвини, казахи, осетини та ін. В ході соціально-філософського аналізу, виявлено, що, вони знаходяться в стані визначення подальших шляхів та напрямків інтеграції в український соціум, і, водночас, пошуку дієвих механізмів збереження власної самобутності та національної ідентичності.

В етнічній палітрі України з'явилися представники й відносно нових етносів, а саме: арабів, афганців, китайців, в'єтнамців, індусів, пакистанців, курдів, персів та ін. У своїй переважній кількості вони мають звичку спілкуватися між собою рідною мовою і не в повній мірі оволодівати українською чи російською мовами. Така ситуація пояснює і той факт, що вони розселені дисперсно, а головними причинами їх міграції до України є або торговельно-ділові інтереси, або неспокій, війни та конфліктні ситуації на батьківщині [181, с. 12].

Активний розвиток міжнародної політики, зокрема євроінтеграційна стратегія сприяли переселенню в регіони України представників розвинених країн – Японії, Франції, Іспанії, Італії, Австрії, Канади, Фінляндії, США, Великої Британії, Голландії та ін. Такі меншини, під впливом ділових або

сімейно-побутових обставин, стають дієвим соціальним чинником в системі міжкультурних взаємин, зокрема сприяють налагодженню взаємовідносин між народами. Подібні меншини (навіть етнічні групи) розселені, як правило, дисперсно і зберігають рідну мову, при задоволенні своїх етнокультурних інтересів і потреб часто використовують контакти із співвітчизниками на батьківщині.

Перепис зафіксував присутність в Україні представників великої кількості етносів, насамперед, із Російської Федерації. Це принципово нова риса перепису населення 2001 р., і вона засвідчує як існування національної самосвідомості відповідних меншин, так і досить велику привабливість та інтерес для них України як країни комфортного проживання. Водночас, перепис дозволив з'ясувати цікаві факти щодо декількох етносів, а саме лівів та іжорців: переважна частина цих етносів зосереджена саме в Україні.

Загалом, етнічна структура українського соціуму характеризується, по-перше, кількісним переважанням автохтонного українського етносу, по-друге, –різноплановою палітрою національних меншин і етногруп, які представляють основні мовні сім'ї світу. В ході дослідження виявлено, що такі обставини засвідчують, насамперед, “українськість” української держави, з одного боку, та її “гостинність” та відкритість людям із різних частин світу, з іншого [181, с. 13].

Вибух національної ідентифікації пострадянської доби може стати конфліктогенним чинником в умовах соціокультурної трансформації української держави, оскільки цей процес загострюється суттєвою етнорегіональною мінливістю та нерівномірністю [67].

Проблема національного взагалі й національної ідентичності зокрема була досить сталою у ХХ столітті, а в нинішні часи вона тільки загострилася, оскільки у пострадянському суспільстві України не відбулося швидкого становлення цілісної національної ідентичності.

Саме через досягнуті результати асиміляційної політики в українському суспільстві й досі діють ідеологічні настанови і настрої, що

мають руйнівний характер та уповільнюють процес оформлення української національної ідентичності, тобто такі “викривлені моделі”, успадковані від попередньої історичної епохи здійснюють і сьогодні суттєвий вплив на свідомість громадян України [54, с. 22].

Закладена за часів УРСР пріоритетність соціально-класової свідомості й, відповідно, ідентичності над етнічною, культурною та національною ідентичністю залишила глибокий відбиток у суспільстві, а відтак – істотно обмежила на початковому етапі становлення незалежної України визрівання феномену національної ідентичності. У масовій свідомості цінність державної незалежності, прагнення до якої є одним з проявів національної ідентичності, була поширеною в період виникнення суверенної держави, але за останні роки вона тенденційно здобула амбівалентний характер під впливом різноспрямованих конкуруючих оцінок: з одного боку, розпад СРСР позитивно оцінюється як джерело отримання “своєї держави” з власною перспективою розвитку; з іншого – незалежність тривалий час асоціювалася в масовій свідомості із втратами (економічна нестабільність, розрив звичних соціальних зв’язків, руйнування соціальної структури суспільства тощо). З позиції соціально-філософського та філософсько-антропологічного знання, такий стан у суспільній свідомості та системі ідентичностей характеризуємо як “кризовий”, оскільки він породжує невизначеність цілей і засобів державної політики.

Як зауважує дослідниця Л. Климанська, кризовий стан ідентичності як на індивідуальному, так і на груповому рівні зумовлений переходом українського суспільства від однієї до іншої соціальної системи [60, с. 110].

А тому, можна стверджувати, що Україна має сегментований ідентифікаційний простір, внаслідок суперечливих орієнтацій населення та невизначеності національної ідентичності на загальносуспільному рівні. Така криза в поліетнічній державі може призвести до девальвації національних цінностей, ксенофобії, негативного прояву регіоналізму – сепаратизму. Кризовий стан української етнонації залежить від ступеня власного

ставлення до ідентифікації. Інерція розподілу старої ціннісної системи й досі посилює стан психологічної аномії в соціумі. Українцям притаманне прагнення до наднаціональних стосунків, але водночас і національно забарвлене світосприймання. В умовах політизації титульного етносу, системної національно-політичної кризи суспільства така полярність поведінки призводить до крайнощів [111, с. 208].

За таких умов, науковці стурбовані пошуками шляхів виходу суспільства з кризового стану. Зокрема, подоланням кризи соціальної ідентичності як особистості, так і цілих спільнот, оскільки прискорені темпи наукового, економічного і соціального розвитку приводять до втрати значимості традиційних, усталених з часом ідентифікацій, в той час, як нові підстави тотожності недостатньо сформовані, або не мають визначеного мотиваційно-ціннісного значення для особистості.

В такому контексті, соціально-філософське дослідження передбачає вивчення сучасної ціннісної система народу України, яка визначалася багатьма чинниками, серед яких слід було б виокремити її історично сформований культурний код, специфіку існування в рамках колишнього СРСР, національну самодостатність суспільства.

Досягнення високого рівня дієвості громадянських, культурних, міжетнічних зв'язків у межах суспільства вимагає зусиль усієї сукупності соціальних інституцій.

В Україні залишаються не повністю використаними ресурси держави у формуванні та зміцненні оптимальної для суспільства цілісної національної ідентичності. Це відбувалося через недооцінку ролі національної ідентичності як чинника об'єднання й мобілізації суспільства. Крім того, в Україні лишається надмірним вплив соціально-політичних явищ, які призводять до “консервації” в країні наявного пострадянського стану системи соціальних ідентичностей [71].

Вважаємо, що українське суспільство визриватиме як політична нація завдяки самоорганізації та усвідомленню спільних інтересів і цілей [205].

Цілісна національна ідентичність, поширюючись на більшість громадян України, має доповнювати систему окремих етнокультурних ідентичностей в соціумі, які, у свою чергу, повинні бути інтегрованими у єдиний “ідентифікаційний контекст” України [236, с. 79-80].

Національним інтересам держави відповідає такий стан, коли загальноукраїнська ідентичність за своїм впливом не поступається ідентичностям окремих груп чи спільнот. Відтак, для значної частини українського суспільства, етнокультурний розвиток та збереження локальних ідентичностей має відбуватися синхронно із оформленням єдиної національної ідентичності, на підставі громадянства та участі в соціально-політичному процесі. Поєднання обох процесів залежить від соціальної взаємодії між громадянами та їхніми спільнотами, а отже обумовлюється або фактором взаємного доповнення соціальних ідентичностей на рівні суспільства, або, навпаки, конкуренцією різних типів ідентичності.

Висновки до другого розділу

Таким чином, узагальненими висновками другого розділу дисертаційного дослідження є наступні:

1. В ході аналізу сучасних вітчизняних досліджень (І. Курас, В. Солдатенко, О. Стегній, М. Чурілов, О. Картунов, О. Маруховська, Т. Даренська, О. Власенко, О. Майборода, Н. Прозорова) з проблематики виявлено, що передумови виникнення регіоналізму в Україні пов'язані з наявністю серйозних відмінностей в історичному досвіді, етнокультурних, особливо мовних ознаках, рівні економічного розвитку територіальних спільнот. Встановлено, що деякі етнічні групи мають локальну свідомість.

2. Визначено та розглянуто основні чинники формування українського етносу, а саме: антропологічні, ландшафтно-географічні, екологічні, духовно-культурні, економічні, політичні та релігійні. Доведено,

що будь-яка територія виступає як неоднорідна, структурно розчленована цілісність, завдяки впливу зазначених чинників в її межах, як стверджують вітчизняні дослідники (В. Кубійович, А. Пономарьов, Ф. Заставний), можна виокремити регіони.

3. Виявлено, що регіоналізація може відбуватися двома способами – як внутрішня диференціація цілісності та як інтеграція відносно різнорідних елементів у цілісність. В історії різних соціумів, як правило, рідко переважає то один, то інший спосіб регіоналізації, найчастіше обидва шляхи регіоналізації – диференціації та синтезу – поєднуються. Зазначено, що останнє стосується України, територія якої тривалий час входила до різних держав, і саме терени державного підпорядкування стали основою регіоналізації. Однак, і самі ці терени є внутрішньо неоднорідними, що зумовлює їхню вторинну регіоналізацію.

4. Встановлено, що сучасне українське суспільство представляє собою розмаїття різних етносів, етнічних та етнографічних груп, націй. В контексті дослідження визначено зміст поняття “українська нація” крізь призму поділу на “об’єктивні” (територія, мова) та “суб’єктивні” (національна ідентичність, свідомість) ознаки “нації”. Спираючись на дослідження Дж. Армстронга, зроблено висновок про те, що у формуванні поняття “українська нація” вирішальну роль відіграють суб’єктивні ознаки не в філософському їх розумінні. “Об’єктивні” також мають велике соціальне значення, але вже в їхньому суб’єктивному визначенні та втіленні.

5. Виявлено, що ідентифікуючи себе з певним середовищем існування, людина визначає свою регіональну належність, де основними компонентами є: просторова самоідентифікація (відчуття “своєї” території і малої батьківщини); територіальні уявлення (обізнаність щодо специфічності території свого проживання); регіональний менталітет (притаманна певному регіону система ціннісних установок); територіальні інтереси (уявлення населення про оптимальні шляхи розвитку регіону).

6. В ході аналізу вітчизняних досліджень з проблематики регіоналізму (І. Курас, В. Солдатенко, О. Стегній, М. Чурілов, О. Картунов, О. Маруховська, О. Власенко, О. Майборода), доведено, що регіональна ідентифікація виникає на ґрунті усвідомлення населенням даного регіону спорідненості у творенні власної системи життєзабезпечення і спільного духовного середовища.

7. Узагальнюючи різні наукові підходи на визначення проблеми регіональної ідентичності встановлено, що на формування регіональної ідентичності впливають фактори об'єктивного порядку: історія, особливості економіки і культури, а також суб'єктивні фактори, такі як діяльність регіональної адміністрації, політичних партій, громадських рухів, інститутів освіти, культури, засобів масової інформації.

8. В ході дослідження встановлено взаємозв'язок національної ідентичності та регіоналізму. Теоретично доведено: по-перше, регіоналізм дістається у спадок країнам, що здобули незалежність від колишніх імперсько-тоталітарних систем, до складу яких вони входили; по-друге, він є наслідком нерівномірності розвитку політичного, економічного, культурного потенціалу окремих територій. Україна є таким прикладом і це пов'язано з наявністю серйозних відмінностей в історичному досвіді, етнокультурних, особливо мовних ознаках, рівні економічного розвитку територіальних спільнот. Встановлено, що деякі етнічні групи мають локальну свідомість.

9. Встановлено, що у стабільних суспільствах регіональна ідентичність не домінує над національною, але в умовах трансформації суспільства, в кризових ситуаціях її значення та роль в соціумі підвищується, вона стає захисною реакцією регіонів та індивіда на економічні труднощі, політику "центру" в економічній, культурній, мовній та іншій соціальних сферах.

10. Доведено, що актуалізація національної ідентичності властива як для націй, що мають власну державність, так і для націй у часи їхньої бездержавності. Відтак, наявність у етноспільноти національної ідентичності

означає, що вона визнає необхідність формування з власних позицій та інтересів державно-політичних реалій.

11. Встановлено, що історична епоха бездержавності залишає психологічний відбиток на національній свідомості в силу того, що консервує можливості оформлення національної ідентичності, зокрема спричиняє інерційне відтворення певних ідеологічних цінностей та орієнтацій, зокрема деформує діяльність та роботу державних, громадянських та соціально-економічних інституцій.

12. В ході дослідження виявлено, що національна ідентичність проявляється через комплексну взаємодію сутнісних характеристик, які визначають суспільство як націю; Темпи формування національної ідентичності залежать від ступеню консолідації і мобілізації нації, зокрема інтенсивності і сили дії ідентифікаційних чинників, у свою чергу, сформована національна ідентичність сприяє утвердженню в суспільній свідомості ідеї державної та політичної самореалізації нації.

13. Обґрунтовано, що національна ідентичність, поширюючись на більшість громадян українського соціуму, на думку автора, має доповнювати “соціальне розмаїття” окремих регіональних, етнічних, культурних ідентичностей, які природно повинні бути інтегрованими у єдиний “ідентифікаційний контекст України”.

14. На думку дисертанта, однозначність та одновимірність є найменш продуктивними способами осмислення та аналізу взаємозв'язку між глобальними і регіональними процесами. З нашої точки зору, більш конструктивним є розгляд проблем глобалізації і регіоналізації як взаємопов'язаних і взаємообумовлених. Дисертант розглядає регіони крізь призму соціальної природи, зокрема доводить, що вони не завжди стають причиною дезінтеграції держави, а часто несуть у собі стимули позитивної конкуренції та стратегічного розвитку, що виступає дієвим фактором соціального збагачення.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

3.1. Регіональні особливості у формуванні національної ідентичності

Слід наголосити на тому, що регіональні особливості у формуванні національної ідентичності проявляються як загальносвітова тенденція XXI століття. Процес глобалізації суттєво впливає на плюралізм та фрагментацію життя соціуму, при цьому збільшується роль локалітетів, а, отже, й змінюється природна організація соціального життя особистості та цілих етногруп.

У соціально-філософському аналізі, регіони ми розглядаємо як соціально-просторові одиниці, яким властива регіональна самосвідомість, потреби та інтереси. Зауважимо, що здебільшого, вони прагнуть виступати в якості суб'єктів економічного та соціально-політичного процесу, що призводить до відповідних змін територіального простору. Таким чином, набуває неабиякої соціально-філософської значущості та актуальності проблема вибору оптимальної моделі територіального розвитку України, спрямованої на формування спільної національної ідентичності, консолідацію соціуму, державне будівництво через міжрегіональну інтеграцію з урахування інтересів всіх регіонів сучасної України.

Соціально-політичні події, що відбувалися впродовж двадцяти років незалежної України, свідчать про значну неоднорідність регіонів в етнокультурному, соціально-політичному та економічному вимірі. Український соціум, крізь призму соціальної філософії, визначаємо як багаторівневе, динамічне соціокультурне утворення. Воно складається з

різноорієнтованих груп інтересів, кожна з яких має власні цілі та посідає певне місце в соціокультурному просторі.

Як зауважує О. Михайлич “сучасне українське суспільство характеризується багатьма диференціаціями – соціокультурними, політико-ідеологічними, етнонаціональними, мовними, регіональними, конфесійними та іншими, які є підґрунтям різних ідентичностей [107, с. 140]”.

Соціально-філософське завдання даного розділу полягає у вивченні регіональних особливостей формування національної ідентичності, що пов’язана із самовизначенням членів українського соціуму (соціальною ідентифікацією), тобто формуванням в територіальних утвореннях різноспрямованих соціокультурних тенденцій. Отже, виникає питання про визначення напрямків та подальшої стратегії розвитку соціуму та його спільнот, зокрема формування нових детермінантів національної ідентифікації, що відображають ступінь адаптованості та власної самодостатності.

Як зазначає Т. Татаренко, “Регіони та міжрегіональні інтереси сприяють утворенню різних регіональних ідентичностей та регіональній трансформації самого інституту держави, що обумовлює переоцінку критеріїв домінування його ролі в процесі соціального розвитку, можливості ефективно використовувати свої економічні та етнокультурні функції [171, с. 52]”. Таким чином, в умовах змін суспільних процесів, регіональна ідентичність може переважати національну, оскільки регіональна ідентифікація здатна сильніше проявити себе в соціумі, де ще не завершився процес формування національної ідентичності.

Соціально-філософський аналіз регіональних особливостей формування національної ідентичності України здійснюємо через виділення таких факторів:

– по-перше, територіальна ідентифікація є досить стійкою, відповідно, рідко змінюється навіть у випадку зміни проживання;

– по-друге, регіональні адміністрації, політичні рухи та партії, інститути освіти і культури здійснюють неабиякий вплив на формування регіональної ідентичності, оскільки є зацікавленими у її існуванні;

– по-третє, регіональні цінності та інтереси можуть збігатися, або не збігатися із національними, оскільки обумовлюються соціально-економічним, політичним контекстом і визначаються крізь призму інтересів різних соціальних груп (професійні, вікові, конфесійні).

Зважаючи на це, доцільно розглядати не регіональну, а місцеву ідентичність, тобто акцентувати дослідницьку увагу на рисах, що об'єднують регіони, а не розділяють.

Зауважимо, що концептуально аналізуючи регіональні інтереси, ми дійшли висновку, що вони являють собою багаторівневу структуру, складові якої взаємопов'язані, але часто вступають між собою в суперечність. При схожих економічних інтересах областей їх соціокультурні та політичні інтереси суттєво відрізняються, адже пов'язані із суспільними, зокрема регіональними проектами [167; 65].

Як наголошує О. Майборода “зрозуміло, що джерела регіонального протистояння на Заході і Сході трактувалися протилежним чином [138, с. 121]”, які останнім часом набувають політичного забарвлення. Маємо на увазі, наявність особливостей регіональних суб'єктних соціально-політичних культур по осях “Схід – Захід”, “Північ – Південь” [127].

На думку О. Кривицької, сьогодні в Україні можна виокремити, виходячи з пріоритетів у культурній, економічній, зовнішньоекономічній і партійній сферах, два типи ідеологічної орієнтації населення: “український” (галицький тип) і “радянський” (донецький тип) [76, с. 14].

При цьому автор розглядає східно-південну групу (Донбас) як регіон зі слабо виявленими сепаратистськими настроями, тоді як до регіонів з переважно автономістськими настроями відносить південну групу областей. Дослідник акцентує увагу на таких мотивах, як проросійські настрої,

економічний гегемонізм, а західну групу областей характеризує крізь призму націонал-патріотичного настрою, зокрема Закарпатську область розглядає з позиції економічної мотивації.

У ретроспективі соціально-політичні умови формування суспільного усвідомлення своєї спільності серед населення Західної та Східної України були різними. Встановлено, що для Заходу саме українська національна ідея стала основним рушієм у процесі зміцнення ідей регіоналізму ще за часів Австро-Угорської монархії, а регіоналізм Сходу базувався на космополітичній основі і часто підсилювався економічними особливостями та диспропорціями території, яка мала стратегічне значення для наднаціональних утворень – Російської імперії і Радянського Союзу. Соціально-політичні гасла на Заході на початку ХХ століття стали однією з найбільш значущих складових ідеї соборності України. Вони швидко втратили місцеві особливості, перетворившись на “локомотив” майбутньої української національної ідеї. Таким чином, специфічні регіональні процеси Сходу склалися як соціально-економічний феномен, характерний для території, індустріальний та кадровий потенціал якої міг максимально ефективно реалізовуватися лише в умовах тоталітарного режиму та в поміркованих дозах вміло використовувався в ідеологічній боротьбі проти “українського націоналізму” [25, с. 59].

Ускладнення процесу пострадянської ідентифікації в Україні зумовив різкий перехід від тоталітарного типу суспільної системи до незалежності. Невизначеність геополітичної стратегії, соціально-економічної політики, брак правил гри в полікультурному соціумі, відмова від патріотичної, інтернаціональної парадигми призвели до кризи суспільної свідомості, яка полягає в розколі ментальності соціуму України.

Як стверджують дослідники, – це є наслідком перебування східних регіонів у межах російської імперії, тоді як західні регіони не тільки зберегли прадавні риси автентичної української культури, але й збагатили її за рахунок зв’язків з країнами Центральної Європи [58].

Результати проведених досліджень фіксують помітні розходження між регіонами України в різних питаннях формування національної ідентичності. До головних з них варто віднести оцінки історичного минулого (політичних діячів різних епох, важливих історичних подій), а також майбутніх перспектив сучасної України (бажаного соціально-економічного устрою, питань статусу мов, векторів зовнішньополітичного розвитку тощо) [123, с. 39].

І хоча у нас не було жодного відкритого етнічного конфлікту, напруженість з різних причин виникає в різних регіонах. До конфліктних питань зазначаємо проблему переселення та адаптації кримських татар, занепокоєність так званого російськомовного населення щодо наслідків можливої українізації, проблему закарпатських русинів, поширення ідеї відродження Новоросії тощо.

Подолання суперечностей зазначених суперечностей у системі соціальних ідентичностей українського суспільства можливе за умови здійснення ефективної політики, що повинна бути спрямована на оптимальне поєднання загальнонаціональних та регіональних цілей, а також на узгодження національних та регіональних інтересів України.

З огляду на це, соціально-філософський аналіз етнічної структури суспільства та тенденцій процесів етнічної ідентифікації, притаманних етнічним групам України, дозволяє з'ясувати підстави для перспектив поширення спільної національної ідентичності на все суспільство.

Важливим аспектом дисертаційного дослідження є етнічна карта України. Як підтвердили дані Всеукраїнського перепису населення 2001 року, вона складається з дисперсних та з компактних груп, що може використовуватися підставою для вимог як національно-культурної, так і національно-територіальної автономії.

Як зауважують вітчизняні дослідники, завдання етнічної ідентифікації ускладнюється її полікультурністю:

- російська ідентичність охопила майже весь ідентифікаційний простір;
- різновекторність етнічної ідентифікації регіонів Східного і Західного;
- обстоювання власної ідентичності депортованими народами (кримськими татарами, греками);
- посилення ролі етноконфесійного чинника, розкол церков [74, с. 31-32]. Таким чином, рівень загострення суперечностей національних проблем визначає стан етнополітичної стабільності українського суспільства. Важливими в цьому контексті постають етнопсихологічні та етнокультурні відмінності. Саме вони активно використовуються різними групами політичної еліти та підштовхують представників еліти окремих етносів ставати на шлях самоідентифікації на ґрунті національно-територіальної осібності, що призводить до посилення тенденцій регіоналізації. Для прикладу, така ситуація спостерігалася під час президентської кампанії 2004 року (захід – В. Ющенко, південь і схід – В. Янукович) [74, с. 32].

Як зауважують науковці та дослідники [72; 75; 60], за таких умов варто очікувати, що в міру розвитку інтеграційних процесів, зокрема розширення зв'язків між народами (особливо в прикордонних районах) створюються умови для реалізації намірів деяких сепаратистських сил втілити в життя принцип національного самовизначення, що особливо актуально для західних і південних регіонів України.

Виявлення та аналіз найбільш помітних тенденцій через співставлення соціологічних даних по регіонах України, дозволяє простежити кореляцію стану етнічної і національної ідентичності з етнічним складом населення регіонів.

Науковиця Г. Палій у своєму дослідженні “Становлення єдиної національної ідентичності в Україні” зазначає, що комплекс відмінностей у способах ідентифікації та орієнтаціях громадян найвиразніше проявився між

прикордонними регіонами на сході, заході, півдні України та між окремими областями в рамках кожного регіону, які відрізняються етнічною, мовною, та конфесійною структурою.

Г. Палій підкреслює, що в Україні спостерігається високий відсоток українського етнічного компоненту, оскільки серед населення низки областей створюється сприятливий ґрунт для становлення української національної ідентичності, відтак, через зміцнення державності, нації та мови спостерігається його розширення на представників етнічних груп. Хоча, населення областей України, де український етнічний компонент менший, за рахунок, передусім, російського етнічного компоненту, помітніше тяжіє до “радянської ідентичності”, зокрема російських мовно-культурних, конфесійних, геополітичних орієнтирів.

Крім того, специфічний вплив на формування спільної національної ідентичності справляють й інші етнічні групи, які мають прикордонне розселення, – румуни, молдовани, угорці, кримські татари, поляки та інші. Представники низки етнічних спільнот схильні до орієнтації на держави свого походження. Відтак, важливим соціально значимим аспектом в даному дослідженні є те, що їм властиві й зразки іншої національної ідентичності, що ускладнює поширення на ці етноси національної ідентичності [123, с. 41].

Для розуміння особливостей формування та оцінки стану національної ідентичності, важливим є аналіз специфіки регіональних прагнень, оскільки погляди респондентів на шляху розвитку України в регіонах України суттєво відрізняються.

Наприклад, в Луганську, 65,6% опитаних вважають, що Україна є державою для всіх громадян, незалежно від їх національної приналежності (Львів – 37,5%), 72,9 % жителів Луганська вважають, що Україна повинна розвиватися як багатокультурний та багатомовний соціум (Львів – 35,3%), до того ж повинна зберігати аксіологічний (ціннісний) потенціал із спадщини царської Росії і СРСР та поєднувати його із своєю соціокультурною традицією – 63,1% (Львів – 21%), Протилежну точку зору висловлює

Галичина. Наприклад, 58,8% львів'ян вважають, що Україна є державою, насамперед, для українців, відтак, вони повинні мати певні переваги (Луганськ – 35,8%). Характерним для Львова є визначення такого принципу в Україні “одна нація, одна мова, одна церква” – 55,5% (Луганськ – 22,6%) [65; 66, с. 98-99].

Це може бути цілком пов'язано з емоційним піднесенням українського соціуму в Західній і Центральній Україні у зв'язку із перемогою Помаранчевої революції. У той же час, як засвідчують дані, в 2006 р. порівняно з 2005 р. кількість таких респондентів скоротилася майже на 3%, що може відображати настрої розчарування населення у діях влади.

Значні відмінності спостерігаються в мовних практиках населення в різних регіонах України. Так, на Заході та в Центрі країни переважають групи, що використовують у спілкуванні виключно українську мову (від 54,2% до 86,0 %), на Півдні та Сході – російську (до 49,8%). Хоча, як справедливо зауважують філософи, політологи і соціологи: “мова сама по собі не є показником ідентичності та фактором політичних преференцій. Вона виконує цю функцію лише у поєднанні з регіоном. Досить порівняти різницю у політичній поведінці російськомовних мешканців Києва і російськомовних мешканців Донецька. У мовних питаннях можна знайти певний компроміс, коли заходить про життєві ситуації: значна частина українців є двомовними (принаймні, так вони себе описують в опитуваннях). Коли ж запитати, яка має бути друга обов'язкова мова в навчальних закладах, окрім української, більшість громадян України надає перевагу англійській (82-85%) перед російською (73-76%) [176, с. 12]”.

При чому, як свідчать опитування, серед мотивів вибору мови спілкування домінують не раціональні і навіть не ідеологічні причини, а несвідомий вибір індивіда. Відтак, ситуація ускладнюється тим, що мовна проблема переноситься з площини щоденних інтересів у площину соціальних й індивідуальних цінностей. Для прикладу, результати опитувань демонструють, що громадяни України обстоюють пріоритети саме для тієї

мови, яка відповідає їхній ідентичності або домінує в регіоні їхнього проживання. Таким чином, говорити про динаміку цього конфлікту, що за останні роки посилюється, передусім за рахунок зростання кількості респондентів, котрі домагаються державного захисту та підтримки російської мови (25,4% у серні 2006 р. проти 21,3% у 2003 р., тоді як процент тих, хто вимагає державного захисту насамперед української мови, за останні роки залишається майже незмінним (44,7%) [176, с. 12].

Знання української мови як ознака патріотизму влітку 2005 р. Набирала на Заході України 72,8%, а на Сході – лише 15,2%, а як чинник згуртування українського народу – відповідно 20,3% і 3,3% [216].

Серед пріоритетних цінностей, які здатні об'єднати український соціум простежуються значні відмінності. Наприклад, “жителі Донецька виділяють зростання рівня та якості життя населення – 46%(Львів – 22%), порядок і стабільність – 11% (Львів – 18%), могутня держава – 30% (Львів – 8%), соціальна справедливість – 25% (Львів – 15%). Донецьк визначає ідеальну Україну як державу, що гарантує соціальний захист громадян – 38 % (Львів – 18%), і державу без конфліктів – 33% (Львів – 15%). Таким чином, для Львова ідеальна Україна – це, насамперед, демократична держава, яка не допускає обмеження прав громадян, – 34% (Донецьк – 6%) і могутня держава, яка займає лідерську позицію в світі – 24% (Донецьк – 19%) [20, с. 23]”. Таким чином, приходимо до висновку, що регіональні особливості у формуванні національної ідентичності окреслюють певну різноманітність аксіологічного параметру в українському соціумі, тобто протилежні політичні та соціокультурні моделі подальшого розвитку та розбудови держави.

Як відзначають у своїх дослідженнях дослідники Г. Палій та О. Кривицька [123; 75] специфіка самоідентифікації в Україні полягає в поляризації між національною ідентифікацією та різновидами групової культурної ідентифікації, тобто перебуває в площині суперечності між міфами про національну ідентичність та інтересами окремих груп населення

(регіонів). Таким чином, конфліктну ситуацію створює протиріччя між активною етнічною ідентифікацією титульного етносу та громадянською реідентифікацією населення України.

З позиції соціальної філософії, зауважимо, що суперечливі ціннісні, світоглядні, мовно-культурні, політичні орієнтації жителів окремих регіонів України останніми роками почали впливати не лише на внутрішню ситуацію в країні, а й негативно позначилася на її міжнародному іміджі.

З огляду на вище проведений аналіз, підкреслимо, що зазначені відмінності виступають потенційним джерелом суспільного напруження. За останні роки такі вияви дещо посилилися. Реакція населення України на президентські вибори 2004 р. (у т.ч. активізація сепаратистських настроїв восени 2004 р.), на парламентські вибори 2002 р. і 2006 р., антинатовські виступи в Криму в 2006-2007 рр., спроби надання російській мові статусу регіональної в окремих областях Східної і Південної України у 2006-2010 р., ретранслюють значні розбіжності в ідентифікаціях і ціннісних орієнтаціях громадян України.

Зазначимо, що соціокультурні цінності певною мірою формують суспільну свідомість, зокрема визначають, які соціальні новації будуть продуктивно вкорінені, а які не зможуть прижитися. Проте, як стверджує дослідник А. Ручка – відбулося падіння таких демократичних цінностей, як можливість критики та вільне виявлення думок, прагнення того, щоб ідеали демократії набули в соціумі більшої ваги ніж гроші[147].

Як зауважують вітчизняні вчені, зокрема М. Єнін “більшість населення України не використовує правових форм вирішення особистих проблем, зокрема, й не налаштована захищати свої права” [42], отже, серед населення переважають матеріалістичні цінності, які часто визначаємо крізь призму забезпеченості, зокрема соціальних доходів. Варто підкреслити, що “за даними офіційної статистики рівень середніх щомісячних доходів(найнижчий) на людину 2008 року становив 1652,5 грн., а 2009 року – 1789,3 грн. Статистики, однак, зазначають, що за структурою загальних

офіційних доходів українського соціуму 2008 року видно, що частка заробітної плати становить в них 43%, а частка соціальної допомоги – майже 38%, тоді як прибуток та змішаний дохід становлять 15,5% [34]”. Відтак, через масове збіднення населення такі цінності, що визначаються як “цінності виживання”, 2000 року поділяло три чверті населення держави. Що ж стосується прихильників “цінностей самореалізація та самовираження”, тобто постматеріалістичні, то їх було близько 1% в 2006 році.

Зазначимо, що в регіонах склалася така ситуація: від 34,8% на заробітну плату і 40,8% на соціальні виплати (23% з них становить соціальна допомога), у Волинській області до 43% соціальних виплат (включно 28,6% з соціальної допомоги) на фоні 43,5% частки заробітної плати у мешканців Луганської області. Дещо меншу, порівно з луганчанами, але теж одну з найвищих у країні частку соціальної допомоги у власних доходах мають донеччани – 24,9% при загальній частці соціальних виплат 36,8% і заробітній платі не набагато більшій – 47,8% від загального доходу. Варто підкреслити, що структура доходів населення України впродовж 2008-2009рр. за даними офіційної статистики не виявилася суттєво відмінною, ніж та, що склалася впродовж попередніх 1990-х, які відзначилися різким зменшенням частки оплати на фоні постійного зростання частки соціальних виплат у структурі доходів українського населення. Винятком і сьогодні залишається Київ, де розподіл доходів значно відрізняється у зіставленні з рештою регіонів, – сьогодні частка заробітної плати киян складає 54% від їх загальних доходів, а на соціальні виплати припадає 31% з урахуванням 12% соціальної допомоги [34]. Таким чином, варто наголосити на тому, що останнім часом в Україні простежується ціннісний синтез, який стрімко поєднує матеріалістичні та постматеріалістичні цінності. Підкреслимо, що в таких соціальних вимірах орієнтаційний потенціал громадян характеризується акцентуацією на “цінності виживання”, а також “на цінності самореалізації”. Така “змішана ціннісна орієнтація” охоплює близько 40% соціуму, тобто її вага на 2006-

2009 рр. зросла удвічі, що суттєво залежить від поліпшення життєвих обставин та ситуації країни вцілому [148, с. 348-349].

Як свідчать моніторингові дані, продовжують домінувати цінності, які пов'язані з визнанням групової солідарності перед індивідуальною свободою, ідеї головної ролі держави, зокрема тяжіння до пошуку харизматичного лідера [176; 177; 179; 180].

В українському соціумі домінуючою залишається точка зору, що сильні лідери можуть зробити для держави набагато більше, ніж будь-які виступи, майдани та закони. Найвищою за показниками є підтримка гіпотетичного режиму “сильної руки” в Донбасі – 54,5% (на Півночі – 43,5%, на Півдні – 34,1%, на Заході – 30,0%, в Центрі – 37,8%, на Сході – 49,6%, загалом – 41%). Визначено, що прихильників демократичної багатопартійної системи в Донбасі складає 8,3%, на Сході країни – 16,5%, на Півдні – 36,8%, на Заході – 33,5%, в Центрі – 26,5%, на Півночі – 19%, загалом – 24% [65; 148, с. 348-352]. Таким чином, виявилось, що удвічі більше тих, хто визнає кращим режим “сильної руки”, аніж демократичну багатопартійну систему. Жителі Львова та Луганська покладають великі надії та сподівання на харизматичних лідерів, які б сприяли успішній розбудові України. “Так, наприклад, на запитання “Чия діяльність насамперед може сприяти успішному розвитку України” луганчани та львів'яни віддають перевагу лідерам на державних посадах – 63%, політичним партіям у Львові – 32,1%, (в Луганську – 37,9%), державним органам у Львові – 29,9%, (в Луганську – 39%) [42, с. 136]”.

Хоча, слід підкреслити, що жителі Донбасу визначальними для розвитку України вважають діяльність органів місцевого самоврядування – в Луганську – 22,8% (в селах Луганської області – 44%), натомість у Львові – 17,1% (в селах Львівської області – 28,3%). В ході нашого соціально-філософського дослідження, слід виокремити і той факт, що респонденти з Галичини вважають суттєво важливим “масовий рух народу”. Відтак, у Львові – 23,3%, а в Луганську – 14,2% [42, с. 135-137].

В ході дослідження виявилось, що наявні розбіжності можуть створювати засади для значного загострення внутрішньополітичної і навіть соціально-економічної ситуації.

Моніторингові дані підтверджують цей факт, хоча кількість прихильників харизматичного лідера і тих, хто визнає кращим режим “сильної руки” сьогодні суттєво зменшилася [9, с. 35].

За таких умов очевидним є те, що поляризація етнокультурних ціннісних, світоглядних, мовно-культурних, політичних орієнтацій громадян України залишається небезпечною для України [177, с. 158].

Опитування Міжнародного інституту соціології в Києві показало, що з 72 % етнічних українців визнають себе українцями 59 %, а із 20 % росіян – 11%. “Кожний п’ятий українець обрав варіант подвійної національної ідентифікації. І майже кожний другий етнічний росіянин, також обрав варіант подвійної національної ідентифікації. Згідно проведеного дослідження, українську мову назвали рідною 42 % опитуваних, російську – 43%” [75, с. 42-43].

Зазначається, що немає підстав для побоювання примусової українізації в українському соціумі.

Значним можливим потенційним конфліктом між Заходом і Сходом є загроза впровадження російської мови як другої державної. Відтак, застосування двох державних мов може призвести до посилення нерівноправності, а також до появи “сфер впливу” кожної із них. Саме тому, мова сприймається як важливий чинник етнокультурної ідентифікації та соціально-політичної мобілізації суспільства [75, с. 43].

Хоча, як справедливо стверджують науковці різних наукових напрямів (соціологи, філософи, політологи), мова не виступає показником ідентичності, оскільки виконує певну функцію лише у поєднанні з регіоном. Якщо, навіть порівнювати різницю у соціально-політичній поведінці російськомовних мешканців Києва і російськомовних мешканців Донецька, то у мовних питаннях можна віднайти певний соціальний компроміс. Відтак,

коли зазначається про життєві ситуації – значна частина українців є двомовними, принаймні, так вони себе описують в опитуваннях. Якщо задати питання “яка має бути друга обов’язкова мова в навчальних закладах, окрім української, більшість громадян України надає перевагу англійській, тобто 82-85% перед російською 73-76%” [176, с. 12].

Опитування останніх років засвідчують, що українському соціуму притаманне зниження рівня самопочуття деяких етнічних груп. Погіршення умов життя внаслідок економічної кризи охопило всі етнічні групи. Цей факт констатували молдовани, румуни, угорці, росіяни. Таким чином, територіально-регіональна різниця економічного розвитку України поєднується з нерівномірністю розселення, а також матеріальним забезпеченням деяких регіонів [73, с. 85].

Разом із тим, серед населення східних, південних та частково центральних регіонів України, спостерігається тяжіння до сукупності ідентифікацій, сформованих у радянський період. На амбівалентність в етнічній та національній ідентичностях громадян України, як на прояв “подвійної ідентичності”, поміж українською та “російсько-радянською” ідентичностями, вказують вітчизняні та зарубіжні дослідники [20; 93; 237].

Підкреслимо, що в аналітичних висновках базисом є попередня епоха, яка залишила певний відбиток у національній свідомості. Пережиті моменти минулого виступають чинниками інерційного відтворення стійких ідеологічних орієнтацій, а також сприяють консервуванню соціальних відносин, що спричинює набуття нових типів ідентичності, які розвиваються дуже повільно. У “радянській ідентичності”, що поширена насамперед у східних і південних регіонах, переважають соціально-економічні та соціально-професійні мотивації. Основа такого вибору є ситуативною, оскільки може бути змінена під впливом різноспрямованих соціокультурних процесів [123, с. 42].

“Варто враховувати, що молодші покоління почасти наслідують ідентифікаційні настанови, властиві старшим поколінням, адаптують їх, але

здебільш виробляють чи сприймають нові. Отже, для системи соціальних ідентичностей українських громадян молодшого і середнього поколінь, причому різних регіонів, більш властивими є ознаки української національної ідентичності. Це пояснюється тим, що формування їх системи ідентичностей припадає на період після здобуття Україною незалежності” [123, с. 42].

В цілому тенденція дезорієнтованості, але й, водночас, полярності на рівні суспільства щодо розуміння напрямків державно-політичного, соціально-економічного розвитку України та її зовнішньополітичних стратегій зберігається [123].

Як свідчать дані опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України в рамках соціологічного моніторингу “Українське суспільство: 1994-2003 рр.”, тільки 41,1% респондентів вважають себе перш за все громадянами України (тобто менше половини опитаних). Для 32,3% – важливішою є регіональна ідентичність. Саме ця група опитаних респондентів більше бачить себе “мешканцем села, району чи міста, в якому живе”, ніж громадянином України. В даних опитування зазначено, що 13,1% продовжують ідентифікувати себе з неіснуючою державою – Радянським Союзом. “Це означає, що той % респонденти – українці, які співвідносили свою етнічну самоідентифікацію з громадянською, а це тільки половина етнічних українців” [181, с. 61]. Відтак, в процесі посттоталітарної етнічної ідентифікації недоцільно применшувати значення регіонального чинника. Перед Україною все гостріше постає питання зваженої регіональної політики, оскільки прорахунки в цьому питанні призведуть до економічної і значної соціально-політичної напруги, а також до міжконфесійних конфліктів в суспільстві, зокрема загрожуватимуть суверенітетові держави.

Для частини громадян українського соціуму, саме регіональний чинник за впливом на специфіку ідентичності є ключовим. Поряд із етнічною та національною ідентичностями, регіональна приналежність виступає як головна складова ідентичності. Соціологічні дані демонструють вагому роль типу регіональної ідентичності в системі соціальних ідентичностей, а саме,

“на 2004 рік сукупна частка громадян, у яких переважає локальна ідентифікація становить – 37,2%, співмірна з часткою тих, для кого головною є самоідентифікація “громадянином України” – 44,2%, частка тих, хто вважає себе громадянином колишнього СРСР – 10,7%, представником свого етносу, нації – 3,1%, громадянином Європи – 0,7%, громадянином світу – 2,4%, інше – 1,4%, не відповідали 0,2% [179, с. 24]”.

Крізь призму соціально-філософського аналізу варто відмітити, що, за цими даними, йдеться передусім про проблему пріоритетності та відповідний вибір між ідентичностями різних рівнів: локального, національного, наднаціонального.

Як бачимо, досліджуючи регіональні особливості формування національної ідентичності в перспективі її становлення, результати соціологічних опитувань вказують на те, що особливості ідентифікації особи з тією чи іншою територією можуть змінюватися залежно від політичних і соціально-економічних подій. “Наприклад, 2005 р. порівняно з 2004 р. – кількість громадян, які ідентифікують себе передусім з Україною, збільшилася аж на 10,4% [177]”.

Причиною такого показника може бути емоційне піднесення населення в Західній і Центральній Україні у зв'язку із перемогою Помаранчевої революції. Хоча, якщо брати для аналітики 2006 р., – то порівняно з 2005 р. – кількість таких респондентів скоротилася майже на 3%, що може відображати настрої розчарування населення у діях влади [177, с. 152].

До того ж спостерігаються суттєві розбіжності в соціокультурній ідентифікації громадян. Для прикладу: “якщо на Заході, а також в Центрі країни виразно переважають прихильники української культурної традиції – відповідно 79,9% та 71,9 %, то на Півдні та Сході – радянської – відповідно 24,4% та 22,7%, а також російської – 22,7% та 20,0%”. Причому, як зауважують спеціалісти Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, “у масовій свідомості нинішні соціально-культурні відмінності регіонів країни набувають характеру довгострокових”

Відтак, якщо у Центрі й на Заході країни відносна більшість вважають, що в майбутньому в Україні буде домінувати українська культурна традиція, то на Сході й Півдні передбачають, що у майбутньому в різних регіонах країни переважатимуть різні культурні традиції [177, с. 150].

Для аналізу, використовуються результати загальноукраїнського соціологічного опитування, яке було проведено соціологічною службою Центру Разумкова у 2007 році [141]. “Соціологічне дослідження було проведено соціологічною службою Центру О. Разумкова з 31 травня по 18 червня 2007 року. Опитано 10 956 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки – 1%. Застосовується наступний розподіл території України за регіонами: Захід: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; Центр: Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; Південь: АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; Схід: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області. Аналізуючи питання віднесення до культурної традиції, слід зазначити, що загалом по Україні більшість (57,9%) громадян відносять себе до української культурної традиції, майже кожний п’ятий (19,4%) – до радянської, кожен десятий (10,1%) – до російської, 6,4% – до загальноєвропейської. Слід зазначити, що в усіх регіонах України відносна більшість громадян пов’язують себе з українською культурною традицією.

Досить виразною є залежність культурної ідентичності громадян від їх матеріального становища. Частка тих, хто відносить себе до української культурної традиції, зростає в цілому по Україні від половини (53,6%) бідних до майже двох третин (64,3 %) тих, хто живе забезпечено [177]”.

Згідно даним опитування, щодо тих представників, хто належить до російської культурної традиції, також спостерігається динаміка зростання приналежності до російської культурної традиції. відповідно до підвищення

рівня матеріального становища, причому найбільш виразно такий взаємозв'язок помітний у Центрі (зростання більш ніж вдвічі).

Як показує статистика, зростання приналежності до радянської культурної традиції чітко корелюється з погіршенням матеріального становища громадян незалежно від регіону проживання. Отже, загальноєвропейська ідентифікація також зростає у міру поліпшення матеріального становища громадян.

Аналіз впливу соціальної приналежності на віднесення до культурної традиції [177, с. 150-152] свідчить, що в цілому в Україні найбільше громадян, які мають українську культурну самоідентифікацію. “Серед цієї категорії представників учні та студенти – 62,4%, а також робітники – 61,7%. Натомість найбільша частка людей з радянською самоідентифікацією спостерігається серед пенсіонерів – 30,7%.

Спостерігається тенденція віднесення себе до української культурної традиції. Зростає частка від старших людей до молоді. Якщо загалом по Україні таких громадян понад половина – 57,9%, то серед молоді – майже дві третини, що становить 63,6% [177, с. 150-152]”. Така тенденція є загальною і не залежить від регіону проживання населення, оскільки відносна більшість кількість респондентів, що віднесли себе до загальноєвропейської культурної традиції, – “серед учнів і студентів – 12,3%, а також керівників і власників – 10,6%. Відповідно, українська культурна ідентичність найбільш виразно виділяється серед службовців – 85,7%, а також учнів і студентів – 85,5% Західного регіону, радянська – серед пенсіонерів – Півдня 41,0% і Сходу – 39,6% [177, с. 152]”. Таким чином, для системи соціальних ідентичностей українських громадян молодшого та середнього покоління більш властиві ознаки української національної ідентичності. В основі їх вибору лежить факт формування їхньої системи ідентичностей, що припадає на час після здобуття Україною незалежності. Водночас, дослідники звертають увагу на те, що відтворення негативних явищ у специфіці ідентифікації українських громадян молодших поколінь зберігається через недостатні зусилля

громадянських, культурно-освітніх та державних інституцій у справі залучення молоді до громадського та суспільного життя [24; 62; 145; 170].

В сучасній Україні найпомітніші ідентифікаційні суперечності притаманні прикордонним регіонам таким як: АР Крим, Донбас, Галичина, Закарпаття, Буковина. Результати дослідження ідентифікаційних особливостей у географічно віддалених містах східного і західного регіонів, а саме у Донецьку та Львові, дають підстави стверджувати про значну різницю між специфікою системи ідентичностей для представників обох регіонів і міст [200, с. 10-16].

Для представників Донецька пріоритетними виявилися соціально-професійні, вікові, політико-ідеологічні й геополітичні чинники ідентичності, що характеризує орієнтацію на радянський або російський вектор прагнень. Тоді ж як для представників Львова властиві етнічні, релігійні, національні чинники ідентичності. Разом з тим, певні етнокультурні розбіжності у специфіці проявів ідентичності між представниками молодшого покоління обох регіонів нівелюються. Кількісні показники вказують на те, що самоідентифікації “громадянин України” для молодшого покоління у Львові та Донецьку становлять понад 90%, що, свідчить про “зближення ідентифікаційних моделей” молодшого покоління [200, с. 9-18].

“Індикатором відмінностей у ідентичностях є також ставлення і відчуття близькості до мешканців інших регіонів України та сусідніх країн. Соціологічні дані вказують, що жителі Донбасу та Автономної Республіки Крим вважають себе за характером, звичаями та традиціями ближчими до росіян, ніж до своїх співвітчизників у західних областях країни. На Заході громадяни не відчують своєї спорідненості із жителями Південного та Східного регіону країни. Наприклад, на сході країни індекс близькості до Росії становив 8,37 (за 10-бальною шкалою), а до мешканців Галичини – 4,43. У той же час західний регіон відрізняється відчуттям значно більшої близькості до мешканців інших регіонів. Там навіть мешканці південного регіону країни сприймаються значно ближчими, ніж мешканці Польщі чи

Угорщини. Лише відчуття близькості до мешканців Донбасу в західних регіонах зовсім трохи поступається аналогічному показнику щодо громадян Польщі (відповідно, 4,38 і 4,44) [65]”.

В даних дослідження відмічені розбіжності у ставленні населення до українського громадянства. Лише 56,2 % українців відчувають повагу та пишаються тим, що вони є громадянами України. Майже половина – 49,4% хотіли б мати також громадянство й іншої країни. При цьому 23,6 % готові відмовитися від українського громадянства. Тільки 31 % на Півдні й 31,7% на Сході хотіли б отримати російське громадянство. Таким чином, на півдні України спостерігається більш негативна ситуація, яку окреслюють показники щодо оформлення національної ідентичності. Відтак, якщо в інших регіонах, навіть на Сході, понад 90% вважають Україну своєю Батьківщиною, то на Півдні цей відсоток становить лише 81,8%. Тобто, не вибрали б собі українське громадянство якщо б мали можливість вибору – 21,4% (мешканці південних областей) [66].

Як підкреслює вчений М. Степико, “причинами масового несприйняття української громадянської ідентичності є не тільки складність ідентифікаційного вибору, крах соціально-економічних сподівань перших років незалежності або вимушено-автоматичний характер набуття українського громадянства, але й є очевидні тенденції відчуження населення України від держави, яка до недавнього часу стійко асоціювалася з формуванням не громадянської, а етатистської ідентичності [166, с. 85]”.

Підбиваючи підсумки даного дослідження, можна зробити висновок про те, що на рівні суспільства й досі має місце дезорієнтованість щодо розуміння напрямків державно-політичного, соціально-економічного розвитку України. Полярність точок зору на цю проблему відзначили українські дослідники, і звертають особливу увагу на те, що така ж проблема довгий час притаманна й державним інституціям [7; 83].

Спостерігається різниця в розумінні національних інтересів та інтеграційних пріоритетів та подальших перспектив України. Відтак, якщо

жителі західних регіонів країни вважають, що особисто виграють від вступу України до Європейського Союзу – 44%, то тих, хто вважає, що програють – лише 6,3%.

“Серед опитаних – “37,2% жителів Центру та більшість Півдня – 60,9% і Сходу – 66,2% вважають, що виграють від вступу України до Євразійського економічного простору. На Заході України 49% громадян вважають НАТО насамперед оборонним союзом – 26% або миротворчою організацією – 23%. У решти регіонів домінує уявлення про Альянс як агресивний воєнний блок, а саме – у Центрі – 46,8%, на Півдні – 59,3%, на Сході – 58,8% [177]”.

Як бачимо, незважаючи на те, що сьогодні тенденції регіоналізму не виходять з-під державного контролю і не є джерелом міжнаціональної конфронтації в Україні, розробка регіональної політики повинна бути зорієнтована на створення засад для утвердження національної ідентичності, а також спрямована на нівелювання фрагментації у її становлення.

Оформлення національної ідентичності повинне відбуватися при збереженні й розвитку етнічних, культурних ідентичностей усіх спільнот. Саме така позиція держави здатна значною мірою сприяти зміцненню суспільної єдності. В контексті соціально-філософського аналізу, зауважимо, що така стратегія дозволить посилити сприйняття української держави як “своєї” серед представників різних етнічних груп; зменшити або нівелювати можливість виникнення сепаратистських настроїв та відцентрових тенденцій в Україні серед регіональних спільнот та етнічних груп компактного проживання; задіяти повною мірою потенціал усіх громадян України в процесі становлення громадянського суспільства та реалізації прав представників усіх етносів України.

Як зауважують вчені та дослідники регіональних проблем, при формуванні української політичної нації неодмінно треба враховувати титульний характер українського етносу та його кількісну перевагу [118; 72; 62].

Населення України є поліетнічним, де найчисельніший етнос – українці (77,8% за даними перепису 2001 р.), а також решта різних за чисельністю етнічних груп творять політичну націю. На думку низки вітчизняних науковців титульний етнос в Україні є головною державотворчою і націєтворчою силою [118; 72; 203].

Проведений аналіз ситуації засвідчив комплексність та багатогранність проблеми формування національної ідентичності громадян в регіонах України. Варто наголосити на тому, що при формуванні державної політики стосовно подолання диспропорцій необхідно брати до уваги не тільки регіональні відмінності, а й відмінності, які пов'язані із соціальними статусами громадян. Тут треба зважати на те, що хоча більшість громадян по Україні мають українську культурну ідентичність та вважають українську мову своєю рідною, інші типи ідентичностей, на жаль, мають виразну регіональну локалізацію. Відтак, вважаємо, що врахування специфіки ідентичності громадян відповідно до їх соціального статусу сприятиме ефективнішій реалізації державної політики, зокрема формуванню спільної національної ідентичності.

В ході дослідження можна зробити висновок, що активний процес визрівання політичної нації, зокрема становлення національної ідентичності в Україні відбуватиметься за наявності таких умов:

- консолідація українського соціуму на засадах формування почуття приналежності до однієї громадянсько-політичної, що продукує спільні соціокультурні цінності та інтереси;

- консолідація суспільства на рівні етнокультурних груп. Тут варто враховувати та зберігати особливості кожної із етнокультурних груп держави. А також, сприяти появі різноманітних оптимальних міцних зв'язків, що є гарантом формування єдиної національної спільноти;

- підвищувати інтерес соціуму до історичних постатей та традиційних цінностей етносу.

Таким чином, держава, у рамках законодавства та стратегії відповідної соціокультурної політики має забезпечувати “втілення специфічних потреб етнічних громад, що передусім стосується їхнього саморозвитку та міжетнічної взаємодії у тій чи іншій адміністративно-територіальній одиниці” [41, с. 170].

3.2. Національна ідея як консолідуюча основа формування національної ідентичності

Для сучасної соціальної філософії характерним є звернення до проблемного аналізу засобів формування національної ідентичності, яка виступає одним із головних чинників консолідації українського соціуму, орієнтиром досягнення якісних внутрішньополітичних перетворень, що сприяють зміцненню зовнішньополітичних позицій нашої держави.

Більшість вітчизняних вчених констатують той факт, що Україна, за роки своєї незалежності, не набула ознак органічної цілісності. Це вподальшому заважає їй розвиватися як соціальній системі, оскільки несформована в повній мірі ідеологія блокує формотворення соціального прогресу держави.

З цього слідує, що “результатом духовного виробництва української нації повинен стати повноцінний соціальний організм України, який має забезпечувати їй активну участь та визнання в загальносвітовому культурно-історичному процесі [113, с. 100]”.

Зазначимо, що реалізація такої модифікації передбачає перетворення набутих духовних цінностей українського соціуму на щоденну практику, яка має бути визначена та унормована національними інтересами та законами України. Відтак, соціально-філософське дослідження має бути спроектоване на вирішення проблеми консолідації України, і не може бути безвідносним щодо врахування специфіки ноосоціоціогензу.

Відзначимо, що важливим соціально-філософським параметром є врахування тих фактів, які були наявні в попередні історичні епохи, а також тих, що мають суттєву вагу в сучасному періоді демократичної України, оскільки вони і сьогодні впливають на етнонаціональну сферу, зокрема на характер відносин різних етнічних, мовних, регіональних груп між собою та з державою.

До об'єктивних чинників, що здійснюють вплив на соціально-політичні процеси в суспільстві ми зараховуємо такі: характер мирний або конфліктний, рівноправний або дискримінаційний, а також взаємовідносини між різними етнічними групами соціуму, які визначаються соціальною структурою та статусом кожної з етнічних груп.

З нашої точки зору, об'єктивними чинниками, що призвели до паталогічних соціальних деформацій ідентичності українського соціуму, варто віднести факти геноциду, депортації, а також мовної та культурної асиміляції. Зауважимо, що наслідки такої політики простежуються протягом кількох останніх поколінь у демографічному, світоглядному, мовно-культурному та інших вимірах життєдіяльності регіонів України.

Як стверджують дослідники Б. Кравченко і Д. Мейс, кінцевим результатом таких дій було послаблення традиційних “детермінантів української національної ідентичності” [229; 106].

Це проявилось в тому, що значна частина громадян, паралельно із втратою власної ідентифікації, втратили відчуття своєї співпричетності та участі в процесах, які відбуваються в Україні [125, с. 18].

У певний період розвитку суспільства національна ідентифікація стає своєрідним наслідком національного конструювання [47]. Таким чином, неабиякої соціальної значущості набуло питання неоднозначної позиції громадян щодо зовнішньополітичного курсу України, а також суверенних позицій держави, соціокультурної самобутності, творення спільних цінностей та поглядів на минуле і майбутнє, що значно ускладнює процес реалізації національних інтересів України.

У попередньому розділі ми проаналізували та виявили розбіжності в специфіці ідентифікацій, що підкреслює значну амплітуду розходження поглядів громадян з різних регіонів щодо питань загальнонаціонального характеру.

Як наголошує В. Бех “при цьому продовжується розпад соціальних структур України, який пояснюється тільки станом колективного та суспільного пізнання, зокрема відсутністю цінностей загальнонаціонального масштабу [113, с. 100]”.

Відсутність комплементарності між національною ідентичністю та іншими різновидами соціальної ідентичності є суттєвою перешкодою для подальшого розвитку України.

На думку вітчизняних вчених [72; 76; 111; 112], український соціум, не набувши якостей громадянського суспільства та цілісної національної і громадянсько-політичної спільноти, не зможе визначити свої інтереси і прагнення, а також сприяти їхній повній реалізації. Відтак, ситуація ускладнюється тим, що через значну регіональну розбіжність на національні інтереси, знижується рівень безпеки як суспільства, так і самої держави [30].

Як наслідок – малоефективна взаємодія між регіонами закріплює різницю у способах ідентифікації, яка проявляється в ментальних, мовних, геополітичних, а також ідеологічних відмінностях, що може стати потенційним джерелом внутрішньосуспільних конфліктів.

“Головною відцентровою в територіальній інтеграції вважається чинник різноманітності. Джерелом інтеграційних тенденцій є внутрішньодержавні відмінності..., проте уявлення про відцентрові сили лише як про явище негативне неправомірні. Відцентрові сили до певної міри існують в будь-якій територіально політичній системі. Основною доцентровою силою вважається державна ідея [170, с. 9]”.

Гіпотеза нашого соціально-філософського дослідження ґрунтується на тому, що своєрідна сукупність ідентичностей регіонів України здатна стати фундаментом для оформлення національної ідентичності. В такому

соціально-філософському контексті, наш пошук спроектований на винайдення механізму, здатного поширювати серед громадян з різних регіонів усвідомлення цінності єдиної держави і суспільства, об'єднаних спільним історичним минулим та політичним майбутнім.

Зауважимо, що підходи до визначення стратегії потенційного розвитку держави – нації – особистості, визначаємо як комплекс розроблених та реалізованих практикою дій, які повинні базуватися на досвіді та традиціях як соціокультурній практиці буття сучасної України. Тобто в сфері соціальної філософії, Україну майбутнього ми розуміємо, як країну “нової людності”; “інакшокультурної виявності, котра тільки-но творить свою історико-соціокультурну нішу в світовому просторі. А, відтак, – формує базові засади поведінки особистості й спільноти та їхню представленість у світовому співтоваристві [126, с. 53]”.

Отже, можна сказати, що сьогодні Україна стоїть перед проблемою формування нової національно-культурної спільноти – української нації, фундамент та колорит якої створюють народи та етнічні групи, які проживають в межах України, і насамперед український народ.

Варто наголосити на тому, що в ході нашого дослідження одним із висновків має бути визначення атрибуту єдності соціуму, який пов'язаний із активною участю громадян і їхніх груп у розбудові та суспільно-політичному житті держави. В такому сенсі, йдеться про “громадянськість”, яка сформована на усвідомленні громадянами їхніх прав і обов'язків, а також усвідомленні себе членами спільноти і громадянами України, які захищають та відстоюють національні інтереси держави [31, с. 122].

“Це потребує інтеграції на міжрегіональному рівні, яка передбачає ціннісний консенсус щодо цілісного уявлення про державу як на рівні власної свідомості, так і позиціювання в світі, а також формування відповідної інтегративної ідеології, суттю якої є збереження суб'єктності в процесі конструювання органічного інтегративно-структурного соціуму, цілісності України як структури побудованої на парадигмі співпричетності,

свідомої співпраці різних її частин, взаємопідтримки та духовного зростання [171, с. 59]”.

Сучасні вчені та дослідники наголошують на необхідності паралельного розгортання двох взаємообумовлених процесів – становлення національної ідентичності та громадянського суспільства [164; 126; 53; 230].

Вважаємо, що за умови виваженої етнополітики в Україні, поліетнічний та полікультурний за характером соціум зможе виступати “опертям” України, а не потенційним джерелом етнічних конфліктів.

На нашу думку, розв’язання проблеми становлення української політичної нації та формування спільної національної ідентичності в регіонах України може бути реалізованим через процес безконфліктної взаємодії етносів у межах держави та через органічне поєднання різних типів ідентичності з національною.

О. Нельга підкреслює, що держава виступає “організуючою силою”, тобто постає як гносеологічний, а не суто онтологічний феномен, оскільки істотно сприяє появі в українському суспільстві ознак громадянської самосвідомості та спільності [118, с. 125].

Для реального досягнення міжспільнотної консолідації в українському соціумі неприпустима поява таких явищ як етнічна асиміляція та акультурація, оскільки вони можуть стати в подальшому чинниками етнічної деградації [146, с. 81]. Таким чином, найбільш прийнятним для національних інтересів України у сфері забезпечення територіальної цілісності постає варіант, за якого державні кордони виступають “інтегруючими межами [49, с. 307]”.

Як стверджують вчені, державні кордони виступають атрибутами держави, зокрема гарантіями захисту від згаданих небезпечних явищ, а також гарантіями територіальної цілісності та невторчання ззовні [220, с. 45].

Ми дійшли висновку, що територіальна основа національної ідентичності не розкриває повною мірою її зміст, оскільки не визначає

національно-культурну компоненту творення українського соціуму [116, с. 106].

Зважаючи на те, що процес становлення української політичної нації є переважно стихійним [116, с. 105-106] – перед українським соціумом постає проблема перетворення всього українського населення на саморегульований суспільний організм, який має бути здатним до прогресу, зокрема унікального самоконструювання та самооновленн, що уможливорює модифікацію та інтенсифікує творення нових більш сприятливих взаємовідносин в соціумі та визначає потенціал національної ідеї.

Як констатує В. Бех, “національна ідея – це сформована за синергетичними законами система умонастроїв, вірувань, мрій нації про побудову родового соціального життя, відбита в її звичаях та обрядах, стереотипах поведінки та навичках самоорганізації соціальних структур, а також способах пізнавальної саморегуляції процесу колективного життя, заснованого на її ментальності та створенні специфічного бачення нею перспективи свого подальшого саморозгортання в демократичну державу, а точніше в повноцінний соціальний організм держави [113, с. 82-83]”.

“Регулятором соціальних відносин є морально-етичний вимір суспільної свідомості, або суспільні та індивідуальні цінності [184, с. 334]”.

Ми погоджуємося із думкою українських філософів, в тому, що суспільне буття варто розглядати крізь призму пріоритетів людини і людських цінностей [5]. Відтак, у нашому соціально-філософському дослідженні провідну роль відіграє аксіологічний компонент. Зауважимо, що оцінюючи роль ціннісного фактору в трансформаційний період, коли попередня система соціальних цінностей та ціннісних орієнтацій зруйнована, а нова ще не склалась, настає криза свідомості, яка призводить до втрати ідентичності та наступної маргіналізації.

До головних детермінантів процесу соціальної деструкції слід віднести такі:

а) відсутність в свідомості соціуму альтернатив тому кризовому існуванню, що простежується в останні роки;

б) відсутність “ціннісного орієнтира” в житті соціуму, за умови відсутності спільної ідеї, що сконсолідує суспільство.

Отже, необхідною видається відповідна концепція як поширення антикризової ідеології всуспільстві. На нашу думку, вона могла б стати альтернативою, здатною подолати суспільну кризу та стан пригніченості, а також створити реальну перспективу конкретної програми діяльності. Основою такої ідеології, як відомо, є повсякденна практика. Вважаємо, що практична діяльність сприяє послідовній реабілітації людини, “дає їй усвідомлення впевненості у собі, непорушності тих ціннісних настанов, орієнтуючись на які, вона будує своє життя [155, с. 306]”.

Соціально-філософський пошук механізмів забезпечення суспільного поступу України безпосередньо обумовлений необхідністю віднаходження шляхів консолідації в умовах регіоналізації та демократизації українського суспільства. І, незважаючи на те, що увага науковців до цієї проблеми все зростає (про що свідчать роботи В. Андрущенка, В. Баркова, В. Беха, В. Білодіда, І. Варзара, В. Воронкової, Н. Вяткіної, О. Гриніва, О. Забужко, С. Здіорука, І. Кисляковської, Я. Кохана, С. Кримського, В. Крисаченка, В. Лісового, М. Михальченка, М. Поповича, Т. Розової, М. Степика, А. Фартушного та інших), деякі аспекти поки що залишаються нез’ясованими – від системних характеристик української політичної нації до чинників її консолідації як поліетнічного соціуму.

Кінцевою метою нашого дослідження, в руслі цієї проблематики, ми бачимо розробку механізмів самовідтворення української нації. Зауважимо, таких, які, по-перше, були б унікальними для України, а по-друге, – мали б можливість бути реалізованими.

Аргументуючи це, слід підкреслити, що Україна керується універсальними міжнародними принципами недоторканості кордонів, відтак, забезпечує права всіх етнічних груп українського соціуму.

У соціально-філософському вимірі даної проблеми, вважаємо, що підхід до об'єднання українського суспільства виключно на основі визнання державних кордонів і державних інституцій України концептуально звужує проблему формування національної ідентичності до її визначення лише з позиції формального усвідомлення свого громадянства українськими громадянами.

На нашу думку, перспектива розвитку сучасної України, базується на тисячолітній історико-культурній традиції, цінностях, ідеалах, а також чітко визначених економічних, соціально-політичних і соціокультурних орієнтирів подальшого розвитку. Саме тому, головною проблемою українського соціуму є усвідомлення своєї тотожності з визначеною культурною моделлю на основі національної ідеї [103 с. 364].

І. Кресіна, наголошує, що “національна ідея в сучасній кореляції може виконувати функції духовної основи”, тобто сприяти консолідації та мобілізації українського соціуму за певних умов:

1) стати міцним осердям та фундаментом стабільності у творенні національної й соціально згуртованої держави, тобто забезпечити консолідаційні процеси в суспільстві (між нацією і соціумом, між центром і регіонами України;

2) національна ідея, здатна легітимізувати суспільно-економічні, політичні та культурні перетворення, оскільки спирається на політичну концепцію нації, і є прийнятною для українського соціуму та всіх етнічних груп ;

3) національна ідея є світоглядним відображенням соціальних прагнень, що підкреслює її значущість та доцільну інтеріоризованість у сфері соціалізації особи, зокрема в систему освіти та виховання [72, с. 29].

Хоча, варто наголосити на тому, що парадокс соціально-філософської теоретичної рефлексії проблеми визначення основних атрибутів національної ідеї простежується в тому, що вона залишається недооціненою в царині

соціогуманітарних наук, оскільки процес націотворення в Україні нерозривно пов'язаний із формування національної свідомості соціуму [85].

В цьому контексті О. Забужко підкреслювала, що рідко який український вчений не намагався пояснити феномен української національної ідеї. Однак, і досі у вітчизняній науці національна ідея не набула чіткого етимологічного визначення та кристалізації своєї форми як певної теоретико-методологічної та світоглядної системи [44, с. 11].

Сучасні вітчизняні вчені визначають національну ідею довільно, тому перед нами постає широкий діапазон суперечливих та різнорідних тлумачень цього поняття. Як наголошує В. Лісовий, за таких обставин національна ідея стрімко набуває ознак “так званих термінів парасольок – тобто термінів, які у різний спосіб (залежно від розуміння того, хто їх застосовує) можуть об'єднати в собі цілий набір понять [91, с. 5]”.

Крім цього, вітчизняні вчені зазначають, що без відповідної теоретико-методологічної бази та філософського осягнення поняття “ідея”, дискусії у визначенні національної ідеї часто сходять на “побутовий” рівень і набувають “квазітеоретичного” характеру [5; 7; 8; 103].

Слід констатувати, що наш соціально-філософський пошук змісту поняття “національна ідея” дещо утруднений тісним взаємозв'язком із поняттям “нація”, оскільки різні народи світу вкладають у його визначення дещо відмінний зміст, який є залежним від характеру формування нації, тобто націогенези. Таким чином, в даному розділі доцільно розглянути структуру української національної ідеї в таких аспектах: державницькому, етнічному та соціально-політичному. Зауважимо про те, що кожен з них має свою історію формування та ствердження [142, с. 65-66].

Вчені та дослідники проблем християнства, визначають українську національну ідею як “духовно-національний чинник” [204, с. 19].

Вони наголошують на тому, що національна ідея є “відбитком національної свідомості, комплексу почуттів, соціально-філософських

надбудов, що відображає прагнення народу досягнути свою місію – стати самовладним рушієм історичного поступу [140, с. 30-31]”.

Підкреслимо, що визначення поняття “національна ідея” залежить від того, як ми розуміємо процеси націогенези, а також, як ми визначаємо базову категорію “нація” [56; 17]. Відтак, у площині цієї проблеми постає соціально-філософський пошук відповіді на питання, які з об’єднувальних чинників вважаються основними стосовно нації: політичні, економічні, соціокультурні, релігійні, правові тощо.

На відміну від соціального класу, демографічної чи іншої групи, саме нація здатна створити окремий соціум, оскільки формує базові елементи людської спільноти та лідерів соціально-політичного та історичного процесу [16; 206].

Професор вітчизняної націології Л. Ребет стверджує, що протягом тривалого часу консолідуючою силою суспільства була релігійна ідея. В нових історичних умовах, а саме наприкінці ХІХ століття, цю функцію “переїняла національна ідея” [137, с. 132], яка стала не тільки визначальним чинником соціально-політичного життя нації, а й свідченням її динамічного культурного розвитку.

Зауважимо, що у соціально-філософському, зокрема антропологічному вимірі, нація виступає життєво необхідною історичною спільнотою для сучасної людини. “Є тільки один історичний шлях досягнення вищої вселюдськості, до єднання людства (шлях національного зростання і розвитку, національної творчості), – підкреслював М. Бердяєв. Вселюдськість розкриває себе лише у вигляді національностей. Денаціоналізація є чистісінька порожнеча, небуття [13, с. 99]”. Таким чином, приходимо до філософського узагальнення, що вищим рівнем і способом становлення особистості є її національне етнічне самовизначення, тобто усвідомлення національної ідеї, яка виступає світоглядом і самосвідомістю, зокрема продукує формування національної ідентичності особистості.

Ми поділяємо точку зору запропоновану Н. Лавриченко, яка вважає, що національна самоідентифікація розгортається на трьох рівнях формування людської визначеності – біогенетичному, соціально-психологічному та культурно-історичному [87, с. 206].

Н. Лавриченко підкреслює, що біогенетичні визначення є наслідком природного процесу народження дитини, тобто дістаються їй як генетичний спадок, батьківська кров, що засвідчують належність до певного етносу, суспільного ладу, культурних цінностей і традицій.

На соціально-політичному рівні, національна самоідентифікація особистості означає формування психологічних та ціннісно-сміслових засад духовного світу особистості, закарбованих, насамперед, у національній мові.

Культурно-історичний рівень представлений аксіологічним компонентом, тобто ціннісним вираженням індивідуально-національних рис особистості, які реалізуються в співпричетності до культурно-політичного життя етносу. Сюди входять національні особливості світогляду, світосприймання та світорозуміння, котрі формують національну унікальність життєвих позицій та активності людини. [87, с. 87-88].

Українська національна ідея виникає разом із самою Україною і проходить низку етапів розвитку, зберігаючи в основному свою сутність, але змінюючи структурно форму, зокрема функціональне призначення та аксіологічну глибину вираження.

В такому контексті, як наголошує В. Кафарський, національна ідея задає певні моделі політичної поведінки націям та їх елітам, бо вона “є істотним фактором формування політичної суб’єктності нації [57, с. 65]”.

Соціально-філософський аналіз національної ідеї ми розглядаємо крізь призму суб’єктності української нації, тобто, по-перше українська нація – це етнічно однорідна спільнота громадян української національності, які проживають в Україні, а, по-друге – це відкрита поліетнічна спільнота, яка історично склалася на території України і усвідомлює себе українським народом.

Відтак, український соціум має визнати той факт, що Україна відбулася як мирна територія і прогнозована держава завдяки консолідуючій силі національної ідеї, де мали неабияку вагу народна мудрість та світоглядна спрямованість соціальних інтересів, зокрема високопрофесійний менеджмент. “Вона відображає глибинний рівень національної свідомості, виступає всіма формами рефлексії нації (людини) над питаннями сутності національної спільноти та сенсом її існування [104, с. 45-46]”.

Національна ідея ретранслює сукупність ціннісних орієнтацій нації, мрії та прагнення народу, здатність діяти згідно національним інтересам, тобто це своєрідний духовний каталізатор відродження нації, який спрямований на позитивний результат, і виступає проявом національного менталітету та самосвідомості народу.

Вітчизняні вчені часто порівнюють національну ідею з ідеями пізнавальних і практичних сфер [44, с. 6], що дає змогу визначати національну ідею в теоретичній і практичній площинах, виявити її зміст та розвиток в просторі та часі.

В теорії (у перекладі з грецької мови ідея означає “те, що видно”, образ) є філософським терміном, що означає “зміст”, “значення”, “сутність” [185, с. 153]. Отже, ідея виступає головною формою пізнання, яка часто інтегрує та поєднує суперечливі факти в єдину теоретичну систему і здатна пояснювати сформовані зв’язки між цими фактами і сторонами у формі закону [185, с. 153].

На практиці, ідею ми розглядаємо як певний ідеал, тобто такий образ, який суб’єкт намагається реалізувати т втілити в житті за допомогою практичних дій.

В аксіологічному вимірі, національна ідея – це вираження прагнень народу як духовної, так і соціокультурної, психологічної та політичної спільноти. “Ми говоримо про національну спільноту, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв’язок, свій історичний

характер, своє становище, свої традиції і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі [44, с. 8]”.

Завданням нашого соціально-філософського аналізу є побудова структурної моделі національної ідеї як консолідуючої основи формування національної ідентичності соціума України.

Гіпотезою соціально-філософського дослідження є поліфункціональність національної ідеї, яка полягає:

- у визначенні в глобальному просторі та часі місця нації;
- у виявленні загальноприйнятних національних цінностей, які уможлиблюють міжетнічну злагоду;
- в обґрунтуванні загальносуспільної стратегії розбудови майбутнього українського соціуму [173, с. 309].

В такому контексті, національна ідея пояснює внутрішню єдність, і, водночас, відмінність певного народу від інших, що є основою національної ідентичності, як усвідомлення свого “національного Я”. Зважаючи на це, національна ідентичність постає багатоманітним концептом, оскільки кожна нація створює “свою” національну ідентичність і дає відповідь на запитання “хто Ми?”, де національна ідея виступає центральним формотворчим елементом. Відтак, наступним етапом нашого філософського осягнення стане визначення національної пам’яті і покликання як другого структурного елементу національної ідеї. Його специфіку характеризує питання “для чого ми прийшли в цей світ?”.

Як відомо історична пам’ять кристалізується навколо етноісторії титульного етносу. Вона багатофункціональна, оскільки охоплює, пояснює та інтегрує історичний наратив історії національних меншин та етнічних груп для яких українська земля є життєвим та природним простором. Хоча пам’ять модерної нації і не може дорівнювати етнічній, ми не повинні її визначати лише як результат дії виключно українського суспільства, оскільки значимість та присутність на українських землях інших національних груп є

екзистенційно та антропологічно важливою. Така соціальна співучасть неоднозначно окреслює ментальний та регіональний колорит. Хоча, як підкреслюють вітчизняні дослідники [7; 5; 44; 121], ідентифікуюча роль історичної пам'яті полягає у приборканні та легітимації етносоціальних та політичних амбіцій спільнот на власну цілісність та державність. Безперервна історична пам'ять та національне покликання формують певною мірою братерство, прив'язаність та відповідальність, зокрема забезпечують від світоглядного та соціально-політичного розшарування.

Таким чином, ключовим моментом утвердження національної ідеї в соціумі є відповідь на запитання – “навіщо існує мій народ, яке його функціональне призначення у світі?” На такій основі у більшості європейських народів формується національне месіанство, яке формулює “вибраність конкретної нації під якимось кутом зору” [81, с. 350].

Теоретичне обґрунтування важливості історичної пам'яті та національного покликання мають розглядатися як чинник оформлення спільної національної ідентичності, а також спрямовуватися на зміцнення етнокультурної основи, зокрема виконувати формотворчу функцію в світогляді народу та прискорювати темпи подолання культурного та соціально-політичного розшарування українського соціуму.

Третім структурним елементом національної ідеї ми визначаємо національний ідеал, який уособлює систему національних пріоритетів і вартостей, які вибудовують життєві орієнтації людини і всієї нації у разі поєднання як власного, так і загальнолюдського соціального досвіду.

Вважаємо, за доцільне навести визначення української ідеї запропоноване А. Фартушним: “Українська національна ідея – це ієрархізована система духовних вартостей, що об'єктивно склалася у процесі етногенезу й націогенезу автохтонного населення Подніпров'я і Подністров'я, і яка адекватно відображає реальні умови існування цього населення, має конструктивний потенціал, творчий (а не руйнівний) характер та скерована в майбутнє як модель суспільної організації, що спроможна і

покликана забезпечити незалежній Україні належне місце у сучасній та майбутній світовій спільноті [182, с. 29]”. Таким чином, можна зробити висновок, що сформована система цінностей соціуму закладає фундамент певної національної культури, яка вподальшому перетворюється на ідейну спільноту із власною стратегічною метою та світоосягненням.

Зауважимо, що в ієрархічній побудові національної ідеї чільне місце посідають національні інтереси, які визрівають на підставі усвідомлення національних пріоритетів і потреб.

На думку А. Колодій, національні інтереси варто розуміти як певний синтез, як “інтерес до самозбереження і самовияву, до реалізації свого соціально-політичного і культурного потенціалу у властивій саме цій нації формі (іншими словами – до реалізації національної ідеї). [63, с. 31]”. Таким чином, національні інтереси реалізуються тільки через інститути політичної системи, оскільки держава одноосібно володіє національним суверенітетом і виступає механізмом реалізації, як національних інтересів, так і власної національної ідеї.

Відомо, що історичне призначення такої ідеї не вичерпується проголошенням незалежності України. Необхідність суспільної консолідації не втрачає своєї актуальності, оскільки народ можна згуртувати тільки на засадах зрозумілої кожному громадянину національної ідеї [105, с. 40-41].

В ході дослідження, ми прийшли до висновку, що національна ідея може виступати гарантом національної безпеки, яку визначаємо як “стан захищеності від внутрішньої та зовнішньої загрози життєвоважливих інтересів особи, держави і суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного устрою, культурних цінностей, усього, що становить основу матеріального та духовного життя держави [81, с. 292]”.

У сфері соціальної філософії, національну безпеку визначаємо як певну систему заходів, спрямованих на захист нації та її інтересів від прояву будь-яких деструктивних чинників.

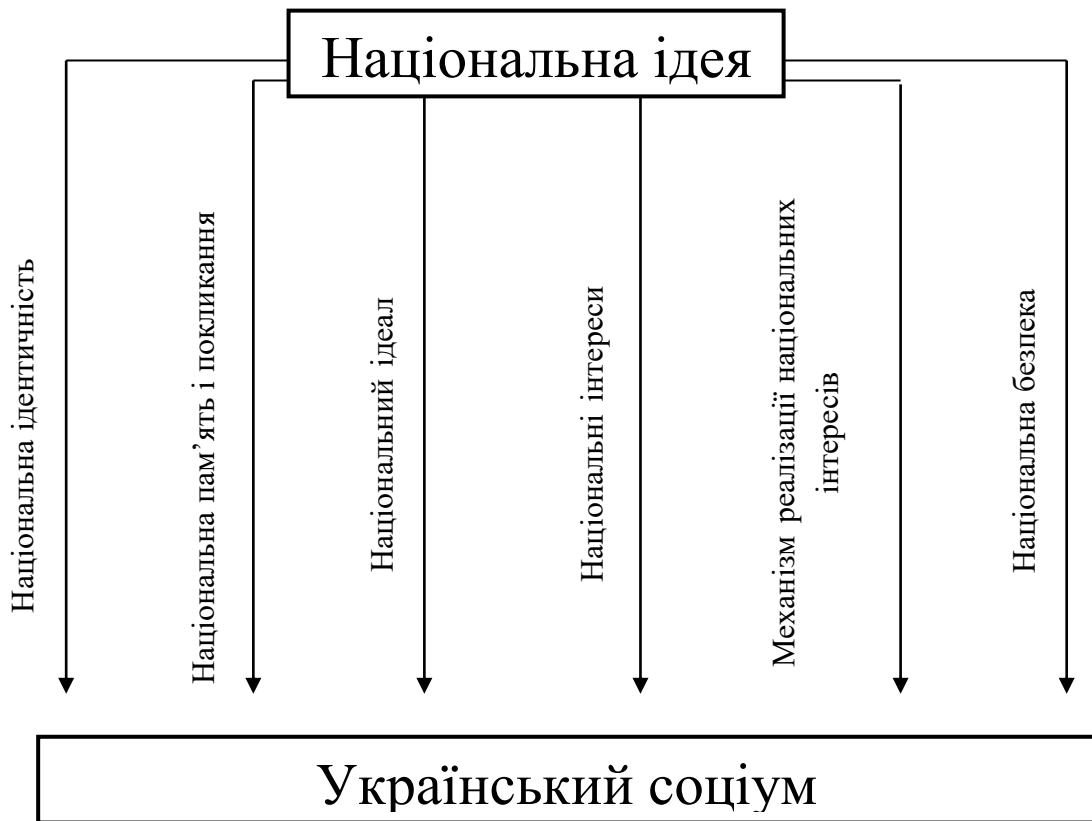

Рис. 3.1 Структурна модель національної ідеї

Таким чином, ми дійшли висновку, що “національна ідея” – це ядро національної концепції, яке зумовлює онтологічне та аксіологічне буття нації, зокрема перспективний суспільний розвиток держави.

Національна ідея здатна компліментарно поєднувати в єдину соціальну систему такі структурні елементи: національну ідентичність, національну пам'ять і покликання, національний ідеал, національні інтереси, механізми реалізації національних інтересів, національну безпеку.

Наше дослідження підтвердило, що національна ідея, окрім ідентифікуючої, виконує ряд похідних від неї функцій: соціалізації, мобілізації, консолідації та національної безпеки.

В ході нашого дослідження варто теоретико-методологічно диференціювати поняття національна ідея, національна ідеологія і національна концепція, які сутнісно та функціонально взаємозв'язані, але не тотожні. Відтак, кожне має свою специфіку і соціальну направленість.

Зауважимо, що національна концепція – це чітко розроблена та структурно впорядкована система знань про націю, яка диференціює та пояснює ті чи інші її аспекти (наприклад концепції українського націоналізму, лібералізму, консерватизму).

Національна ідея – це своєрідна основа національної концепції та змістовна складова ідеологічної системи, головна функція якої полягає в консолідації нації. Вона сприяє ефективній реалізації українського національного відродження, розбудові власної державності, розквіту національної самосвідомості, розвитку національної культури і мови.

Вихідними параметрами національної ідеї є такі: вкоріненість в історичному минулому, автохтонність української нації, національна ментальність заснована на усвідомленні належності кожного українця до української національної спільноти, ідентифікація з цією спільнотою, етнічна територія, мова, спільні традиції, уявлення, інтереси та духовні цінності.

Національна ідеологія – це своєрідна форма осягнення та сприйняття сучасного стану держави і соціуму, політико-практична мета якої направлена на внутрішню мобілізацію та консолідацію.

Отже, національна ідея – це мисленнєва форма соціального усвідомлення сутності свого народу, в якій відображена духовність, мета, фундаментальні принципи національного буття, які спрямовані на суспільний розвиток та відродження. Характер такої ідеї онтологічно визначається менталітетом народу, ступенем розвитку його духовної й матеріальної культури, зокрема статусом на міжнародній арені і завданнями, що ставить перед ним історична епоха. Національна ідея – це результат соціальної самоорганізації українства, що розглядається у процесі становлення та розвитку соціуму, оскільки сформульований у ній національний ідеал відображає інтереси і суспільні прагнення, зокрема піддається коригуванню часом і наповнюється новим історичним змістом.

Отже, можна зробити такі висновки:

- українська національна ідея здатна інтегрувати в собі державність, суверенітет та соборність, а відтак, виступає важливою екзистенційною духовною детермінантою подальшої консолідації сучасної української нації;
- реалізація національної ідеї постає як національний ідеал, що має інтегративний характер і спрямовується на позитивний результат, кінцевим виявом якого стане національного відродження та розбудова України, зокрема завершення процесу консолідації української модерної нації.

Висновки до третього розділу

1. Зазначається, що національна ідентичність не тотожна українській етнічній ідентичності, оскільки є результатом сукупної взаємодії ідентифікаційних чинників таких як державно-політичний, етнокультурний, геополітичний. Виявлено, що українська національна ідентичність заснована на державно-політичному, а не суто етнічному, чинникові.

2. Аспект регіональних відмінностей простежується в етнокультурних та мовних ознаках, історичному досвіді, рівні економічного розвитку територіальних спільнот. Більш наближеними у часі факторами є розчарування значної частини населення Сходу та Півдня України в ідеї незалежності держави внаслідок падіння життєвого рівня, а також у перспективах робудови та відродження держави. Відтак, спостерігається поляризація соціально-політичних інтересів різних регіонів України. Однак, як підтвердило дослідження, міжрегіональні кордони нечітко окреслені у суспільній свідомості.

3. Дослідження підтвердило положення, що онтологічне формування національної ідентичності, яка комплементарно об'єднувала б більшість громадян України, не заперечує існування окремих етнічних, культурних, регіональних та інших ідентичностей. Вони, відповідно до національних

інтересів України, мали б бути природно інтегрованими в цілісний український ідентифікаційний контекст.

4. Концептуально обгрунтовано, що національна ідентичність динамічно поширюючись на соціальний простір окреслює лише загальнонаціональні ідентифікаційні рамки, тоді як набір етнічних, культурних, регіональних ідентичностей залишається індивідуальним для кожного індивіда та етноспільноти. Таким чином, національна ідентичність виступає “ідеальним загальноприйнятним соціальним типом”, до якого, відповідно до національних інтересів України, мають спрямовуватися, як індивідуальні, так і спільнотні ідентичності соціуму.

5. Встановлено, що в Україні продовжують існувати значні регіональні відмінності між ідентичностями в різних етнічних та вікових групах. Обгрунтовано, що регіональна ідентичність може бути інтегрованою в ідентифікаційний контекст України за умови цілеспрямованої державної політики на благо розвитку регіонів у системі загальнонаціональних зв'язків.

6. Дослідження регіональних особливостей формування національної ідентичності здійснено через системний аналіз ключових аспектів (етнічного, мовно-культурного, регіонального, державно-політичного), що дозволило виявити зміни у системі ідентичностей громадян України за період незалежності держави. Доведено, що глибинна соціальна сутність повільного зміцнення національної ідентичності в регіонах України актуалізується в аксіологічній невизначеності. Специфічним способом соціального буття є “радянська ідентичність”, яка більш характерна для населення областей східних і південних регіонів. Водночас, підвищена регіональна ідентичність виконує компенсаторну роль на місці частково втраченої “радянської ідентичності”, натомість, соціально слабким залишається зв'язок із національною ідентичністю.

7. Доведено, що перспектива України, як держави і суспільства, залежить від успішної актуалізації двох ключових процесів – формування національної ідентичності (сприяє збереженню консенсусу з

фундаментальних питань розвитку держави, може перетворитися на рушійну силу суспільно-політичних перетворень в українському соціумі) та творення сприятливих умов для соціальної інтеграції та залучення представників етнічних та регіональних груп до суспільно-політичного життя в Україні. Зазначається, що здійснення комплексу освітніх та інформаційно-просвітницьких заходів потенційно сприяє збереженню територіальної цілісності України і дає змогу долати міжетнічні та міжрегіональні бар'єри.

8. Обґрунтовано, що визначення напрямків державної стратегії, зокрема проведення належним чином державної етнополітики із залученням соціальних та громадянських інституцій активно сприяє зміцненню національної єдності, консолідації та оптимізації соціальних зв'язків.

9. Обґрунтовано, що створення спільного мовного середовища сприяє зміцненню національної ідентичності, усвідомленню спільних духовних цінностей і світоглядних уявлень про етнічну територію, а також запобігає появі небезпечних розривів у суспільній системі національної комунікації.

10. Виявлено, що процеси формування національної ідентичності в регіонах України проходять не з оптимальною для національних інтересів спрямованістю, оскільки участь з боку держави та інших суспільних інституцій не є достатньою.

11. Запропоновано шляхи вирішення проблеми консолідації українського соціуму. Обґрунтовано, що своєрідним дороговказом для української нації на шляху пошуку оптимальної моделі консолідації суспільства, на думку дисертанта, повинна стати перспектива підготовки сучасних професіоналів у різних сферах громадського життя, і насамперед у сфері керування економікою і політичною системою. Регіональна ідентичність може бути природно інтегрованою в цілісний ідентифікаційний контекст України за умови цілеспрямованої державної політики на благо рівноправного розвитку регіонів у системі загальнонаціональних зв'язків. Підкреслено, що консолідація суспільства має свою динаміку: виникнувши як стан суспільної свідомості, почуття єдності інтересів та потреб вона може

нарощувати свій потенціал за умови постійного задоволення соціальних прагнень.

12. Обґрунтовано, що національна ідея виступає дієвим механізмом у формуванні національної ідентичності, є запорукою спроможності консолідації українського суспільства, оскільки за своїм змістом сприяє збереженню територіальної цілісності; забезпеченню участі представників різних соціальних груп в суспільно-політичному житті держави, яка одноосібно володіє національним суверенітетом і створює фундамент для ефективної реалізації національних інтересів.

13. На основі компаративного аналізу концептуальних інтерпретацій ролі та функцій “національної ідеї” в наукових роботах вітчизняних вчених (В. Андрущенко, В. Беха, В. Воронкової, В. Заблоцького, О. Забужко, А. Колодій, Н. Лавриченко, О. Майбороди, Ю. Римаренка та ін..) автор робить висновок про поліфункціональність національної ідеї, яку визначає як духовну детермінанту, що поєднує в собі державність, суверенітет і соборність, зокрема здійснює регулятивний вплив на консолідацію.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено соціально-філософський аналіз феномену національної ідентичності та його регіональних особливостей формування, запропоновано теоретичні та практичні підходи щодо механізмів формування спільної національної ідентичності в регіонах України. Узагальнюючими висновками роботи, що мають теоретичне та практичне значення, є наступні:

Соціально-філософське розуміння національної ідентичності зводиться до того, що на відміну від етнічної, національна спирається на свідомий вибір (культурні й громадянсько-політичні традиції, інтереси, спільні політичні інститути, права та обов'язки, економічний і соціальний простір, спільність громадянства), тобто на такі соціальні цінності та пріоритети, які є другорядними щодо тих, які лежать в основі етнічної ідентифікації і які незмінні. Рациональний вибір при цьому може визначатися переосмисленими соціокультурними ідентитетами (переконання людей, спільне історичне минуле, спільні дії, постійне проживання в одній країні, спільні характеристики) на які спирається особистість у процесі формування локальної ідентичності. Виходячи з мети та завдань роботи запропоновано власну дефініцію поняття національна ідентичність – це сфера сакрального, де людина співвідносить себе з фундаментальними соціокультурними цінностями та смисловими чинниками буття, що викликають емоційно-психологічний відгук та почуття відповідальності перед своїм народом, входять до світогляду і реалізуються у її світоглядній культурі і повсякденному житті.

Зазначено, що неоднорідність форм і динаміка проявів національної та етнічної ідентичності відбувається під впливом дієвих соціокультурних чинників, зокрема історико-політичних подій (розділення націй та етнічних груп державними кордонами), а також під впливом демографічних процесів –

асиміляції, акультурації та масових міграцій. Усвідомлення як всією етноспільнотою, так і окремими її представниками своєї національної ідентичності, разом з іншими типами ідентичностей (етнічної, культурної, регіональної), більш активно відбувається в умовах існування власної території і держави, тобто стабільного політико-правового та геополітичного стану.

Встановлено взаємозв'язок національної ідентичності та регіоналізму. Теоретично доведено: по-перше, регіоналізм дістається у спадок країнам, що здобули незалежність від колишніх комуністичних систем, до складу яких вони входили; по-друге, він є наслідком нерівномірності розвитку політичного, економічного, культурного потенціалу окремих територій. Україна є таким прикладом і це пов'язано з наявністю серйозних відмінностей в історичному досвіді, етнокультурних, особливо мовних ознаках, рівні економічного розвитку територіальних спільнот. Встановлено, що деякі етнічні групи мають чітко виражену локальну свідомість, специфічне мислення і зразки поведінки.

Дослідження регіональних особливостей формування національної ідентичності здійснено через системний аналіз ключових аспектів (етнічного, мовно-культурного, регіонального, державно-політичного), що дозволило виявити зміни у системі ідентичностей громадян України за період незалежності держави. Доведено, що глибинна соціальна сутність повільного зміцнення національної ідентичності в регіонах України обумовлюється аксіологічною невизначеністю. Специфічним способом буття є “радянська ідентичність”, яка більш характерна для населення областей східних і південних регіонів. Водночас, новонабута регіональна ідентичність виконує компенсаторну роль на місці частково втраченої “радянської ідентичності”, натомість, слабким залишається зв'язок із національною ідентичністю.

Доведено, що перспектива України у дискурсі глобалізаційного процесу, що розгортається на теренах Європи, як незалежної держави і суспільства, залежить: а) від успішної актуалізації двох ключових процесів –

формування національної ідентичності (сприяє збереженню консенсусу з фундаментальних питань розвитку держави, може перетворитися на рушійну силу суспільно-політичних перетворень в українському соціумі); б) творення сприятливих умов для інтеграції та залучення представників етнічних та регіональних груп до суспільно-політичного життя в Україні. Зазначається, що здійснення комплексу освітніх, культурологічних, туристсько-краєзнавчих і інформаційно-просвітницьких заходів потенційно сприяє збереженню територіальної цілісності України і дає змогу долати міжетнічні та міжрегіональні бар'єри.

Запропоновано шляхи вирішення проблеми консолідації українського соціуму. Обгрунтовано, що своєрідним дороговказом для української нації на шляху пошуку оптимальної моделі консолідації суспільства повинна стати перспектива підготовки сучасних професіоналів для різних сфер суспільно-політичного життя, і насамперед у сфері управління економікою і політичною системою. Регіональна ідентичність може бути природно інтегрованою в цілісний ідентифікаційний контекст України за умови цілеспрямованої державної політики на благо рівноправного розвитку регіонів у системі загальнонаціональних зв'язків. Підкреслено, що консолідація суспільства має свою динаміку: виникнувши як стан суспільної свідомості, почуття єдності інтересів та потреб вона може нарощувати свій потенціал за умови постійного задоволення соціальних прагнень.

Обгрунтовано, що національна ідея виступає фактором оптимізації оформлення цілісної національної ідентичності, яка є запорукою консолідації українського суспільства, оскільки за своїм змістом і спрямованістю сприяє забезпеченню збереженню територіальної цілісності; забезпеченню участі представників різних соціальних груп в суспільно-політичному житті держави, яка одноосібно володіє національним суверенітетом і виступає механізмом реалізації національних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев В. П. Происхождение народов Восточной Европы (краниологическое исследование) / В. П. Алексеев. – М.: Наука, 1969. – 323 с.
2. Алексеенко І. Процеси централізації та децентралізації світу в теоретичному дискурсі / І. Алексеенко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2 (29). – С. 156-160.
3. Альтерматт У. Этнонационализм в Европе / У. Альтерматт. – М.: Российский гос. гуманитарный университет, 2000. – 367 с.
4. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму: [пер. з англ.] / Б. Андерсон. – К.: Критика, 2001. – 272 с.
5. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість: Методологосвітоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губернський, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
6. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К.: ТОВ “Атлант ЮЕМСІ”, 2005. – 498 с.
7. Антонюк О. Становлення державної самоідентифікації України у контексті українсько-російських відносин / О. Антонюк // Людина і політика. – 2000. – №4. – С. 17-20.
8. Аутопоезис соціальних систем: монографія / за науковою ред. В. П. Беха / В. П. Бех; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 746 с.
9. Бекешкіна І. Динаміка оцінок населенням стану демократії в Україні (2004-2007) / І. Бекешкіна // Українське суспільство 1992-2007.

Динаміка соціальних змін; За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К., 2007. – С. 24-37.

10. Белецкий М. И. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины / М. И. Белецкий, А. К. Толпыго // Полис. – 1998. – №4. – С. 76-84.

11. Беліцер Н. Українська, російська і “радянська” ідентичність / Н. Беліцер // Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство: Конференція укр. випускників програм наук. Стажування у США. Львів, 18-21 вересня 2003 р. – К.: Стилос, 2003. – С. 223-228.

12. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: «Медиум», 1995. – 178 с.

13. Бердяев Н. Судьба России / Н. Бердяев. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 256 с.

14. Бердяев Н. А. Философия свободы / Н. А. Бердяев. – М.: Правда, 2002. – 607 с.

15. Білодід Ю. М. Духовність: сутність, структура, функції: Монографія / Ю. М. Білодід. – Житомир: Ред. вид. відділ ІПСТ, 2003. – 192 с.

16. Бочковський О. Вступ до націології / О. Бочковський. – К.: Генеза, 1998. – 144 с.

17. Брас П. Етнічні групи і формування етнічної ідентичності / П. Брас // Націоналізм. Антологія / [упоряд. Проценко О., Лісовий В.]. – К.: Смолоскип, 2000. – 462 с.

18. Бурдьє П. Социология политики / П. Бурдьє. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.

19. Бусыгина И. Настоящее и будущее «Европы регионов» / И. Бусыгина // Мировая экономика и международные отношения. – 1993. – №9. – С. 78-86.

20. Вакулова Т. В. Цивілізаційний вимір регіонів та національні інтереси України / Т.В. Вакулова // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: [зб. наук. пр.]. – Луганськ, 2007. – С. 22-23.

21. Варналій З. С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [монографія] / З. С. Варналій. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
22. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер; [пер. з нім. Погорілого]. – К.: Основи, 1998. – 534 с.
23. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні / Я. В. Верменич // Український історичний журнал. – 2002. – №2. – С. 3-26.
24. Власенко О. Така строката спільнота: поліетнічність і регіоналізм / О. Власенко // Місцеве самоврядування. – 1996. – №1. – С. 47-52.
25. Власюк О. Карта регіоналізму в колоді маргінальних еліт / О. Власюк, Н. Прозорова // Віче. – 2004 – №10. – С. 58-60.
26. Воронов І. Етнічні меншини у вимірах демократії / І. Воронов // Політика і час. – 2002. – №10. – С. 50-60.
27. Гегель Г. Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. – М.: Мысль, 1997. – 371 с.
28. Гнатенко П. И. Идентичность: философский и психологический анализ / П. И. Гнатенко, В. Н. Павленко. – К.: ООО Арт-пресс, 1999. – 466 с.
29. Головаха Є. І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні / Є. І. Головаха. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1997. – 156 с.
30. Гончаренко О. Громадянський контроль і система національної безпеки України / О. Гончаренко, Р. Джанчужин, Е. Лисицин // Дзеркало тижня. – 2002. – № 035 (14 вересня). – С. 6.
31. Горбатенко В. П. Громадянськість // Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-вид. доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

32. Грінфілд Л. Типи націоналізму / Л. Грінфілд // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – 279 с.
33. Даренська Т. Регіоналізм як наслідок соціальної деструкції / Т. Даренська // Молода нація. – 2000. – №2. – С. 206-210.
34. Державний комітет статистики України 1999-2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
35. Дискурс організованої ідеї / В. П. Бех, А. В. Гашенко // Нова парадигма: Філософія. Політологія. Соціологія: Журнал наукових праць / НПУ ім. М. П. Драгоманова, Творче об'єднання "Нова парадигма". – К.: НПУ, 2007. – Випуск 70. – С. 213-220.
36. Долятовский В. А. Зарубежный опыт комплексного развития регионов / В. А. Долятовский // Регионалогия. – 1994. – № 2-3. – С. 149-156.
37. Доморенок Е. Европейский регионализм: концепции и подходы [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://217.21.42.2/europa/club/domorionok.htm/>
38. Дресслер-Холохан В. Национальные движения: интернационализация протеста, идеология и утопия / В. Дресслер-Холохан // Этничность. Национальные движения. Социальная практика. – СПб.: «Петрополис», 1995. – С. 26-50.
39. Дубовик В. А. Етнорегіональні проблеми та перспективи державно-територіального устрою України / В.А. Дубовик // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи: Міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 листопада 1994 р. / НАН України; Інститут національних відносин і політології / М.І. Панчук (ред.) – К.: 1995. – С. 119-122.
40. Евстигнеева Л. Глобализация и регионализм: уроки для России / Л. Евстигнеева, Р. Евстигнеев // Общественные науки и современность. – 2004. – № 1. – С. 114-125.
41. Евтух В. Менеджмент в полиэтнических общностях / В. Евтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 4. – С. 160-173.

42. Єнін М. Політичні орієнтації та рівень довіри мешканців Донбасу та Галичини до владних структур / М. Єнін // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: [зб. науков. пр.]. – Луганськ, 2007. – С. 127-137.
43. Заблоцький В. Сучасний лібералізм: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня докт. філософ. наук: спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / В. Заблоцький. – К., 2002. – 35 с.
44. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К.: Наукова думка 1992. – 117 с.
45. Закон України “Про національні меншини в Україні” // Етнополітика в Україні. Документи і матеріали. – К.: Фенікс, 1998. – С. 125-129.
46. Зборовский Г. Е. Существует ли региональная социология? / Г. Е. Зборовский // Социс. – 2001. – №1. – С. 101-108.
47. Зубро Т. Етнічна ідентифікація, або мрії про минуле / Т. Зубро // Політичний менеджмент. – 2010. – № 1 (40). – С. 88-18.
48. Иванов И. Д. Европа регионов / И. Д. Иванов. – М.: «Международные отношения», 1998. – 192 с.
49. Игнатъев Р. Проблемы и подходы в изучении политических и этнических границ / Р. Игнатъев // Европа на рубеже третьего тысячелетия: народы и государства / [Под ред. М.Ю. Мартыновой и Н.Н. Грациановской]. – М.: ИЭА РАН, 2000. – С. 293-309.
50. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / У. Изард. – М.: Прогресс, 1966. – 659 с.
51. Ильин И.П. Русская идея / И.П. Ильин // Русская идея. – М.: Республика, 1992. – С. 437-438.
52. Ионов Н. Н. Историческая глобалистика: предмет и метод / Н. Н. Ионов // Общественные науки и современность. – 2001. – №4. – С. 123-138.

53. Іванова О. Ідентифікація як ознака соціальної зрілості соціальної групи: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. пол. наук: спец. 22.00.01 “Теорія і історія соціології” / О. Іванов. – Харків, 2001. – 18 с.
54. Іщук В. Україна: проблема престижності та ідентичності (масова комунікація і культура як суб’єкти формування громадянської та національної свідомості) / В. Іщук. – К.: Смолоскип, 2000. – 92 с.
55. Картунов О. В. Вступ до етнополітології / О. Картунов. – К.: ІЕУГП, 1999. – 300 с.
56. Касьянов Г. Теорія нації та націоналізму: [монографія] / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
57. Кафарський В. Нація і держава: Культура. Ідеологія. Духовність. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 336 с.
58. Качковський Л. Проблеми мови в Україні чи проблема менталітету українців / Л. Качковський // День. – 2000. – № 70 (19 квітня). – Режим доступу: www.day.kiev.ua.
59. Кизима В. Культурологія і сучасна методологія гуманітарного пізнання / В. Кизима // Вісник НАН України. – 2001. – №5. – С. 18-21.
60. Климанська Л. Філософсько-соціологічний аналіз проблеми політичної ідентичності / Л. Климанська // Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. – К.: Вид-чий дім “КМ Akademia”, 2001. – С. 111-119.
61. Ковальов В. А. Республіка Комі: інститути та соціальні спільноти в сучасному політичному процесі / В. А. Ковальов // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. – Луганськ: “Альма-матер”, 2002. – С. 220-257.
62. Колодій А. Етно-національні ідентичності і легітимність влади в Україні / А. Колодій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.politics.lviv.ua/nations/legitimacy.html/
63. Колодій А. Нація як суб’єкт політики / А. Колодій. – Львів: Кальварія, 1997. – 55 с.

64. Кон И. С. В поисках себя. Личность и её самосознание / И. С. Кон. – М.: Изд-во полит. л-ры, 1989. – 336 с.
65. Кононов І. Ф. Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках на пошук історичного компромісу / І. Кононов // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодні та майбутнє. – Луганськ, 2006. – С. 5-27.
66. Кононов І. Ф. Донбас та Галичина: регіональні авто- та гетеростереотипи і соборність України / І. Кононов // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: Зб. науков. Праць. – Луганськ, 2007. – С. 94-105.
67. Котигоренко В. О. Український народ і держава в етноцивілізаційному вимірі / В. О. Котигоренко // Демократія і державність в Україні: проблеми гармонізації: Збірник / Інститут національних відносин і політології НАН України, Національний університет ім. Тараса Шевченка, Фонд Фрідріха Еберта. – К., 1997. – С. 17-22.
68. Коч С. В. Етнічність у сучасному політичному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пол. наук: спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етнодержавознавство” / С. В. Коч. – Одеса, 2000. – 20 с.
69. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість і Україні ХХ ст. / Б. Кравченко; [пер. з англ.]. – К.: Основи, 1997. – 255 с.
70. Крейчі Я. Етнічні та політичні нації в Європі / Я. Крейчі, В. Велімский // Націоналізм. Антологія / [упоряд. Проценко О., Лісовий В.]. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 487-490.
71. Кресіна І. Сучасні абрисы української національної ідеї / І. Кресіна // Нова політика. – 1998. – №5. – С. 48-53.
72. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: [етнополітичний аналіз] / І. Кресіна. – К.: Вища школа, 1998. – 392 с.

73. Кривицька О. Дезінтегративна складова етнічної маркеризації України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2 (41). – С. 80-97.
74. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2005. – №2. – С. 24-37.
75. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2005. – №3. – С. 42-63.
76. Кривицька О. Толерантність чи конфронтація: вектори етноконфліктного потенціалу України / О. Кривицька // Людина і політика. – 2001. – № 6 (18). – С. 14-16.
77. Кримський С. Архетипи української ментальності / С. Кримський // Проблеми теорії ментальності. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 273-301.
78. Кун М. Эмпирическое исследование установок на себя / Кун М., Макпартлэнд Т.; [под ред. Г.М. Андреевой, Н.Н. Богомоловой, Л.А. Петровской] // Современна зарубежная психология: Тексты. – М.: Изд-во моск. ун-та, 1984. – С. 180-187.
79. Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І.Ф. Курас. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
80. Курас І.Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917 – 1920) / І.Ф. Курас, В.Ф. Солдатенко. – К.: Ін-т політ. і етнонац. досл-нь, 2001. – 246 с.
81. Кухта Б.Л. З історії української політичної думки / Б.Л. Кухта. – К.: Генеза, 1994. – 368 с.
82. Куценко О. Тенденции формирования и структура региональной элиты на Украине / О. Куценко // Этнические и региональные конфликты в Евразии. – М.: «Весь мир», 1997. – 207 с.
83. Кучера Т.М. Суперечності розвитку сучасного регіоналізму: чинники, детермінанти та механізми / Т.М. Кучера // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.] / Гол. Ред. В.В. Лях. – К.: Інститут

філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2007. – Випуск 62. – С. 36-44.

84. Кучера Т.М. Соціально-філософські принципи регіоналізму у формуванні та розвитку громадянського суспільства та правової держави / Т.М. Кучера // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: [зб. наук. пр.]. – К.: Вид-во НАУ-друк, 2008. – №1 (7). – С. 135-137.

85. Кучера Т.М. Чинники та перспективи формування української національної культури в контексті феномену регіональності / Т.М. Кучера // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія [зб. наук. пр.] / Ред. рада: В.П. Андрущенко; М-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Випуск 23. – С. 126-133.

86. Кучеренко Т. В. Регіональний фактор у політичному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.В. Кучеренко. – К., 2002. – 18 с.

87. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н.М. Лавриченко. – К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 214 с.

88. Левада Ю.О. Соціально-просторова структура російського суспільства: центр і регіон. Актуальні та прикладні аспекти «регіоналізації» Росії / Ю.О. Левада // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. – Луганськ: “Альма-матер”, 2002. – С. 258-267.

89. Левашов А.В. Глобалізація мира: миф или реальность? / А.В. Левашов // Вестник Московского государственного университета. – Серія 18. Социология и политология. – 2001. – № 1. – С. 15-28.

90. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика / В. Лісовий // – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1997. – 352 с.

91. Лісовий В. Перший в Україні системний виклад теорії нації і націоналізму / В. Лісовий // Вступне слово до книги: Касьянов Г. В. Теорія нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – С. 3-18.

92. Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава / В. Лісовий, О. Проценко // Націоналізм. Антологія / [упоряд. Проценко О., Лісовий В.]. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 11-34.
93. Лосів І. Українське суспільство сьогодні: явище духовної залежності. [спроба культурологічного діагнозу]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrlife.org/main/minerva/losiff.html.
94. Лысенко О.М. Трансформация ценностных ориентаций и социальной идентификации как факторы кризисного сознания / О.М. Лысенко // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 1998. – Вип. 3-4. – С. 243-247.
95. Майборда О.М. Зарубіжна етнополітологія про природу національних рухів / О.М. Майборда // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 12. – С. 69-81.
96. Майборода О. Ідентичність / О. Майборода // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. Римаренка. – К.: Довіра, 1996. – С. 81.
97. Майборда О.М. Проблема зумовленості національних рухів у етнополітичних дослідженнях / О.М. Майборда // Політологічні читання. – 1992. – №1. – С. 127-150.
98. Майборда О.М. Російський націоналізм в Україні (1991 – 1998 р.р.) / О.М. Майборда. – К.: Центр досліджень національної безпеки при НаУКМА, 1999. – 28 с.
99. Макарычев А.С. Федерализм и регионализм: европейские традиции, российские перспективы / А.С. Макарычев // Политические исследования. – 1994. – № 5. – С. 152-155.
100. Макеев С. Соціологічний аналіз ідентичності / С. Макеева // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 161-163.
101. Маркс К. Вибрані твори / К. Маркс , Ф. Енгельс. – [в 3-х томах]. – К., 1984. – Т.1. – VI. – 555 с.
102. Маслоу А. Мотивация и личность/ А. Маслоу // За ред. А. М. Патлыбаева; [пер. с англ.]. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.

103. Медвідь Ф. Взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України/ Ф. Медвідь // Вісник УАДУ. – 2003. – №1. – С. 363-368.
104. Медвідь Ф. Микола Міхновський як речник української національної ідеї/ Ф. Медвідь // Мандрівець. Видання “Наукових записок Національного університету “Києво-Могилянської Академії”. – Тернопіль: Мандрівець, 2001. – №3-4 (32-33). – С. 45-46.
105. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів / Ф. Медвідь // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 35-43.
106. Мейс М. Спадщина голодомору: Україна як постгеноцидне суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.maidan.org.ua/n/mai/1045062950/
107. Михайлич О. Мовна та регіональна ідентичності як чинники диференціації українського суспільства/ О. Михайлич // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6 (33). – С. 139-150.
108. Мід Джордж Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Г. Джордж Мід // Пер. з англ. Та передмова Т. Корпало. – К.: Укр. центр духов. культури, 2000. – 416 с.
109. Москалець В. П. Психологічні основи виховання духовності в українській національній школі: дис. на здобуття наук.ступеня дотора псих. наук: 19.00.07 / В.П. Москалець. – К., 1996. – 425 с.
110. Мурадян А.А. Регионализм как проблема политологии / А.А. Мурадян // Вестник Московского государственного университета. – Серия 18. «Социология и политология». – 1995. – №3. – С. 83-89.
111. Нагорна Л.П. Національна ідентичність в Україні / Л.П. Нагорна. – К.: ІПЕНД, 2002. – 272 с.
112. Надолішній П. І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики / П. І. Надолішній. – К.: УАДУ, 1998. – 264 с.

113. Национальная идея: смысл и механизм действия // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Випуск XI. – Запоріжжя: РА “Тандем – У”, 2000. – С. 82-100.
114. Нація серед націй: смисли і значення / За заг. ред. В.О.Ананьїн, Б.В.Попов. – К.: Київський військовий ін-т управління і зв'язку, Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди, 1999. – 108 с.
115. Наулко В. Національні меншини / В. Наулко // Хто і відколи живе в Україні. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами національних меншин України, 1998. – 80 с.
116. Нахманович В. Динаміка етнонаціональних процесів в Україні і завдання державної етнополітики / В. Нахманович // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – С. 105-106.
117. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення // Державний Комітет статистики України. – К., 2003. – 246 с.
118. Нельга О. Етнічний склад і етнічна структура суспільства: спроба уточнення понять / О. Нельга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – №1. – С. 115-126.
119. Обушний М. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня дотора політ. наук: спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етнодержавознавство” / М. Обушний. – К., 1999. – 34 с.
120. Олійник Я.Б. Вступ до соціальної географії / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: Т-во “Знання”, 2000. – 204 с.
121. Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти. Ч. 4: Міжнародна політика. – Львів: Кальварія, 1999. – 436 с.

122. Павлова Т. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории / Т. Павлова // Полис. – 2008. – № 5. – С. 113-124.
123. Палій Г. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні / Г. Палій // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 – С. 38-45.
124. Пирожков С. Українські пріоритети в геополітиці / С. Пирожков // Віче. – 2000. – № 5. – С. 45-52.
125. Пірен М. І. Основи політичної психології / М. І. Пірен. – К.: Міленіум, 2003. – 418 с.
126. Піскун В. У пошуках ідентичності. Українська перспектива як усвідомлений вибір / В. Піскун // Віче. – 2004. – №12. – С. 53-58.
127. Погоріла Н. Б. Регіональні поділи в Україні на прикладі політичної культури / Н. Погоріла // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К., 2004. – С. 63-81.
128. Покровский Н.Е. Глобализация и конфликт / Н.Е. Покровский // Вестник Московского государственного университета. Серия 18. «Социология и политология». – 1999. – №2. – С. 24-31.
129. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко. – К.: “Генеза”, 2004. – 736 с.
130. Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1993. – 576 с.
131. Пономарьов А. Нація / А. Пономарьов // Етнічний довідник у трьох частинах. Поняття та терміни / За ред. Євтуха В., Аза Л., Кураса І. та ін. – Ч. I. – К.: Фенікс, 1997. – С. 99.
132. Попов В. Етнос і соціум / В. Попов, В. Піддубний, Л. Шкляр. – К.: Наукова думка, 1993. – 170 с.
133. Попович М. До питання про українську ментальність та її витоки / М. Попович, Ю. Писаренко // Проблеми теорії ментальності. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 302-323.
134. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці: [монографія] / В.А. Поповкін. – К.: Наукова думка, 1993. – 210 с.

135. Поршнева Б.Ф. Соціальна психологія і історія / Б.Ф. Порошнева. – М.: Наука, 1966. – 216 с.
136. Прозорова Н. Особливості кримського регіоналізму / Н. Прозорова // Віче. – 2003. – № 2. – С. 31-36.
137. Ребет Л. Теорія нації / Л. Ребет.– Львів: Державність, 1997. – 190 с.
138. Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / Український незалежний центр політичних досліджень: [За заг. ред. Ю. Тищенко]. – К.: УНЦПД, 2006. – 332 с.
139. Регіонально-адміністративний менеджмент: Навчальний посібник; [під ред. д. філос. н., проф. В. Г. Воронкової]. – К.: Видавничий дім “Професіонал”, центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
140. Реєнт О. Українська національна ідея і християнство. / О. Реєнт, О. Лисенко. – К.: “Богдан”, 1997. – 124 с.
141. Результати соціологічного дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 31 травня по 18 червня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucerps.org/ua>.
142. Римаренко Ю.І. Етностатус. Теоретико-методологічні засади. / Ю.І. Римаренко, Л.Є. Шкляр, С.Ю. Римаренко. – К.: Інститут держави і права В.М. Корецького НАН, 2001. – 264 с.
143. Римаренко Ю. Національно-державне будівництво / Ю. Римаренко, І. Курас, Ю. Шемшученко. – К.: Довіра, 1999. – 559 с.
144. Рікер П. Сам як інший / П. Рікер; [пер. із фр.]. – К.: Дух і Літера, 2000. – 458 с.
145. Розумний М. Формування національної ідентичності як пріоритет політики безпеки / М. Розумний // Політичний менеджмент. – 2010. – № 3 (42). – С. 116-123.
146. Рудницька Т. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін / Т. Рудницька. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1998. – 176 с.

147. Ручка А. Динаміка ціннісних відданостей населення України: 1991-2000 роки / А. Ручка // Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А. Ручки. – Київ, 2002. – С. 182-184.
148. Ручка А. Соціокультурне підґрунтя демократичної консолідації / А. Ручка // Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 347-355.
149. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / М. Рябчук. – К.: “Критика”, 2000. – 304 с.
150. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і “розбудова держави” / М. Рябчук. – К.: “Критика”, 2000. – 272 с.
151. Свідзинський А. Це складне національне питання / А. Свідзинський. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. – 67 с.
152. Семененко И. Дилеммы национальной идентичности: политические риски и социальные приобретения / И. Семененко // Полис. – 2009. - № 6. – С. 8-23.
153. Семененко И. Идентичность в системе координат мирового развития/ И. Семененко, В. Лапкин, В. Пантин // Полис. – 2010. – № 3. – С. 40-59.
154. Симоненко В.К. Регионы Украины: проблемы развития / В.К. Симоненко. – К.: Наукова думка, 1997. – 263 с.
155. Сімченко Г. Людина в кризовому соціумі: ідеологічні виміри / Г. Сімченко // // Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – № 1. – С. 302-307.
156. Смирнов А.М. Регионализация/ А.М. Смирнов // Политическая энциклопедия / Под ред. Г.Ю. Семигина. В 2-х т. – М.: Мысль, 2000. – Т. 2. – С. 332-333.
157. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт; [пер. з англ.]. – К.: Основи, 1994. – 223 с.

158. Смолянський В.Г. Региональные конфликты и пути их преодоления / В.Г. Смолянський // Вестник Московского государственного университета. Серия 18. Социология и политология. – 1995. – № 3. – С. 89-95.
159. Смотрицький Є. Трансформація свідомості / Є. Смотрицький // Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть / Редкол.: С. Рябов та ін. – К.: Вид-чий дім “КМ Akademia”, 2001. – С. 69-71.
160. Солженицын А.И. На возврате дыхания и сознания / А.И. Солженицын // Новый мир. – 1991. – № 5. – С. 3-12.
161. Социальные идентификации и идентичности / За ред. С.А. Макеев, С.Н. Оксамитная, Е.В. Швачко. – К.: Ин-т социологии НАН Украины. – 1996. – 185 с.
162. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / За ред. В.І. Воловича. – К.: Укр. центр духовної культури, 1998. – 736 с.
163. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / Науковий альманах за ред. О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко. – К.: Фонд “Європа ХХІ”, 2002. – 312 с.
164. Стебельський Б. Ідеї і творчість: збірник статей та есеїв / Б. Стебельський. – Торонто: Видання Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (Канада), 1991. – 352 с.
165. Стегній О.Г. Регіоналізм в Україні як об’єкт соціологічного дослідження / О.Г. Стегній, М.М. Чурілов. – К.: ПП “Саланг”, 1998. – 217 с.
166. Степико М. Сучасний етап становлення української політичної нації: характерні особливості / М. Степико // Стратегічна панорама. – 2004. – №1. – С. 84-90.
167. Сторонянська І. Міжрегіональна інтеграція в Україні: Монографія / І. Сторонянська, С. Шульц; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів: Арал, 2007. – 292 с.
168. Супоницкая И.М. Юг как феномен цивилизации США / И.М. Супоницкая // Регионы и регионализм в странах Запада и России. – М.: ИВИ РАН, 2001. – С. 114-124.

169. Сухачев В.Ю. Особенности конституирования национальной и этнической идентичности в современной России / В.Ю. Сухачев // Национальная идентичность: теория и реальность. – СПб.: Гражданская инициатива, 1999. – С. 30-37.

170. Татаренко Т. Баланс інтересів як умова територіально-політичного розвитку українського простору / Т. Татаренко // Політичний менеджмент. – 2010. – № 3 (42). – С. 3-18.

171. Татаренко Т. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності / Політичний менеджмент. – 2009. – N 4 (37). – С. 51-60.

172. Тихонович В. Проблема соціальної солідарності в кризовому суспільстві / В. Тихонович // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 54-69.

173. Тодоров І. Національна ідея в контексті європейського покликання України / І. Тодоров // Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – № 1. – С. 308-313.

174. Томпсон Е. Регіони, регіоналізація та регіоналізм у сучасній Європі / Е. Томпсон // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. – Луганськ: “Альма-матер”, 2002. – С. 95-110.

175. Туренко В. Аспекти націософії українського організованого націоналізму / В. Туренко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 4 (31). – С. 107-118.

176. Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь / За заг. ред. Ю.Г. Рубана. – К.: НІСД, 2007. – 264 с.

177. Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь / За заг. ред. Ю.Г. Рубана. – К.: НІСД, 2007. – 256 с.

178. Україна: інтелект нації на межі століть: [монографія] / В.М. Ворона, В.К. Врублевський. – К.: Інтелект, 2000. – 508 с.

179. Українське суспільство 1994 – 2004: [соціологічний моніторинг] / За ред. Н. Паніної. – К.: “Заповіт”, 2004. – 64 с.
180. Українське суспільство 1992–2006: [соціологічний моніторинг] / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: “ІС НАНУ” 2006. – 578с .
181. Український соціум: соціально-політичні виміри / За заг. ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 176 с. – (Матеріали засід. “круглого столу” від 28 груд. 2004 р.)
182. Фартушний А. Національна ідея як динамічна система духовних вартостей / А. Фартушний // Українська національна ідея: реалії та перспектива розвитку. Випуск 1. – Львів: Інститут народознавства Національної академії наук України, 1999. – С. 28-34.
183. Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Попова Б. – К.: Тов-во “Знання”, 1998. – 264 с.
184. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: [нав. посібн.] / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. За ред. Г.І. Волинка. – К.: Каравела, 2009. – 368 с.
185. Философский словарь / За ред. И.Т. Фролова. – М.: Издательство политической литературы, 1991. – 560 с.
186. Франк С. Непостижимое / С. Франк. – М.: Правда, 1990. – 607 с.
187. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / З Фрейд; [пер. з нім. П. Таращук]. – К.: Основи, 1998. – 709 с.
188. Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения; Я и Оно; Неудовлетворённость культурой / З. Фрейд. – СПб.: Алетея, 1999. – 252 с.
189. Фрейд З. “Я” и “Оно” / З. Фрейд // Зигмунд Фрейд. Избранное. – Книга 1. – М.: “Московский рабочий”, “Вся Москва”, 1990. – 160 с.
190. Фромм Е. Революція надії / Е. Фромм // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1996. – С. 135-192.
191. Фуко М. Воля к знанию. История сексуальности. Т. 1. / М. Фуко / Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.

192. Хабермас Ю. Историческое сознание и посттрадиционная идентичность. Западная ориентация федеративной республики / Ю. Хабермас. – Донецк, 1999. – С. 76-77. – (В поисках национальной идентичности (философские и политические статьи)).
193. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас; [пер. с нем.]. – СПб.: Наука, 2000. – 380 с.
194. Хабермас Ю. Расколотый Запад / Юрген Хабермас; [пер. с нем.]. – М.:Издательство “Весь Мир”, 2008. –192 с.
195. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. / М. Хайдеггер. – М.: Республика. – 1993. – 447 с.
196. Хамітов Н. Людина і народ: етноантропологія / Н. Хамітов // Філософія: світ людини: Курс лекцій / [В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін.]. – К.: Либідь, 2003. – С. 400-414.
197. Хобта С.В. Аксеологический аспект межрегиональных отношений Востока и Запада Украины/ С.В. Хобта // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодні та майбутнє: Матер. Всеукр. конф., 25-26 травня 2006 р., м. Луганськ. – Луганськ, 2006. – С. 36-39.
198. Хотинец В. О содержании и соотношении понятий этническая самоидентификация и этническое самосознание / В. Хотинец // Социс. – 1999. – №9. – С. 72-73.
199. Цюрхер К. Мультикультурализм и этнополитический порядок в постсоветской России: некоторые методологические замечания/ К. Цюрхер // Полис. – 1999. – № 2. – С. 105-118.
200. Черниш Н. Україна сьогодні: Львів – Донецьк / Н. Черниш // Дух і літера. – 2003. – №11-12. – С. 9-18.
201. Шевченко А. Етнічна меншина / А. Шевченко // Мала енциклопедія етнодержавознавства; За ред. Римаренка Ю. – К.: Довіра, 1996. – С. 37.
202. Шевченко В. Українознавчий вимір регіону / В. Шевченко // Українознавство. –2005. – № 3. – С. 173-181.

203. Шморгун О. Основний зміст поняття “українська національна ідея” / О. Шморгун // Розбудова держави. – 1997. – № 6. – С. 10-19.
204. Шпорлюк Р. Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі: [пер. з англ] / Р. Шпорлюк. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.
205. Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії XVIII – початку XIX ст. / Р. Шпорлюк // Україна. Наука і культура. Вип. 25. – К., 1991. – С. 159-167.
206. Штульберг Б.М. Региональная политика России: теоретические основы, задачи и методы реализации / Б.М. Штульберг, В.Г. Введенский. – М.: “Гелиос АРВ”, 2000. – 208 с.
207. Шульга М. Етнічна маргінальність особи / М. Шульга // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра, 1996. – С. 36.
208. Шульга М. Ідентичність / М. Шульга // Етнічний довідник у трьох частинах. Поняття та терміни // За ред. Євтуха В., Аза Л., Кураса І. та ін. – Ч. I. – К.: Фенікс, 1997. – С. 68-69.
209. Шульга М. Маргінальність як криза ідентичності / М. Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 167-170.
210. Шульга М. Этническая самоидентификация личности / М. Шульга. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 200 с.
211. Шухевич В. Гуцульщина. – Т. 1, Ч. 2. / В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. 4. – Львів, 1991. – 245 с.
212. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон; [пер. с англ.] / А. Алексеева. – СПб.: Ленато, фонд “Университет кн.”, 1996. – 592 с.
213. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; [пер. с англ.] / Общ. Ред. А. В. Толстых. – М.: Изд. группа “Прогресс”, 1996. – 344 с.
214. Ядов В.А. Два рассуждения о теоретических предпочтениях / В.А. Ядов // Социологический журнал. – 1995. – № 2. – С. 70-72.
215. Ядов В.А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В.А. Ядов // Социологический журнал. – 1994. – № 3. – С. 35-52.

216. Якименко Ю. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії – 2006 / Ю. Якименко, О. Литвиненко // Схід і Захід України в контексті виборчої кампанії – 2006: відмінності, протиріччя, перспективи єднання: Інформ.-аналіт. матеріали до круглого столу. – К., 2006. – С. 15-17.

217. Almond G. The Civic Culture Revisited / G. Almond, S. Yerba. – Newbury Park: Sage Publications 1989. – 379 p.

218. Armstrong J.A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian History / J. A. Armstrong // Potichnyj P. J., Raeff M., Pelenski J., Zekulin G. (eds) Ukraine and Russia in Their Historical Encounter. Edmonton, 1992. – P. 135-136.

219. Chojnicki Z. Region I regionalizacja w geografii. / Z. Chojnicki, T. Czyż // Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość. – Warszawa: SOW, 1993. – P. 13-36.

220. Connor W A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group // Nationalism / Edited by Hutchinson J. and Smith A. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – P. 43.

221. Connor W. Ethnonationalism. The question for Understanding / W. Connor. – Princeton: Princeton University Press, 1994. – 234 p.

222. Ethnic Identity: Creation, Conflict and Accommodation / [Edited by Romanucci-Ross L., Devos G]. – London: Altamira Press, 1995. – 400 p.

223. 'Fichte J. G. Rede an die deutsche Nation / J. G. 'Fichte . – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1978. – 246 s.

224. Harvie C. The Rise of Regional Europe / C. Harvie. –London and New York: Routledge, 1994. – 287p.

225. Hurrell A. Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics / A. Hurrell // Review of International Studies. – 1995. – Vol.21, №4. – October. – P. 15-23.

226. Isserman A. Lost in Space? On the History, Status, and Future of Regional Science /A. Isserman // The Review of Regional Science. – 1993. – Vol. 23. – № 1. Summer. – P. 29-40.

227. Krastev I. Russia's Post-Orange Empire / I. Krastev // Brzezinski scholars Forum Materials. – Kiev, 2005. – P. 3.
228. Kravchenko B. Ukraine: the Politics of Independence / B. Kravchenko // Nation and Politics in the Soviet Successor States. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 84.
229. Kuzio T. National Identity and Civil Society in Ukraine: Explaining the Yushenko Phenomenon / T. Kuzio; [Електронний ресурс]. – Access mode: www.uanews.co.uk.
230. Kuzio T. Ukraine: State and Nation-building / T. Kuzio. – London-N.Y.: Routledge, 1998. – 298 p.
231. Кваґґniewski K. Elementy teorii regionalizmu / K. Кваґґniewski // Region, regionalizm – poјkcia i rzeczywistoґґж. – Warszawa: SOW, 1993. – P.75-86.
232. Lerner D. Some Comments on Center – Periphery Relations / D. Lerner // Comparing Nations. The Use of Quantative Data in Cross-National Research / Ed. by Richard L. Merritt and Stein Rokkan. – New Haven and London: Yale University Press, 1966. – P. 38-45.
233. Mackinder H. Democratic Ideals and Reality / H. Mackinder. – NDU Press Defense Classic Editions. Washington, D.C., 1996. – 286 p.
234. Markusen A. Regions: Economics and Politics of Territory. / A. Markusen. – Rowman and Littlefield Publishers, 1987. – 358 p.
235. Morner M. Region and State in Latin American Past / M. Morner. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993. – 525 p.
236. Motyl A. Dilemmas of Independence. Ukraine after Totalitarianism / A. Motyl. – New-York: Council on Foreign Relations Press, 1993. – 217 p.
237. Popson N. Ukrainian National Identity: The 'Other Ukraine' N. Popson; [Електронний ресурс]. – Access mode: www.ics.si.edu/kennan/reports/1999/wilson.htm.
238. Rolle M. Zprzeszłości. Okręg Rowski / M. Rolle. – Starostwo Barskie (do r. 1774). – Lwow, 1896. – 232 s.

239. Rothscild J. Ethnopolitics: A Conceptional Framework / J. Rothscild. – N.-Y.: Columbia University Press, 1981. – 290 p.

240. Sheveliov George. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900-1941) / G. Sheveliov // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. 9. – 1987. – № ½. –P. 118 – 224 (журнал, США, Український науковий інститут Гарвардського університету).

241. Stebelsky I. National Identity of Ukraine / I. Stebelsky // Geography and National Identity / Edited by Hooson D. – Oxford: Blackwell Publisher, 1994. – P. 233-248.

242. Sushko O. Implementation of the Effective Border Policy for Ukraine / O. Sushko, O. Lisnychuk. – Kyiv: Center for Peace, Conversion and Foreign Policy of Ukraine, 2001. – 70 p.

243. Wilson A. Redefining Ethnic and Linguistic boundaries in Ukraine: indigenes, settlers and Russophone Ukrainians/ A Wilson // Nation-building in the Post-Soviet Borderlands. The Politics of National Identities. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P. 136.